

Medya ve İletişim Bağlamında Post Truth Dönem

Editör
SEYFİ KILIÇ

Yazarlar
AYŞEGÜL ERYILMAZ ÇETİNKAYA
HÜSEYİN YAŞA
MERVE ŞENTÖREGİL
REVŞAN ŞEN
SEYFİ KILIÇ
TÜLİN SEPETCİ
ZUHAL DEMİREL

EĞİTİM
yayınevi

MEDYA VE İLETİŞİM BAĞLAMINDA POST TRUTH DÖNEM

Editör: Seyfi Kılıç

Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Ziya Aydoğan (yza@egitimyayinevi.com)

Genel Yayın Koordinatörü: Yusuf Yavuz (yusufyavuz@egitimyayinevi.com)

Sayfa Tasarımı: Kübra Konca Nam

Kapak Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayıncı Sertifika No: 76780

E-ISBN: 978-625-5971-28-9

1. Baskı, Aralık 2024

Kütüphane Kimlik Kartı

MEDYA VE İLETİŞİM BAĞLAMINDA POST TRUTH DÖNEM

Editör: Seyfi Kılıç

V+144 s., 160x240 mm

Kaynakça var, dizin yok.

E-ISBN: 978-625-5971-28-9

Copyright © Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Eğitim Yayınevi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik/mekanik yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

EĞİTİM
yayınevi

Yayınevi Türkiye Ofis: İstanbul: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Atakent mah. Yasemen sok. No: 4/B, Ümraniye, İstanbul, Türkiye

Konya: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
+90 332 351 92 85, +90 533 151 50 42, 0 332 502 50 42
bilgi@egitimyayinevi.com

Yayınevi Amerika Ofis: New York: Egitim Publishing Group, Inc.
P.O. Box 768/Armonk, New York, 10504-0768, United States of America
americaoffice@egitimyayinevi.com

Lojistik ve Sevkiyat Merkezi: Kitapmatik Lojistik ve Sevkiyat Merkezi, Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
sevkiyat@egitimyayinevi.com

Kitabevi Şubesi: Eğitim Kitabevi, Şükran mah. Rampalı 121, Meram, Konya, Türkiye
+90 332 499 90 00
bilgi@egitimkitabevi.com

İnternet Satış: www.kitapmatik.com.tr
+90 537 512 43 00
bilgi@kitapmatik.com.tr

 kitapmatik
İnternet Kitapçısı

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	IV
POST TRUTH / HAKİKAT ÖTESİ ÇAĞDA YENİ MEDYA OKURYAZARLIĞI	1
Seyfi Kılıç	
MEDYA OKURYAZARLIĞINDA YENİ GÜNDEM: HAKİKAT SONRASI ÇAĞ.....	32
Tulin Sepetçi, Zuhâl Demirel	
SİBERGETTOLARDA DEZENFORMASYON MANZARALARI: MİKRO DİJİTAL ALANLARIN DEZENFORMASYON ÜRETME POTANSİYELİ	51
Revsan Şen	
SOSYAL MEDYA VE YALAN/SAHTE HABER ÇERÇEVESİNDE HAKİKAT ÖTESİ ÇAĞDA DEZENFORMASYON.....	72
Hüseyin Yaşa	
KADİM HAKİKAT ARAYIŞINDA YENİ BİR DÖNEM: HAKİKAT- SONRASI TOPLUMUN DÜŞÜNSEL TEMELİNE KISA BİR BAKIŞ	98
Merve Şentöregil	
POST TRUTH DÖNEMİ: YAPAY SİNİR AĞLARI VE HOLOGRAFİK KAFES	126
Ayşegül Eryılmaz Çetinkaya	
YAZARLAR HAKKINDA.....	143

SUNUŞ

İnsanın dünyayı sorgulama çabasının temelinde yer alan hakikat, post-truth dönem olarak kavramsallaştırılan dönemin de temel tartışma gündemini oluşturmaktadır. 2016 yılında yılın kelimesi seçilmesiyle popüler hale gelen post-truth kavramı, günümüzde çok farklı disiplinler tarafından ele alınmaktadır. Söz konusu disiplinlerden biri olan iletişim alanı ise post-truth tartışmalarının odağında yer almaktadır. Dolayısıyla kavrama yönelik kapsamlı bir analiz yapabilmek için, kavramın iletişim bağlamında değerlendirilmesi önemli bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gereklilikten hareketle bu kitapta, post-truth kavramı medya ve iletişim çerçevesinde farklı boyutlarıyla ele alınmaktadır.

Çalışmanın “Post Truth/ Hakikat Ötesi Dönemde Yeni Medya Okuryazarlığı” başlıklı birinci bölümünde post truth döneme zemin hazırlayan nedenler yanında bir çözüm biçimi medya okuryazarlığının konumu tartışılmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak kavramının semantik kökenlerine değinilerek, dönemsel bakımdan Antik Yunan’dan postmodern döneme kadar geçen süre içinde hakikat tartışmaları ele alınmaktadır. Ardından medyanın post-truth dönemle ilişkisi bağlamında Baudrillard’ın simülasyon yaklaşımına yer verilmiştir. Çalışmanın aynı zamanda özgün yanını da oluşturan son kısmında ise, post-truth döneme zemin hazırlayan nedenler içinde psikososyal ve sosyolojik faktörler detaylı biçimde tartışılmakla birlikte bir diğer zemin hazırlayan faktör olarak sosyal medya ile yaygınlaşan yalan/sahte içerikler ve bu içeriklere karşı eğitim ve yeni medya okuryazarlığının önemine değinilmiştir.

Çalışmanın “Medya Okuryazarlığında Yeni Gündem: Hakikat Sonrası Çağ” başlıklı ikinci bölümünde medya okuryazarlığının ve hakikat sonrası (post-truth) kavramının anlam ve kapsamına ışık tutulmaya çalışılmış, ardından hakikat sonrası dönemde medya okuryazarlığının ne anlama geldiği tartışılmıştır. Ayrıca günümüzde medyanın dönüşümüne ve geleneksel medyadan ayrılan yönlerine temas edilmiş, hakikat sonrası çağda medya okuryazarlığının ne tür bir işlev gördüğü açıklanmıştır. Bu sayede hakikat sonrası çağda medya okuryazarlığının anlaşılması ve geliştirilmesine yönelik fırsatların ve zorlukların neler olabileceği tartışılmıştır.

Çalışmanın “Sibergettolarda Dezenformasyon Manzaraları: Mikro Dijital Alanların Dezenformasyon Üretme Potansiyeli” başlıklı üçüncü bölümünde post-truth dönemde dezenformasyonun ortaya çıkış süreci, sosyal medyanın bu süreçteki rolü, mikro sanal topluluklar olarak ifade edilebilecek sibergettoların dezenformasyon üretebilme kapasitesi ele alınmıştır. Bu kapsamda post-truth, dezenformasyon ve yeni medya ortamları gibi anahtar kavramlara yer verilerek, post-truth dönemde yeni medya ortamının kamusal alanın karşıtı olarak

kavramsallaştırılabilecek sibergettolaşmanın önünü ne şekilde açtığı tartışılmıştır. Ayrıca anonimlik, topluluk ilişkileri ve filtre balonu gibi kilit unsurların sibergettoların oluşumundaki rolüne odaklanılmıştır.

Çalışmanın “Sosyal Medya ve Yalan/Sahte Haber Çerçevesinde Hakikat Ötesi Çağda Dezenformasyon” başlıklı dördüncü bölümünde sosyal medya ve yalan/sahte haber ilişkisi çerçevesinde hakikat ötesi (post-truth) çağda dezenformasyon oluşumuna odaklanılmıştır. Bu kapsamda öncelikle sosyal medya, hakikat ötesi, yalan/sahte haber ve dezenformasyon kavramlarına değinilmiştir. Ardından hakikat ötesi çağda, sosyal medya ortamlarında birey/ler, kurum ve kuruluşlar tarafından üretilen ve dolaşıma sokulan yalan/sahte haber/lerin yarattığı dezenformasyonun bireysel ve toplumsal açıdan ne gibi olumsuz durumlara yol açtığı veya açabileceği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın “Kadim Hakikat Arayışında Yeni Bir Dönem: Hakikat-Sonrası Toplumun Düşünsel Temeline Kısa Bir Bakış” başlıklı beşinci bölümünde farklı tarihsel dönemlerde hakikate ulaşma çabalarının izi sürülerek, hakikatin değişen görünümünün post-truth dönemle ilişkisine odaklanılmıştır. Ayrıca hakikat-sonrasının, kendine has karakteristik özellikleri bulunan ve bu yönüyle kendinden öncekilerden ayrılan yeni bir dönem olarak kabul edilmesinden hareketle hakikat-sonrası olarak anılan dönemde günümüzde neyin yeni olduğuna değinilmektedir.

Çalışmanın “Post Truth Dönemi: Yapay Sinir Ağları ve Holografik Kafes” adlı altıncı bölümünde ise yapay sinir ağlarının post-truth kavramıyla ilişkisi ele alınarak, konuya ilişkin meydana gelebilecek riskler değerlendirilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak yapay zekanın bileşenleri algoritmalar ve yapay sinir ağlarının çalışma prensibi çerçevesinde irdelenmiş, ardından yapay sinir ağları ve algoritmaların post-truth dönemde toplumda oluşturabileceği risklere karşı proaktif çözümlerden bahsedilmiştir.

POST TRUTH / HAKİKAT ÖTESİ ÇAĞDA YENİ MEDYA OKURYAZARLIĞI

Seyfi Kılıç¹

Giriş

Son yıllarda önemli bir tartışma konusu haline gelen, kökenleri ilk çağ filozoflarının gerçeklik algısı hakkındaki tartışmalarına kadar uzanan post-truth kavramı, farklı alanlarla olduğu gibi medya ve iletişim alanıyla da ilişkilendirilmektedir. Hakikatin ötesi olarak da dilimize çevrilebilen post-truth kavramının medya ile ilişkilendirilmesinin en temel nedeni, özellikle günümüzde medyanın zihnimizdeki gerçekliği inşa eden en temel araç haline gelmesidir. Medyanın zihnimizdeki gerçekliği inşa etme süreci ise inşa edilen gerçekliğin hakikati ne kadar yansıtabildiği ya da insanların söz konusu hakikati ne kadar benimsedikleri gibi soruları beraberinde getirmektedir.

Günümüzde hakikatin adeta bir üretim mecrası haline gelen internet ve sosyal medya, sunduğu içeriklerle post truth dönemin ortaya çıkmasında en önemli kilometre taşlarından birini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, inşa edilen hakikatin toplum tarafından benimsenip benimsenmemesinde ise klasik anlamdaki okur-izleyicinin yerini alan kullanıcıların medya okuryazarlığı bağlamında sahip oldukları bilinç seviyesi ise çok önemli bir hale gelmektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışmada post-truth tartışmaları bağlamında medyanın ve özellikle de yeni medya okuryazarlığının konumu tartışılmaktadır.

Bu kapsamda öncelikle post-truth kavramının kökenleri ele alınarak, doğruluk, gerçeklik ve hakikat kavramları ele alınmaktadır. Ardından ilk çağda felsefe alanında sofistlerin hakikate yönelik görüşlerine değinilmektedir. İlkçağdaki tartışmalardan sonra orta çağda skolastik düşünce anlayışının hakikate yönelik yaklaşımı ve sonrasında yükselen aydınlanma ve modernizm anlayışı çerçevesinde hakikat tartışmalarına yer verilmektedir. Modernizme yönelik tartışmaların ardından postmodern dönem ve bu dönemde özellikle Jean Baudrillard'ın simülasyon yaklaşımı çerçevesinde hakikatin dönüşümü medya ile ilişkisi çerçevesinde ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın son kısmında ise post truth döneme zemin hazırlayan nedenler yanında medya okuryazarlığı ile post truth dönem arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak, bireysel bakımdan psikososyal etkenler başlığı altında bireylerin sahip oldukları ön kabullere değinilmekte, ardından sosyolojik bakımdan kapitalist dönem ve yabancılaşmanın hakikat ile ilişkisi

¹ Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Orcid: 0000-0002-1394-8357, seyfikilic@sdu.edu.tr

tartışılmaktadır. Son olarak, sosyal medya ve internetin hakikat üzerindeki olumsuz etkileri özellikle dezenformasyon, yalan/sahte içerikler açısından değerlendirilmektedir. Hakikat ötesi dönemde bu soruna bir çözüm olarak ise yeni medya okuryazarlığının sahte/yalan içeriklere direnme ve hakikate ulaşma konusundaki etkisinden bahsedilmektedir.

1. Kavramsal Analiz: Gerçek, Doğruluk ve Hakikat Nedir?

Bir kavram olarak post-truth, özellikle 2016 yılında Oxford Sözlük tarafından yılın kelimesi seçilmesiyle birlikte sosyal medya ve yalan haber gibi kavramlarla değerlendirilmeye başlanmış olsa da köken itibarıyla felsefe, siyaset bilimi, sosyal psikoloji, siyasal iletişim gibi disiplinlerle de yakından ilişkilidir. Dilimize gerçek ötesi, hakikat ötesi, hakikat sonrası gibi ifadelerle çevrilen post-truth kavramının dilimizdeki karşılığını daha net ve doğru biçimde ortaya koyabilmek için öncelikle gerçek, gerçeklik, hakikat, doğru ve doğruluk kavramlarının felsefi ve semantik kökenlerini belirtmek yerinde olacaktır.

Türkçe’de isim ve sıfat olmak üzere farklı anlamlarda kullanılan gerçek kavramı, isim olarak “yalan olmayan, doğru olan şey”; sıfat olarak ise “bir durum, bir nesne veya bir nitelik olarak var olan, varlığı inkâr edilemeyen, olgu durumunda, özbeöz, hakiki, reel” anlamlarına karşılık gelmektedir (TDK, 2024). Anlam bakımından gerçek kavramı, bir durumu ya da bir niteliği ifade etmektedir. Kök anlamı yanında “somut”, “belli”, “var olan”, “dokunulabilir”, “apaçık”, “doğru” ve “hakikat” sözcükleriyle eş anlamlı kılınmış olan “gerçek” kavramı, gündelik dilde “hakikat” ve “doğru” sözcükleriyle aynı anlamlarda kullanılmaktadır (Gürkan, 2017: 7). Dolayısıyla sözlük anlamındaki karşılıkları ve gündelik dildeki kullanımları açısından kavramın anlam bakımından diğer kavramlarla iç içe geçmiş olması ve sınırlarının muğlak yapısı dikkat çekmektedir.

Felsefe alanında ontolojik açıdan ele alındığında gerçek kavramı, “algıdan veya zihinden bağımsız bir biçimde var olan, tözsel ya da nesnel bir varoluşa sahip bulunan, şimdi, fiilen var olan için kullanılan bir niteleme”dir (Cevizci, 2005: 761). Almanca’da *rea*, Fransızca’da *reel*, İngilizce’de *real* kelimeleriyle ifade edilen gerçek kavramı, Bedia Akarsu tarafından “düşünülen, tasarılan, imgelenen şeylere karşıt olarak, bilinçten bağımsız olarak var olan” şeklinde tanımlanmaktadır (Akarsu, 1975: 78). Ontolojik tanımlamalarda da görüldüğü gibi gerçek kavramına yönelik öne çıkan en temel özellik insan zihninden yani bilinçten bağımsız biçimde var olmasına yönelik vurgudur.

1.1. Hakikat Kavramının Gerçeklikle Arasındaki Ayrım

Hakk, kökünden türetilmiş olan hakikat, “gerçek, sabit ve doğru olmak” anlamlarına karşılık gelmektedir. İslam düşüncesinde bir mantık terimi olarak kullanılan hakikat, “düşüncenin dış dünyadaki nesnelere uygunluğu”nu ifade

etmektedir. Bununla birlikte hak terimi, “bir önermede hükmün gerçekle örtüşmesi” şeklinde tarif edilmiştir. Yani buna göre hakikat, dış dünyadaki gerçekliğin zihnimizdeki yansımalarının söz konusu gerçeklik ile arasındaki uyumdur. Tasavvufta ise hakikat, “zahirin ardındaki örtülü ve gizli mana, dini hayatın en yüksek seviyede yaşanarak ilahi sırlara aşına olunması” gibi anlamlara karşılık gelmektedir. Yani hakikat terimi ile görünenin ardındaki ilahi gerçeklere ve sırlara aşına olmak kastedilmektedir (İslam Ansiklopedisi, 1997:177). Hakikatin bu ikinci anlamı daha çok görünenin ardındaki sırrın ortaya çıkarılmasıyla ilgilidir.

Gündelik dilde gerçek ve doğruluk kavramlarıyla eş anlamlı biçimde kullanılan hakikat, olgusal bir gerçekliğe yani “realite”ye karşılık gelecek biçimde kullanılsa da ontolojik bir kavram olarak sadece gerçekliği ifade etmez. Aynı zamanda gerçekliğe ilişkin bir ölçüyü, doğruluğu içerir. Felsefe ve dinlerde hakikate ulaşmak, “gerçek” olana ulaşmak anlamındadır. Yani asıl olarak hak olanı, yani sabit olanı ve doğruluğu bilmektir (Zabcı, 2021: 15).

Hakikati ontolojik açıdan ele alan ve bu konuda Otto Friedrich Bollnow’ın değerlendirmelerinden esinlenen Harun Tepe’nin yaptığı tanımlama önemlidir: “Hakiki olmak varlığın kendisinin bir belirlenimidir [...] Hakiki olan [...] varlığın kendi özüne uygun düşendir (Tepe, 2016: 19-20). Epistemolojik olarak hakikat kavramı Ahmet Cevzici tarafından varlık alanıyla ilgili temel doğrular bütünü olarak ele alınmaktadır. Genellikle doğruluk ya da gerçeklik anlamında kullanılmakla birlikte hakikat, “bir şeyin özü içindeki örtüsünün kaldırılarak ortaya çıkarılması ve insanın bunun bilincinde olması hali”dir (Cevzici, 2005: 793).

Her ne kadar birbirinin karşılığında kullanılıyor veya her ikisinin aynı anlamda olduğu düşünülüyorsa da hakikat ve gerçeklik arasında önemli bir farklılık bulunmaktadır. Gerçeklik ile hakikat arasındaki ayrımı başka dillerdeki kelime karşılıklarında açıkça görmek mümkündür. İngilizce’de “reality” “gerçeklik” kelimesini karşılarken, “truth” ise hakikat kelimesinin karşılığıdır (Zabcı, 2021: 14). Gerçeklik dış dünyada nesnel bir var oluşa sahip olan, bilinçten ve bilen insan zihninden bağımsız olarak var olan her şeydir. Daha dar ve özel bir anlam içinde gerçeklik, fiziki evrenin doğrudan ve ölçülebilir yönlerini ifade etmektedir. Bu bakımdan gerçeklik, nesnel bir niteliği ifade etmekle birlikte kamusal ve güvenilir bir biçimde analiz edilebilenle sınırlandırılmıştır (Cevzici, 2005: 761).

Gerçeklik, kendimiz dışında ve bizim varlığımıza bağlı olmayan nesnel gerçekliği de içerirken, hakikat ise insanın varlığı ve düşüncesiyle yakından ilişkili bir kavramdır. Bu noktada hakikat, insanın düşüncesi ve bilinci ile ulaşılmış bir bilgidir (Zabcı, 2021: 15). Dolayısıyla gerçek, nesnel gerçekliği, hakikat ise söz konusu gerçekliğin zihnimizdeki öznel yansımaları ifade

etmektedir. Bir ifade ya da sözün hakikat olabilmesi için bir yargı taşıması gerekir (Alpay, 2023-27-28). Bu bağlamda gerçekliğin dış dünyada var olan nesnelere, hakikatin ise cümleler, yargılar, ifadeler ve önermelerden oluştuğunu söylemek mümkündür. Duyular aracılığıyla deneyimlediğimiz nesnel varlıklar gerçekleri; akıl, zihin ve bilinç yoluyla anlamlandırdığımız nesnel varlıklar ise hakikati oluşturmaktadır (Uluk, 2021: 91).

1.2. Doğruluk Kavramı

Hakikat ile aynı anlamda kullanılan bir başka kelime ise doğruluk kavramıdır. Gürkan, doğruluk kavramını hakikatin “hem gerçeğe ve hem de düşünme yasalarına uygun oluşu” olarak ifade etmektedir (Gürkan, 2017: 7-8). Felsefe Terimleri Sözlüğü’nde ise doğruluk kavramı: “1-Düşüncenin gerçekle uyuşması, yargı ve önermelerin gerçeğe uygun olması, verilmiş bir olguyla uyuşması (içeriksel doğruluk). 2-Düşüncenin kendi kendisiyle uyum içinde olması, çelişik olmaması (biçimsel doğruluk-biçimsel mantıkta)” olmak üzere iki anlamda tanımlanmaktadır (Akarsu, 1975: 53).

Tepe’ye göre gerçeklik ve doğruluğa ilişkin tanımlamayı daha net ortaya koyabilmek için her iki kavramın da neyin taşıyıcısı ve neye ilişkin olduğunun ortaya konması gerekmektedir. Bu noktada gerçeklik var olanın taşıyıcısıdır ve bu nedenle varlık felsefesinin nesne alanına girmektedir. Doğruluk ise “var olan” ile ilgili olandan ziyade, “ifadeler”, “önermeler”, “kuramlar” gibi bilgiye dayalı ifadeleri içermektedir. Dolayısıyla “gerçeklik”, bilenden, bilinçten bağımsız olarak var olan şeylere ilişkin bir özellik iken; “doğruluk”, varlığını bir var olana ilişkin bildirimde bulunan bir özneye borçludur (Tepe, 2016: 18-19).

Bu açıklamadan yola çıkarak Tepe, var olana ya da var olanlara ilişkin saptamada bulunan bir özne olmaksızın bir bilgidен, bir önerme ya da kuramdan ve bunun doğal sonucu olarak da doğruluk ya da yanlışlıktan söz edilemeyeceğini belirtmektedir. Çünkü ona göre doğru ya da yanlış olması söz konusu olan şey, yalnızca bir bilgi öznesi tarafından ortaya konulan ifadeler ya da savlardır, kısaca bilgilerdir; şeyler ya da nesnelere değil. Dolayısıyla bu tür sorularla uğraşmak varlık değil, bilgi felsefesinin konusudur (Tepe, 2016: 19).

Sonuç olarak var olanla yani varlıkla ilgili bir kavram olan gerçek ya da gerçeklik, öznenen bağımsız nesnel bir durumu ifade ederken; doğruluk ise söz konusu varlığın bilgisini ve bu bilgiye sahip olabilen ya da onu inşa eden özne ile ilgili bir kavramdır. Bu yönüyle de gerçek ya da gerçeklik daha çok ontolojik alanda; doğruluk ise epistemolojik alanda sorunsallaştırılabilecek kavramlardır.

Leibniz, doğruluk kavramını aklın (Us) ve olguların doğruları olarak iki biçimde ele almaktadır. Deneye dayanan olgu doğruları zamana bağlıdır, belirli koşullar altında, belirli bir zaman noktasında gerçekleşmiş olmakla

içerik kazanırlar (deneysel doğruluk). Doğruluk nedeni yalnızca usta bulunan aklın doğruları ise, zamana bağlı olmayan, zaman dışı olan, her zaman ve her yerde geçerli olan doğrulardır (mantıksal doğruluk) (Akarsu, 1975: 53-54). Dolayısıyla Leibniz aklın doğrularının mantıkla çelişmeyen tüm dünyalar için geçerli olduğunu, olgusal doğruların ise ancak içinde yaşadığımız dünya da dahil olmak üzere bazı dünyalar için doğru olabileceğini düşünmektedir (Florov, 1991: 123'ten akt. Dönmezçelik, 2023: 102).

Bu noktada doğruluğun gerçekle ve inançla bağlantılı bir kavram olduğunu belirten Dönmezçelik bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Gerçek, bir şeyin doğru olduğu anlaşıldığında anlam kazanır. Birey bir “şey”in gerçek olmasını onun doğru olmasına bağlamaktadır. Bir “şey”in doğru olduğuna inanabiliriz oysa doğru olan şeyin gerçek olmama ihtimali de vardır. Dolayısıyla doğru kavramı, bilgiye ait bir önerme iken, gerçek onun varlığıyla ilgilidir. Örneğin elimizde tuttuğumuz kalem gerçektir. O kalemi tuttuğumuzu söylediğimizde eğer tutuyorsak bu doğrudur. Kalemi tutmadığımızda bu önerme yanlıştır. Böylece gerçeği teyit ederek doğruluğunu bulmuş oluruz (Dönmezçelik, 2023: 102).

1.3. Post Ön Ekinde Dair Kavramsal Analiz

Post-truth kavramının Türkçe karşılığının tam olarak ortaya konabilmesi için kavramın içinde yer alan “post” ön ekinin de anlamsal bakımdan analiz edilmesi yerinde olacaktır. Post ön ekinde yerleşik bir muğlaklık olduğunu vurgulayan Best ve Kellner, söz konusu terimin modern “olmayan”ı betimlediğini, anlam olarak modern çağın ve onun teorik ve kültürel pratiklerinin ötesine geçmeye çalışan aktif bir olumsuzlama terimi olarak okunabileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla bu anlamıyla post terimi, modern ideolojilerden, üsluplardan ve pratiklerden net bir şekilde kopuşu ifade etmektedir. Öte yandan söz konusu düşünürler post teriminin aynı zamanda izlediği şeye bağımlı olduğuna ve onunla süreklilik gösterdiğine yönelik bir anlama da sahip olduğunu vurgulamaktadırlar (Best ve Kellner, 2011: 47-48).

Bu yönüyle “post” ön eki, kendisinden sonra gelen kelime ile anlamsal bakımdan ilişkili bir durumu göstermektedir. Benzer şekilde Mesut Güneç, “post” ön ekinin bir sürecin sonu anlamına gelmekle birlikte modernizmle devam eden, ondan kaynaklanan ve onun sorunsallaştırılması ve aşılmaya çalışılması anlamına geldiğini vurgulamaktadır (Güneç, 2017: 232). Post ekinin hakikatten sonra gelen bir dönemi ya da hakikatlerin hüküm sürdüğü bir çağın kapanışını ifade etmediğini belirten Özgün Bulut’a göre post ön ekinin vurguladığı anlam, hakikatlerin önemsizleşmesi, gözden düşmesi ve aşınmasıdır (Bulut, 2021: 111).

Dönmezçelik ise uluslararası literatürde ve post truth ile ilgili yapılan çalışmaların Türkçe çevirilerinde post ön ekinin genellikle “ötesi” veya “sonrası” ve “önemsizleşmesi şeklinde kullanıldığını belirterek, Türkiye’deki çalışmalarda da “sonra” veya “ötesi” ve “önemsizleşme” olarak iki ayrı tanıma bölündüğünü vurgulamaktadır. Kavrama yönelik üçüncü bir tanım oluşturma çabası içinde iletişim disiplini ile ilişkisi de dikkate alındığında post ön ekinin iki tanımın bir sentezi niteliğinde olan “ötesi” şeklide ifade edilmesinin ise en doğru yaklaşım olacağını belirtmektedir (Dönmezçelik, 2023: 104).

2. Antik Yunan’dan Postmodern Döneme Hakikat Tartışmaları

2016 yılında Oxford Sözlüğü tarafından yılın kelimesi seçilen Post-truth kavramının tarihsel arka planı Antik Yunan’daki felsefi tartışmalara kadar uzanmaktadır. Antik Yunan’daki tartışmaları iki ana eksende toplamak mümkündür. Bu süreçte ilk olarak insanı ve insanla ilgili meseleleri ele alan sofistlerin mutlaklık ve nesnellığe ilişkin yaklaşımlarında ortaya koydukları görelilik anlayışı öne çıkmaktadır. Buna göre mutlaklık ve nesnellik görelidir ve duyuların ötesinde bir varlık alanı yani hakikat yoktur. Duyular her insan için farklı sonuçlar doğurabileceği için de birden fazla doğru vardır.

Antik Yunan’da bir bilgi sorunu olarak doğruluk, ilk kez Platon ve Aristoteles’in görüşlerinde yer alsa da onların bu konuya görüşlerinin çıkış noktasını Sokrates öncesi dönemde özellikle doğruluk tartışmaları oluşturmaktadır. Bir bilgi sorunu olarak doğruluk konusunda ilk anılması gereken düşünürler sofistlerdir (Tepe, 2016: 31). Bu alanda ilk akla gelen Protagoras’ın “[...] her şeyin ölçüsü insandır, var olan şeylerin varlıklarının, var olmayan şeylerin yokluklarının ölçüsüdür. [...] şeyler bana nasıl görünüyorsa öyle, sana nasıl görünüyorsa öyledir [...]” (Platon, 2010: 463) şeklindeki görüşü doğruluk, mutlaklık ve kesinliğe dair görelilik olarak değerlendirilmektedir.

Protagoras’ın bu görüşü hem yasaların hem de bilginin görelisi olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Herakleitos’tan etkilenen Protagoras ise aslında bu görüşünü evrendeki ana maddenin sürekli bir değişim ve akış içinde olduğu, bu yüzden herhangi bir şeye dair kesin bir şey söylemenin mümkün olmadığı ve bu şeylerin her an başka şeylere göre bir şey olacağından yola çıkarak ortaya koymuştur (Kiriş Yılmaz, 2012: 172). Bununla birlikte burada ölçü olarak ele alınan insan sözcüğünden türünü mü yoksa tekleri mi ifade ettiği meselesi oldukça belirsizdir. Bu nedenle yalnızca bu ifadeden yola çıkarak göreceliliğin doğruluğa ilişkin olduğuna dair bir sonuç çıkarmak mümkün değildir.

Ayrıca Protagoras’ın “Esen aynı rüzgârın içimizden bazısını üşüttüğü, bazısını hiç üşütmediği, bazısına hafif, bazısına sert geldiği çok kere olur değil mi?” (Platon, 2010: 463-464) ifadesindeki algıya dayalı yargılar içeren “sıcaklık” ve “soğukluk” gibi nitelermelerin kendisinin göreceli olması nedeniyle yalnızca bunlara bakarak her türlü bilginin göreceli olduğunu çıkarmak

oldukça güçtür. Sofistler açısından doğruluğun göreceli olduğu vurgusu aslında retorikğin gücünü ortaya koymak içindir. Doğruluk bu nedenle sofistler için kendi başına bir önem taşımaz, retorikçinin gücü doğruluğun göreceliliğinden kaynaklanmaktadır. Kendinde doğru diye bir şey söz konusu olsaydı o durumda retorikçinin yapabilecekleri sınırlı olurdu (Tepe, 2016: 32-33).

Doğruluk ve hakikat konusunda öne çıkan sofistlerin görüşlerinden etkilenmekle birlikte onları eleştiren Platon, hem epistemolojik bağlamda mutlak hakikati savunmuş hem de hakikati ele alırken var olana da gönderme yapmıştır. Platon, kendi görüşüne temel olan Protagoras'ın görelilik anlayışıyla ontolojik anlamda algılanır bilginin söz konusu olmadığını, bu nedenle bilginin ancak ideal ve mutlak olanda olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla şeyleri ve buldukları evreni yani soyut ama hakiki olan idealar dünyası ile somut olan nesnelere dünyasını birbirinden ayırmaktadır. Buna göre idealar dünyası epistemeyi (bilgi), nesnelere dünyası ise doksayı (kanı) içermektedir. Onun görüşü idealar dünyası üzerine kurulu olduğu için yalnızca idealar dünyasındaki bilginin-hakikatin mutlak olacağını savunmaktadır (Sönmez, 2022: 19).

Platon'dan etkilenen Aristoteles Metafiziğin VI. kitabında doğruluk ve yanlışlığın şeylerde değil, düşüncede olduğunu söylemektedir. Doğru ya da yanlış olması söz konusu olan varlıklar değil, var olanlar üzerine söylenenlerdir. Doğruluk ve nesne bağlantısını Aristoteles, şu örnekle açıklamaktadır: “sen, bizim senin solgun olduğunu düşünmemizden dolayı solgun değilsin; tam aksine sen solgun olduğundan, bunu dile getiren doğru söylemiş olur.” (Aristoteles, 1968: 1051b'den akt. Tepe, 2016: 40) Dolayısıyla hakikat, şeylerde değil, zihindedir. Bu nedenle de hakikatin varlığı, var olanlara dair söylenenlerde aranmalıdır (Sönmez, 2022: 20).

Antikçağda sofistlerle başlayan, ardından Platon ve Aristoteles ile devam eden hakikate ulaşmaya yönelik tartışmalar orta çağda Tanrısal kaynaklı bir çerçevede ele alınmıştır. Bu dönemki anlayışa göre hakikat ancak Tanrı'dan gelen vahiy ile ya da Tanrı'ya ulaşarak elde edilebilir. Dolayısıyla bu dönemin anlayışında insanın sınırlı kapasitesi ile hakikate ulaşması mümkün değildir. Bu bakımdan Tanrı, hakikat konusunda merkezi konumda yer alırken, bireyin konumu ise ikincildir. Aydınlanma döneminde ise artık hakikat konusunda Tanrısal nitelikler yerine akıl ön plana çıkarken, insanın merkeze alındığı ve hakikate ulaşma konusunda insanın yetkin olarak kabul edildiği bir anlayışa geçilmiştir. Bu anlayışa göre insan, kendi sahip olduğu aklıyla hakikate ulaşabilecek güçtedir ve hakikate ancak akıl ile ulaşmak mümkündür.

Aydınlanma, aynı zamanda değişmez ve mutlak bilgiye ulaşma çabasının ön plana çıktığı modernizmi beraberinde getirmiştir. Modernite öncesinde hakikatle kurulan ilişkide temel referans noktası aşkın güç olarak ortaya çıkmakta, hakikat ise aşkın güç tarafından verilen, bir kısmı vahiy yoluyla

insanoğluna doğrudan ulaştırılan, bir kısmı da insanoğlunun açığa çıkarması için doğaya ve insan ruhuna gizlenen bir cevher olarak algılanmıştır. Ancak on sekizinci yüzyılda kapsamlı bir sistem olarak ortaya çıkan moderniteyle birlikte insanların hakikatle olan ilişkisi değişerek, aşkın güç ile bağları önemsizleştiren ve akli bilme faaliyetinin tek kaynağı olarak kabul eden anlayışıyla yapmıştır. Bu anlayışa göre topluma hakikati veren makam artık aşkın güç değil, insanın kendisi, insanın kendi aklına yaslanarak yaptığı çıkarımlar ise hakikatin ta kendisi olmuştur. Ancak burada bahsi geçen insan, herhangi bir insan değil, burjuvazi tarafından doğrudan himaye edilen, onun ilkelerine göre düşünen ve onun dünya görüşünü benimseyen insandır. Böylece hakikatin bizzat insanların kendisi tarafından yine insanlara verildiği modern dünyanın kapısı açılmıştır (Altun, 2022: 255-256).

Modernizm döneminde Rene Descartes'in hakikat anlayışı önemli bir yer tutmaktadır. Descartes'i diğer düşünürlerden ayıran ve onu önemli kılan nokta hakikatin ne ya da nerede olduğunu değil, kesinliğini sorgulamasıdır. Descartes'a göre hakikatin kesinliği onun nesneyle kurduğu ilişkiden değil, öznenin bu kesinlikten şüphe duymamasından kaynaklanır. Böylece hakikate dair tartışmada temel referans noktası varlık dünyasından zihin dünyasına doğru kaymıştır. Descartes'in mutlak hakikate verdiği önemin yanı sıra Bacon'un deney ve gözlem yanında tümevarımı öne çıkarmasıyla birlikte birçok disiplin güvenilir bilgi arayışına girmiştir. Bu anlayış, on dokuzuncu yüzyılda August Comte'nin pozitivizmi ile zirveye ulaşmıştır. Comte, pozitivizm ile birlikte doğa yasalarını Tanrısal yasaların üzerine koyarak, toplumsal sorunların aşılabilmesi için bilim ve aklın bir arada işlemesi gerektiğini, bilimin deney ve gözlem yoluyla yapılabileceğini ve gözlemlenebilir olanın önemli olduğunu savunmuştur (Sönmez, 2022: 21- 22). Dolayısıyla bu yaklaşıma göre hakikate ancak deney ve gözlem yoluyla ulaşabilecektir.

Aydınlanmanın hakikat anlayışını ilk eleştirenden biri olan Nietzsche'ye göre mutlak hakikate ulaşma çabasının altında güç isteği yer almaktadır. Yaşam güç çatışmaları ile doludur ve mutlak hakikat arayışı bunu desteklemektedir. Mutlak hakikat eleştirisinde tutku ve duyguyu ön plana çıkaran Nietzsche, bilgi yerine yaşamın üstün otorite olmasını gerektiğini, ayrıca insanın kendi bakış açısından ulaştığı bilginin hakikat olmadığını, kişinin kendi bakış açısı olduğunu savunur. Mutlaklık arayışı içinde bilinmezlikten kaçarken hakikate sarılan insan, aklına fazlasıyla güvenerek, hayatın asıl rotasını belirleyen bedeni ve tutkuları unutmuştur (Sönmez, 2022: 24-25).

Aydınlanma ve modernizmin mutlak hakikat anlayışına yönelik olarak Nietzsche'den sonra bir başka önemli eleştiri ise Frankfurt Okulu düşünürlerinden Adorno ve Horkheimer tarafından "Aydınlanmanın Diyalektiği"nde (2010) dile getirilmiştir. Söz konusu eserde Aydınlanmanın aslında bir felaketle

sonuçlandığı şu sözlerle dile getirilmektedir (Adorno ve Horkheimer, 2010: 19):

“En geniş anlamda ilerlemeci bir düşünme olarak Aydınlanmanın öteden beri hedefi, insanları korkudan arındırmak ve efendi konumuna getirmek olmuştur. Ne ki tamamen aydınlanmış şu yeryüzü muzaffer felaket alametleriyle parlıyor. Aydınlanmanın tasarısı dünyanın büyüsunü bozmaktı. İstenen, söylenceleri dağıtmak, kuruntuları bilgi yoluyla yıkmaktı.”

Aydınlanma eleştirisinde aynı zamanda hakikat anlayışına da değinen Adorno ve Horkheimer, aydınlanmanın tümüyle burjuva toplum anlayışının bir bütün olarak bireylerde ve kurumlarda cisimleşmiş yansıması olduğunu, hakikatin de yalnızca rasyonel bilinçlilik değil, aynı zamanda söz konusu bilinçliliğin gerçeklikte aldığı biçim anlamına geldiğini ifade etmektedirler (Adorno ve Horkheimer, 2010: 13). Bu vurgu, burjuva toplumunun kurucu ilkelerini mutlak hakikat olarak sunan Aydınlanma anlayışının temel bir eleştirisidir. Bu anlayış ise, bireyin akıl yürütme özgürlüğünü burjuva toplumunun kurucu ilkelerini oluşturan düşünce sisteminin hizmeti sokmaktadır (Demirkol, 2022: 145-146).

Adorno ve Horkheimer ayrıca, Aydınlanma çerçevesinde ele aldıkları rasyonalite eleştirisinde aklın araçsallaşması kavramıyla rasyonel düşüncenin irrasyonel bir hale dönüştüğünü vurgularlar. Buna göre Orta çağ Avrupası'nda dinin egemenliğindeki skolastik düşünceden akli merkeze alan rasyonalite ile kurtulabileceğini savunan aydınlanma anlayışı, zaman içinde akıl dışı bir hale gelerek, hemen her alanda sorgulanamaz bir niteliğe bürünmüştür. Böylece Skolastik dönemdeki din ve metafiziğin yerini bu dönemde rasyonalite almış, rasyonalitenin egemenliğindeki bilimsel anlayış tümüyle bir mite dönüşmüştür. Hakikate ulaşmada en temel referans kaynağı olan akıl, yalnızca kısa süreli hedeflere ulaşmada kullanılan bir araç haline gelirken, artık temel amaç hakikate ulaşmak değil, belirlenen hedeflere ulaşmaktır. Dolayısıyla bir yandan kendisi bir mit haline gelen Aydınlanma ve diğer yandan aklın araçsal hale gelmesiyle birlikte hakikat ve hakikate ulaşmak anlamını yitirmiştir.

Nietzsche ile başlayan ve Frankfurt Okulu düşünürleriyle devam eden modernizmin hakikat anlayışına yönelik eleştiriler, postmodernizm olarak adlandırılan dönemle birlikte çok daha belirgin bir çerçeveye oturmuştur. Postmodernizm, Batı'da 20. yüzyılın son çeyreğinde özellikle resim, edebiyat, mimari vb. güzel sanatlar alanında ve ayrıca felsefe ve sosyolojide belirgin hale gelen hareket, durum veya yaklaşım olarak tanımlanmaktadır (Cevizci, 2005: 1358).

Postmodern bir ortamda hakikat artık önemini yitirmiştir. Önemli olan hakikate değil, daha estetik olana ulaşmaktır. Postmodernist kurguda anlam yerine yorumlar vardır. Ancak bu yorumlar bir hakikati ifade etmemektedir. Her bir yorum yeni yorumlara açık olmakla birlikte anlam sürekli biçimde

ötelenmektedir. İki aynanın karşılıklı birbirine tutulmasıyla son imgeyi bulmak ne kadar olanaksızsa her bir yorumun yeni yorumlara olanak tanınması yüzünden de belirli anlama ulaşmak o kadar olanaksızdır. Anlamın sürekli olarak ertelenmesi ise yorumlarla ikna edilecek kitlenin ikna sürecini zihinsel süreçlerden hissi bir eyleme dönüştürmektedir (Alpay, 2023: 38).

Postmodernizmin yükselişiyle birlikte hakikat kavramı itibarsızlaştırılmış, entelektüellik karalanmış ve seçkinlik olumsuzlanmıştır (Alpay, 2023: 71). Postmodernizm, bazı yazarlar tarafından modernizm sonrası yeni bir çağ olarak ilan edilmekte, dolayısıyla modernizm karşıtı bir hareket olarak ele alınmaktadır (Aksoy, 2011: 229). Postmodernizmin, modernizmin aksine her şeyi müphem, muğlak, belirsiz bir hale getiren, yorumlar arasında belirli bir hiyerarşik sıralamanın mümkün olamayacağını iddia eden bakış açısı, hakikat sonrası dönemin de bu açıdan öncülüğünü üstlenmiştir. Hakikat sonrası dönemin şüpheli ve göreceli bakış açısının nüveleri postmodernizmin “keskinlik ve mutlaklıktan uzak” yaklaşımında yer almaktadır. Hakikat sonrası dönemde artık herkes kendi algılarından bir dünya meydana getirmekte ve kendi hakikati içinde yaşamaktadır (Özgan, 2020: 178).

Postmodernizm bağlamında Baudrillard, Sloterdijk ve Zizek’in toplumsal eleştirileri post-truth kavramının ortaya çıkış koşullarının kuramsal zemini oluşturabilecek potansiyele sahiptir. Baudrillard Simülakrlar ve Simülasyon (Simulacra and Simulation, 1981) ve Sloterdijk Sinik Aklın Eleştirisi (Critique of Cynical Reason, 1983) adlı eserlerinde postmodernizmi benzer bir ortak tema etrafında ele almışlardır. Her ikisi de modernizm öncesi insanın temel sorunu olan “bilgiye ulaşma” sorunun artık büyük ölçüde çözüldüğünü, ancak bununla birlikte tahakkümün artmasıyla bilginin araçsallaşarak gerçeklik algısının bozulduğunu vurgulamışlardır. Zizek ise sinizm kavramını tarihsel bir çerçevede ele alarak, hakikat sorunun ideolojik boyutunu irdelemiştir (Demirkol, 2022: 150).

Postmodern dönemdeki hakikat ve gerçekliğe yönelik yaklaşımlar açısından en önemli isimlerden biri olan Jean Baudrillard, modernliğin dönüşüme uğradığını vurgulamaktadır. Baudrillard, simülasyonizm adını verdiği teorisiyle gerçek ile gerçek dışılığın yer değiştirerek, gerçekliğin yerini hipergerçekliğin aldığını iddia etmektedir. Çağımızda gerçekliğin yerini imaj, taklit ya da simülasyonların aldığını belirten Baudrillard’a göre “gerçek”i önceleyen modeller olarak “taklitler,” toplumsal düzene egemen olmuş, gerçekliğin yerini ise simülakrlar almıştır. Görüntü ve ekranın egemen olduğu bu yeni dünyaya belirsizlikler egemen olurken, gerçeklik kaybolmuştur (Cevizci, 2005: 1494).

Baudrillard, modern dönemin aksine postmodern dönemin belirleyici özelliğinin “taklitlerden oluşan bir gerçeküstüçülük” olduğunu ileri sürmektedir. Postmodern toplum üzerinde bir imajlar ağı egemendir, bu imajlar insan ya da

toplum yaşamıyla ilgili olguların taklididir. Ancak bu taklitlerin gerçekliği temsil etmesi söz konusu değildir. Medya yoluyla sunulan taklit imajlar, gösteriler ya da oyunlar gerçekliği belirlemektedir (Şaylan, 2009: 309). Ona göre söz konusu imajların yaşamın her alanında aktif olması hakikate ulaşmayı imkânsız hale getirmektedir. Söz konusu durumu simülakr kavramıyla anlatmaktadır. Simülakr, hakikatin taklit yoluyla sunulduğu bir dünyayı temsil etmektedir. Bu dünya medya aracılığıyla oluşturulurken, insanların davranışlarından tüketim alışkanlıklarına kadar her alanda etkili olur (Sönmez, 2022: 44).

Bir köken ya da bir gerçeklikten yoksun gerçeğin modeller aracılığıyla türetilmesine hipergerçek yani simülasyon denilmektedir. Artık gerçekle gerçek kavramı arasında düşsel bir birliktelik kurmak mümkün değildir. Çünkü artık gerçek, minyatürleştirilmiş hücreler, matrisler, bellekler ve komut modelleriyle üretilmektedir. Böylece gerçeğin sonsuz sayıda üretimi mümkün hale gelmiştir. Gerçeğin akılcı bir görünüme sahip olmasına gerek duyulmaz, çünkü gerçek artık işlemsel bir görünüme sahiptir. Gerçek ya da hakikatle herhangi bir ilişkisi kalmayan böyle bir uzama geçilmesiyle birlikte tüm gönderen sistemlerinin tasfiye edildiği bir simülasyon çağı ortaya çıkmaktadır (Baudrillard, 2022: 16-17).

Gizlemek ile simüle etmek arasındaki ayrımı varlık ve yokluk üzerinden açıklamaya çalışan Baudrillard, ilk bakışta gizlemenin var olanı yokmuş gibi, simüle etmenin ise var olmayanın da varmış gibi göstermek şeklinde anlaşıldığını belirtmektedir. Ancak ona göre gizlemek gerçeklik ilkesine zarar vermezken, gizlenen ile gerçeklik arasında belirgin bir fark vardır. Oysa simülasyonda, “gerçek” ile “sahte” ve “gerçek” ile “düşsel” olan arasındaki ayrım yok edilmeye çalışılmaktadır (Baudrillard, 2022: 18). Dolayısıyla simülasyon ile Baudrillard, hakikatin varlığının gizlenmesine değil, hakikatin yokluğuna rağmen, varmış gibi gösterilmesine vurgu yapmaktadır. Buna göre bir şeyin gizlenmesi için onun var olması gerekirken, bir şeyin yokluğunda o şey ancak simüle edilerek “var gibi” gösterilebilir (Uluk, 2021: 98).

Gerçeği ortadan kaldıran şeyin gerçekten daha gerçek gibi görünen şey olduğunu vurgulayan Baudrillard, iletişim ve toplumsal düzeni kapalı devre çalışan birer aldatmacaya benzetmektedir. Bu aldatmaca bir mit kadar güçlüdür. Sistemin var olduğunu kanıtlayabilmesi için göstergelerin -ki bunlar iletişim alanında haberlerdir- sürekli olarak yinelenmesi gerekmektedir (Baudrillard, 2022: 124). Ona göre örneğin 1990-1991 yılları arasındaki Körfez Savaşı hiç gerçekleşmemiştir; çünkü henüz savaş başlamadan Amerikan ordusu (özellikle hava kuvvetleri) tarafından kazanılmıştır. Bu savaş, CNN ve diğer Batı medya organlarına gönderilen Irak’taki hedef noktalarının havaya uçuruluşunu gösteren imgelerle izleyicilerin hafızasına kazınmıştır. Bu, gerçekten iki taraf

arasında yaşanmış uzun soluklu ve karşılıklı bir çatışmadan çok bir video oyunu simülasyonuna benzeyen sanal bir savaştır (Laughley, 2010: 102). Gerçek ise Irak'ta o savaşı yaşayan, ölen ve mağdur olan insanlardan oluşmaktadır. Televizyonda gösterilen imgeleri herhangi bir film gibi izleyenler için ise gerçek, televizyonu kapatmalarıyla son bulur (Uluk, 2022: 99).

Baudrillard'a göre modern simülasyonlar çağına ilerleyişin üç tarihsel aşaması bulunmaktadır: (1) Rönesans ve Sanayi Devrimi arasında kalan taklit dönemi; (2) Bir sonraki aşama, kapitalizme eşlik eden nesnelere sonsuz üretiminin yapıldığı dönem; (3) Son aşama ise simülasyon çağı olarak adlandırılan dönemdir. Bu dönemde yeni iletişim teknolojilerinin sunduğu olanaklar kültürün artık gerçek olanı kopyalamasına değil, üretmesine dayanmaktadır. (Stevenson, 2008: 267). Medyanın egemen olduğu günümüzde artık ekranda gördüğümüz, okuduğumuz ve dinlediğimiz her şey gerçektir. Çünkü gerçek; ekrana, basılı mecralara ve müzik çalara hapsolmuş, yeniden üretilmiş bir şeydir. Çağımızda artık gerçek ortadan kalkmış, gerçeğin yerine simülakrlar, yani “gerçek gibi görünmek isteyen görünüm” yeniden üretilebilir bir biçimde gerçeğin yerini almıştır. Böylelikle gerçek ile taklit arasındaki çizgi bulanıklaşmış, hakikat ile kurmaca arasında bağlantı ortadan kalkmıştır (Uluk, 2022: 97).

3. Post-Truth/Hakikat Ötesi Çağ

Antik Yunan'dan postmodern döneme kadar olan hakikat tartışmalarının ardından günümüzde sıkça kullanılan bir kavram olarak Post-truth, 2016 yılında Oxford Sözlük tarafından yılın kelimesi seçilmesiyle gündeme gelmiştir. Post-truth'u bir sıfat olarak ele alan sözlük, kavramı “Kamuoyunu şekillendirmede nesnel gerçeklerin duygu ve kişisel kanaatlere başvurmaktan daha az etkili olduğu durumları belirten veya bu durumlarla ilgili” şeklinde tanımlamıştır. Oxford Sözlük'e göre “truth” kelimesinin önünde yer alan “post” ön eki, “post war (savaş sonrası)” gibi ‘belirli bir durum ya da olaydan sonraki zamana atıfta bulunmak yerine, ‘belirtilen kavramın önemsiz veya ilgisiz hale geldiği bir zamana ait olma’ anlamına sahiptir (Oxford Dictionaries, 2016).

Kavramın Oxford Sözlük tarafından yılın kelimesi seçilmesinde 2015 yılı içinde kullanımında yüzde 2000'lik artışın yanı sıra, 2016 yılında dünya gündemine damgasını vuran İngiltere'de Brexit ve ABD Başkanlık Seçimleri'nde gerçeklerin üzerinin örtülmesine yönelik tartışmalar etkili olmuştur. Kavramın popüler hale gelmesi, bahsedilen gelişmeler sonucunda olsa da aslında ilk kez kullanımı 1992 yılına kadar uzanmaktadır. Steve Tesich tarafından Ocak 1992'de “Yalanlar Rejimi” başlığıyla *Nation* dergisinde yayımlanan yazıyla post-truth kavramı ilk kez politik anlamda tarihsel açıdan bir soruna işaret etmek amacıyla kullanılmıştır. Tesich, söz konusu yazısında Reagan ve Bush'un yönetimleri döneminde söyledikleri yalanlarla ifşa olmalarına rağmen, Amerikan halkının bu konuya kayıtsız kalmalarına, bir

anlamda hakikate sırtlarını dönmüş olmalarına dikkat çekmektedir (Tesich, 2021: 23).

Tesich yazısında ayrıca gerek Regan gerekse Bush'un halkın gerçeği gerçekten bilmek istemeyeceğini net biçimde algıladığını, kendilerini yalanlar ortaya çıkmasına rağmen oldukça güvende hissettiklerini, çünkü gerçeğin kendileri üzerinde çok az etkisi olacağını bildiklerini vurgulamaktadır. Halkın kendisine sunulan zaferler ile kendisine duydukları saygıya sahip çıkma arasında bir seçim yapmak zorunda kaldığını, aynı anda hem gerçeğe hem de kendilerine duydukları saygıya sahip olamayacaklarının söylendiğini belirtmektedir (Tescih, 2021: 24).

Tesich'in, Amerikan halkı üzerine yaptığı vurgu, toplumsal iradenin zayıflamasıyla hakikatin önemini kaybetmesi arasındaki ilişki açısından Sloterdijk'in "sinizm" kavramını, ideolojinin artık "bilmek" değil, "yapmak" düzeyinde işlediğini vurgulayan Zizek'in saptamasını ve onu temsil eden göstergeler ile arasındaki bağın koptuğuna ilişkin olarak da Baudrillard'ın değerlendirmelerini karşılan bir niteliğe sahiptir (Demirkol, 2022: 156).

Ralf Keyes ise 2004 yılında Hakikat Sonrası Çağ: Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma adlı eseriyle post-truth kavramına ilişkin kuramsal bir bakış açısı getirmeye çalışmıştır. Keyes, söz konusu eserinde dürüstlüğün adeta bıçak sırtında olduğunu vurgulayarak, aldatmanın çağdaş yaşamın hemen hemen tüm kademelerinde giderek sıradan bir hale geldiğini vurgulamaktadır (Keyes, 2021: 11). Yalancıların her dönemde var olduğunu, ancak söz konusu yalanların genellikle tereddüt edilerek, kaygı, suçluluk, utanç ve en azından biraz mahcubiyetle söylendiğini ifade eden Keyes, günümüzde ise yalanların hiçbir suçluluk duygusuna kapılmadan, tümüyle o anı kurtarabilmek adına rahatlıkla söylenebildiğini söylemektedir. Bu durumu hakikat sonrası olarak adlandırırken, bu çağın etik açıdan bir alacakaranlık kuşağında yer aldığını altını çizmektedir (Keyes, 2021: 19).

2005 yılında Amerikan Lehçe Derneği tarafından post truth ile benzer anlama gelen truthiness (hakikatimsi), yılın kelimesi seçilmiştir. Amerikalı komedyen Stephen Colbert'in, The Colbert Report adlı komedi programında popülerleşen kavram, "Kişinin doğru olduğu bilinen kavram veya gerçekler yerine, doğru olmasını istediği kavram veya gerçekleri tercih etme niteliği" şeklinde tanımlanmıştır. Tanımda vurgulanan gerçeklikte kişilerin kendi bakış açılarının etkin olması durumunu ise Colbert, "Kitaplara güvenmem. Hepsi gerçek, kalp yok" şeklindeki sözleriyle aktarmıştır (American Dialect Society, 2006). Colbert, programında ortaya attığı hakikatimsi tabiri ile kitle imha silahlarına dair herhangi bir delil olmamasına rağmen, Irak'a savaş açmak gibi çok önemli kararlarda George Bush'un 'içsesine' güvenerek yaptığı aşırılıklara göndermede bulunmuştur (McInyre, 2022: 27).

Hakikat sonrasının tümüyle yalan söylemek anlamına gelmediğinin altını çizen Lee McIntyre, günümüzdeki tartışmalardan yola çıkarak kavramın belirli bir anlama indirgenemeyecek kadar normatif olduğunu ifade etmektedir. McIntyre'e göre hakikat sonrası, hakikat kavramını önemseyen ve onun saldırı altında olduğunu düşünenlerin duyduğu endişenin bir ifadesidir. Tartışmayı ilkçağ filozoflarına değin götüreren McIntyre, hakikat sonrası ile ilgili olarak asıl önemli olanın uygun bir hakikat teorisini geliştirmek değil, insanların hakikati çarpıtmak için kullandığı farklı mekanizmaların nasıl anlaşılır hale getirileceğidir. Dolayısıyla asıl önemli olan hakikat sonrasının ne olduğundan çok ona neden olan etkenlerin ve mekanizmalarının neler olduğunu ortaya koymaktır. Bu kapsamda ilk yapılması gerekenin zaman zaman yanlış yapabileceğimizi, istemeden de olsa doğru olmayan şeyler söyleyebileceğimizi kabul etmek olduğunu ifade etmektedir (McIntyre, 2022: 28-29). Bu gerçeklikten hareketle konunun daha iyi kavranabilmesi adına post-truth dönemi ortaya çıkaran etkenler ele alınacaktır.

4. Hakikat Ötesi Çağa Zemin Hazırlayan Etkenler

Hakikat karşısında bireyin konumu üzerinde etkili olan faktörler, post truth dönemin ortaya çıkmasında önemli ölçüde zemin hazırlamıştır. Söz konusu faktörlerden aydınlanma düşüncesi ve kapitalist toplum anlayışı özellikle sosyolojik bakımdan bireyin hakikat anlayışını önemli ölçüde biçimlendirmiştir. Bununla birlikte, psikolojik bakımdan bireylerin sahip olduğu bilişsel yatkınlıklar ve önyargılar hakikat karşısında nasıl konum alacakları konusunda kilit bir role sahiptir. Bireylerin sahip oldukları bilişsel yatkınlıklar özellikle bilginin sorgulanmadan hızla yayıldığı internet ve sosyal medya ortamlarıyla birleştiğinde hakikatin tahribatı çok daha büyük boyutlara ulaşmaktadır. Bu nedenle ilk olarak aydınlanma ve kapitalist toplum anlayışından bahsedilecek, ardından bireylerin sahip oldukları bilişsel önyargılar ele alınacaktır. Ardından sosyal medya ve internet üzerinde sıkça rastlanan dezenformasyon süreçlerine ve bunun karşısında bir çözüm yolu olabilecek medya okuryazarlığı konusundan bahsedilecektir.

-Sosyolojik Açıdan Aydınlanma, Kapitalizm ve Yabancılaşmanın Etkileri

Hakikatin içinde yaşadığımız dünyada önceki dönemlerden farklı biçimde konumlandırıldığı, bu konumlanışın insan yaşamı üzerinde dramatik etkiler yarattığı ve bu etkilerin büyük ölçüde olumsuz olduğuna yönelik iddiaların özellikle modernite sonrası dönem düşünüldüğünde oldukça yerinde olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü modernite sonrası giderek artan oranda doğa ile bağları kopan bireyler, kapitalist üretim ilişkileri içinde kendi özgün var oluşunun temel unsurlarından biri olan emeği ile anlamlı bir ilişki kuramaz hale gelmiştir. Doğa ile bağlarının zayıflaması yanında emeği ile anlamlı ilişki kuramaması, kişiyi, eylemlerinin kapsamı, etkileri ve hatta sonuçları

hakkında yüzleşemez hale getirmektedir (Altun, 2022: 254-255). Bireylerin doğa ile kopan bağları yanında kendi benliği ile bağlarının da kopması Marx'ın yabancılaşma olarak kavramsallaştırdığı durumu da beraberinde getirmektedir.

Kapitalist üretim mantığı içinde emeğinden ve emek ürünlerinden uzaklaşan birey, aynı zamanda kendi benliğinden ve doğadan uzaklaşarak Marx'ın (2014: 76-83) ortaya koyduğu yabancılaşma sürecine girmektedir. Öncelikle kendi üretim etkinliğinden fabrikasyon üretim mantığının dayattığı iş bölümü adına uzaklaşan birey, ilk olarak kendi yaratıcı üretim etkinliğine yabancılaşırken, aynı zamanda ürettiği ürünün sahipliğine de yabancılaşmaktadır. Bununla birlikte yoğun çalışma temposunun beraberinde getirdiği çalışma koşulları sonucu kendi benliğine ve çevresine de yabancılaşmaktadır. Böylece kendine ve doğaya yabancılaşarak varoluşsal açıdan özne konumunu yitirerek yalnızca edilgen bir nesne konumuna geçmektedir. Bu durumun bireyin hakikat karşısındaki konumu açısından sonucu ise bilincin bir anlamda işlevsizleşerek hakikati aramaktan uzaklaşması, sorgulamanın ve dolayısıyla hakikate ulaşma çabasının neredeyse ortadan kalkmasıdır. Böylece hakikatten kopma, uzaklaşma ve adeta bir tür körleşme durumu ortaya çıkmaktadır.

Emek ve doğa ile kurulan bağların kopuşunun tezahürü anlamında yabancılaşmanın hakikate ulaşma üzerindeki olumsuz etkisi yanında bir başka önemli engel ise aydınlanma ile birlikte ortaya çıkan ve kapitalist üretim süreciyle birlikte somutlaşan aklın araçsallaşmasıdır. Aydınlanmanın hakikat karşısındaki olumsuz etkisi, Adorno ve Horkhemier'in Aydınlanmanın Diyalektiği'nde vurguladıkları araçsal aklın irrasyonel bir boyut kazanmasıyla ilişkilendirilmektedir (Adorno ve Horkheimer, 2010). Aydınlanma ile öne çıkan rasyonalite ve bürokratikleşme anlayışının bireyin hakikat karşısındaki konumu aynı zamanda araçsal akıl ve faşizm arasında kurulan ilişki ile de açıklanmaktadır. Bu noktada Bauman'ın araçsal akıl ve faşizm arasında kurduğu bağlantı oldukça önemlidir. Bauman, faşizmin kökeninin modernizmde ve Aydınlanmacı anlayışta olduğu konusunda Frankfurt Okulu düşünürleri ile benzer görüşe sahiptir. Bu anlayışa göre faşizm, Aydınlanma düşüncesinin doğasından kaynaklanır. Dolayısıyla bu durum aslında bir sapma değil, doğal bir sonuçtur. Bu sonucun ortaya çıkmasında ise bürokratik yapı ve aklın araçsallaşması çok önemli yer tutmaktadır (Demirkol, 2022: 148).

Bauman, fabrikasyon üretim mantığının soykırım eylemlerinde sorgulanmadan uygulandığını, o dönemdeki toplama kamplarının modern fabrika sisteminin bir uzantısı olduğunu, tıpkı fabrika üretiminde olduğu gibi en fazla üretim mantığının en fazla ölüme evrildiğini belirtmektedir. Bununla birlikte Weber'in önerdiği akla uygun modern yönetim anlayışı çerçevesinde bürokratik düzenlemelerin verimlilik ve kar maksimizasyonunun hedeflendiği kamu yönetimi ve ekonomik alanda uygulandığı gibi soykırımda da benzer bir amaçla uygulandığını ifade etmektedir. Bu noktada Weber'in de altını çizdiği

üzere bürokratikleşmenin yönetim işlevlerini saf nesnel görüşlere göre ele alma ilkesi, bir işin kişilerin kendi görüşlere bakılmaksızın sağlam kurallar gereğince yapılmasını sağlamaktadır (Bauman, 2022: 32-41). Bu anlayışın soykırım eylemlerindeki yansımaları ise yapılan soykırımların sorgulanmadan yerine getirilmesi ve bu eylemlerden hiçbir biçimde sorumlu hissedilmemesidir.

Bauman'ın araçsal akıl ve faşizm arasında kurduğu ilişki ile Adorno ve Horkheimer'in kurduğu ilişki arasında insan bilincine dönük önemli bir yaklaşım farkı görülmektedir. Adorno ve Horkheimer, faşizmin yarattığı etiket sonucu düşünmekten bütünüyle yoksun bırakıldıkları için toplumdaki bireylerin ancak olumsuz anlamıyla kavrayabilecekleri kadar hakikate yaklaşabildiklerini savunurlar (Adorno ve Horkheimer, 2010: 273). Oysa Bauman'ın ele aldığı biçimde ise araçsal akıl ve faşizm arasındaki ilişki, hakikate ulaşma yetisinin bürokratikleşme nedeniyle giderek ortadan kaybolması biçiminde kurulmaktadır. Dolayısıyla buradaki yaklaşım farkı, bireyin hakikatle olan ilişkisinde bilince atfedilen role ilişkindir. Bauman için bürokrasinin yarattığı bilinçsizlik hali öne çıkarken, Frankfurt Okulu düşünürleri açısından ise asıl sorun hakikatin görünmez olmasından ziyade biçim değiştirmesiyle ilgilidir (Demirkol, 2022: 148).

Adorno ve Horkheimer, içeriğin bağlamından kopması ve böylelikle yalan ile hakikatin birbirinden ayırt edilememesini Führer'in radyo konuşmalarının etkisi üzerinden şöyle açıklamaktadır: “Sözün her yere nüfuz etmesi gibi muazzam bir olgu, içeriğin yerini alır; tıpkı radyo Toscanini çaldığında içeriğin, yani senfoninin yerini bu yapıtı çalmayı mümkün kılan iyilikseverliğin alması gibi. Führer'in konuşması zaten bir yalanken, hiçbir dinleyici o senfoninin gerçek bağlamını artık anlayamaz.” (2010: 212) Burada hakikatin kendi bağlamından kopartıldıktan sonra yalanın dolgu malzemesi haline gelebilmesi vurgulanmaktadır. Dolayısıyla bu örnek, hakikatin uğradığı tahribatın sorumlusu olarak onun ortadan kayboluşunu değil, hakikatin kendisinin, yalanın inşasındaki işlevini vurgulamaktadır. Aynı zamanda hakikatin, insanın zihinsel sürecindeki dönüşümüne dikkat çekmektedir (Demirkol, 2022: 148).

Sonuçta sosyolojik açıdan hakikate ulaşma önündeki en temel engel, yabancılaşma ve bürokratikleşmenin bireylerin bilinçleri üzerindeki tahribatıdır. Kapitalist üretim sürecinin ayrılmaz unsuru olan iş bölümünün parçalara yoğunlaşarak bütünden koparan yapısı, bireyin özne konumunu yitirerek emek, doğa ve kendi benliğine yönelik yabancılaşmasını beraberinde getirmektedir. Toplumsal ve siyasal yaşamda ise bürokrasinin etkisiyle bireylerin sorgulamadan bir makinenin parçası gibi çalışma, kurallara uyma ve böylece makro alanı görememeleri bilinçlerinin işlevsizleşerek var olan hakikatten kopma, uzaklaşma ve körleşme ile sonuçlanmaktadır. Böylece kapitalist üretim süreci ve bürokratikleşme sonucunda bir yandan bireylerin

bilişsel açıdan hakikati görebilme yetileri tahribata uğrarken, diğer taraftan da bireyler hakikate ulaşma isteği ve gücünden de uzaklaşmaktadır.

-Psikososyal Etkenler

Post truth dönemi hazırlayan nedenleri ortaya koyarken ilk ele alınması gereken, söz konusu dönemin en temel öznesi ve aynı zamanda hakikatin de zihinde inşacısı olan bireydir. Bu bakımdan öncelikle bireyin sahip olduğu sosyo psikolojik yatkinları ortaya koymak post truth dönemin anlaşılabilmesinde başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bireyin sosyo psikolojik yatkinlarına yönelik bulgular, 1970’li yılların sonlarına doğru özellikle bireyin ekonomiye dair davranışlarını ortaya koymayı amaçlayan çalışmaların sonunda elde edilmiştir. Söz konusu çalışmaların ardından bireylerin rasyonel karar alma süreçleri üzerinde bilişsel önyargıların etkili olduğu ortaya konmuştur. Dolayısıyla post truth dönemi hazırlayan sosyo psikolojik faktörlerden ilkinin bireylerin sahip oldukları bilişsel önyargılar oluşturmaktadır.

Bilişsel önyargılara dair unsurlardan ilkinin kaynak amnezisi oluşturmaktadır. Psikolojide bellek kaybı olarak tanımlanan amnezi (Özgan, 2020: 180), öğrenilen bilgilerin kaynağının hatırlanması olarak ele alındığında kaynak amnezisi olarak karşımıza çıkmaktadır. “Bir şeyi okuduğumuzu ya da duyduğumuz hatırlayıp, bunun güvenilir bir kaynaktan gelip gelmediğini hatırlayamamak” şeklinde tanımlanan kaynak amnezisi, sahip olduğumuz inançlarımızı nasıl şekillendirdiğimizle yakından ilintilidir (McIntyre, 2022: 57). Post truth dönem açısından kaynak amnezisi, hakikatten bağlarını koparmış olan, sahipsiz ve başı boş biçimde dolaşımda olan birçok bilgi, haber, söz ya da iddianın kimin tarafından söylendiğinin hatırlanmaması ve bir süre sonra da bunun öneminin kalmamasıdır (Özgan, 2020: 180).

Kaynak amnezisi, internet ve sosyal medya platformlarının yaygınlaşmasıyla birlikte kaynağı belirsiz içeriklerin çok hızlı bir biçimde dolaşıma girmesinin de bir sonucu olarak günümüzde bireylerin sahip oldukları hakikat algısı üzerinde oldukça belirleyici bir etkiye sahip hale gelmiştir. Tekrar etkisi olarak tanımlanan sürekli olarak tekrarlanan içeriklere yönelik inancın zamanla pekiştiği düşünüldüğünde kaynak amnezisinin bireylerin zihinlerindeki hakikat inşası üzerinde önemi daha net biçimde ortaya çıkmaktadır. Özellikle bu durum sosyal medya platformlarındaki algoritmalar yoluyla amaçlı ve sistematik biçimde belirli içeriklerin sürekli olarak dolaşımda tutulması söz konusu içeriklere maruz kalanlar üzerinde tekrar etkisi yaratarak belirli bir hakikat oluşturmaktadır.

Bilişsel önyargılar içinde yer alan bir diğer mekanizma ise “kişilerin çok zeki varlıklar olmalarına inanmalarından dolayı yanıldıklarını kabul etmeye eğilimli olmamaları” şeklinde özetlenebilmektedir. Psikolojik bir sürece işaret eden bu iddiaya göre birey bir konu hakkındaki varsayımlarının doğru olmasıyla mutlu

olur veya bundan keyif alırken, aksi durum ortaya çıktığında ise ciddi bir ruhsal bunalım içine girmektedir. Bireyin içine girdiği bu huzursuz durum, onu farklı uyum arayışına neden olan bir dizi davranışa itebilmektedir (Selim, 2023: 514). Bu konuda Leon Festinger, kişinin kendini görece değersiz hissetmeye başladığı bu andan itibaren yeniden önemli bir varlık olduğunu kendisine kanıtlayana dek geçen sürede uyumsuzluğu gidermekten çok öz değer hissini yeniden tesis edilmeye veya korunmaya çalışıldığını işaret etmektedir (Festinger, 1957: 3'ten Akt. Selim, 2023: 514).

Bu yaklaşıma göre kişi eğer bir kararını davranışa dönüştürmüştü, bu karardan emin ve artık değiştirilemeyecek psikolojik bir duruma göndermede bulunmaktadır. Bu aşamadan sonra davranışına eğer dış bir gerekçe gösteremezse bireyin yaşadığı gerilim giderek artar. Yaşanan gerilimi ise “tutumlarını davranışlarına uyarlayan içsel bir uyum” arayışı ile kişi kendini savunur. Yani “kişinin davranışı ile tutumu arasında bir çelişki ortaya çıktığında, kişi bu çelişkiyi açıklayabilecek ya da davranışını makul gösterecek objektif bir dış nesnel gerekçe bulamazsa, davranışını bir iç (öznel, subjektif) gerekçe ile yani tutumunu değiştirecek açıklamaya çalışacaktır.” (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2017: 170)

Bireylerin kendi iç tutarlılığı adına erken yaşlarında deneyimledikleri bu süreç, nedeniyle kanaatlerini kolay biçimde değiştirmemekle birlikte buna direnç gösterdikleri ve yanılıyorlarsa öz saygılarını tekrardan kazanmak adına neler yapabileceklerini hakikat karşısındaki tutumlarını da belirlemektedir. Dolayısıyla bu mekanizma, göz göre göre yaşanan olaylara, olgulara, olguların bariz varlığı'na rağmen ileri sürülen iddialardan vazgeçmemeye hatta onları şiddetli biçimde savunmalarına neden olmaktadır (Selim, 2023: 514-515). Bu konuyla ilgili olarak Solomon Asch, yaptığı “çizgi/uyum deneyi”nde kişilerin doğruluğuna inandıkları, apaçık bir gerçeğe çevrelere uyum sağlamak adına tam aksi yönde cevap verdiklerini ortaya koymuştur. Asch, Kanaatler ve Toplumsal Baskı (Opinions and Social Pressure) adlı makalesinde ise herhangi bir konuya yönelik inancın toplumsal bir yanının olduğunu, bu konuda çatışma ya da uyumsuzluk yaşaması halinde kişisel kanaatlerden bile vaz geçildiğini iddia etmektedir (Asch, 1955: 1-35'ten Akt. Selim, 2023: 515).

Bilişsel ön yargılar içinde bireylerin kendi öz saygıları ve egolarından daha baskın olduğu düşünülen bu durum, “toplumsal uyum arama” varsayımı olarak nitelendirilmektedir. Buna göre bireylerin bağlılık duydukları kişilerle uyumlu olmaya yönelik zihinsel istek ve arzuları ilk argümanda ileri sürülen “kişisel uyum” tezine göre çok daha baskındır (Selim, 2023: 515). Toplumsal uyum arama yaklaşımı hakikat tartışmaları açısından değerlendirildiğinde, toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilen herhangi bir bilgi, söz ya da iddianın hakikat olarak kabul edilmesi oldukça yüksek olasılıktır. Geçmişte çoğunluğun etkisi

ve buna bağlı olarak toplumsal kabuller insanların birbiriyle doğrudan kurduğu iletişim sonucunda meydana gelirken, günümüzde ise söz toplumsal kabullerin ana mecrası sunduğu etkileşim olanakları nedeniyle internet ve sosyal medyadır. Bu platformlarda paylaşılan ve böylelikle hızla yayılan herhangi bir iddia ya da bilginin aynı zamanda çoğunluğun kabulü olarak görülmektedir. Böylece sorgulamadan kabul edilen hakikatlerin inşasında söz konusu mecralar en önemli etkiyi meydana getirmektedir.

Hakikate ulaşmaktan bireyleri alıkoyabilecek bir diğer bilişsel güçlük ise henüz herhangi bir araştırma yapmadan o konu hakkında nihai bir kararla başlayan kişilerin bilişsel yapısıdır. Post truth döneme geçiş açısından önemli bir tehdit barından bu mekanizmaya göre belirli bir şeye inanmaya hazır olan bir bilincin bu kanıya aykırı olan olguları algılaması önyargısız bir zihne göre daha güçtür. Psikolojik bir hali de açıklayan bu görüş, akıl yürütme sırasında duygu, tutku ve hırsların da işin başında olduğunu göstermektedir. Bu mekanizma hisler ile olgu veya doğru arasındaki ilişkide ilkinin ikincisi üzerinde hegemonya kurduğu, olguların hislere göre ayarlandığı bir sonuca götürmektedir (Selim, 2023: 517).

Bilişsel ön yargıların temelinde yatan en önemli faktörlerden biri olan güdülenmiş akıl yürütme, “doğru olmasını umduğumuz düşüncenin neyin doğru olduğuna dair algımızı çarpıtması”dır. Güdülenmiş akıl yürütme temelinde ortaya çıkarılan iki önemli bulgu ise “Geri tepme Etkisi” ve “Dunning-Kruger Etkisi”dir. Geri tepme etkisi, kendilerine siyasi bir çıkarı dokunan inançlarından birinin yanlış olduğu yönünde kanıt sunulması halinde partizanların söz konusu kanıtı reddederek hatalı inançlarına daha inatla sarılmalarını ifade etmektedir. Bazı durumlarda ise çürütücü kanıtların sunulması hatalı inançların daha da pekişmesine yol açmaktadır. Dunning-Kruger etkisi ise düşük niteliklere sahip olan bireylerin kendi yetersizliklerinin farkına varmaktan nasıl aciz olduklarına ilişkin bilişsel önyargıya (“aptal olduğunun farkına varamayacak kadar aptal olmak”) denmektedir (McIntyre, 2022: 58-63).

Dunning-Kruger etkisine yönelik yapılan çalışmaların sonuçları nitelik açısından yetersiz kişilerin niteliksizliklerinin farkında olmadıkları, hatta kendi niteliklerini olduklarından daha fazla göstererek bu durumu abartma eğilimde olduklarını ortaya koymuştur. Bununla birlikte kendilerini olduklarından daha nitelikli göstererek niteliksiz olduklarından haberdar olmayan kesimlerin aynı zamanda nitelikli kişilerin niteliklerini anlayabilme kapasitesinden de yoksun oldukları saptanmıştır. Söz konusu kişilerin niteliksiz olduklarının farkına ise ancak ve ancak eğitimleri arttıkça varabilecekleri belirtilmiştir (Dunning ve Kruger, 2009: 42-45’ten Akt. Özgan, 2020: 183). Toplum içindeki sonuçları “cahil cesareti”, “kendini bilmezlik” veya “hadsizlik” gibi ifadelerle dile getirilen Dunning-Kruger etkisi, post truth dönem açısından değerlendirildiğinde bu

etki altında olan kesimlerin rasyonellik yerine duygusal hareket ederek, olgular yerine kendi doğrularına inanan aktörler olabilme potansiyellerinin yüksek olduğunu söylemek mümkündür (Özgan, 2020: 183).

5. İnternet, Sosyal Medya ve Dezenformasyon

Hakikat ötesi dönemin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan nedenlerden bir diğerini de doğruluğu tartışmalı olan yalan/sahte içeriklerin internet üzerinde yayılması oluşturmaktadır. İnternet ve sosyal medya platformları, okur/kullanıcılara farklı kaynaklardan çok çeşitli bilgilere erişim imkânı sunmaktadır. Bununla birlikte bu mecralar üzerinde enformasyonun çok hızlı biçimde sunulabilmesi yanlış, hatalı, sahte ya da manipülatif içeriklerin yayılma riskini de beraberinde getirmektedir. Genellikle dezenformasyon olarak ele alınan bu süreç, aslında ondan çok daha geniş bir kapsama sahip olan bir duruma karşılık gelmektedir.

Bir kavram olarak dezenformasyon, Oxford Sözlüğü'nde "kasıtlı olarak yayılan yanlış bilgi" şeklinde tanımlanmaktadır (Oxford Dictionaries, 2024). Dezenformasyon, 1949'da Rusça bir terim olan dezinformacija'dan gelmektedir. Olumsuz bir anlamı ifade eden dezenformasyon, yanlış bilgi ile benzer özelliklere sahip olsa da kasıtlı olarak sunulan yanıltıcı bir bilgidir (Karlova ve Fisher, 2013). Dolayısıyla yanlış bilgi ile dezenformasyon arasındaki en temel farklılık, dezenformasyonun bir kasıt içermesidir. Oysa internet ortamında paylaşılan bazı sahte/yanlış ya da hatalı içerikler kasıtlı olmadan hatalı biçimde de paylaşılabilir. Bu yönüyle internet ortamındaki yanlış, sahte ya da hatalı içeriklerin yayılımı dezenformasyonun yanı sıra bazı bilgilerin yanlışlıkla ve hatalı biçimde paylaşılabilmesi anlamına gelen misenformasyonu da kapsamaktadır.

İnternet ortamında hatalı, yanlış ya da sahte içeriklerin paylaşılması nedeniyle genellikle karıştırılan dezenformasyon ve misenformasyonun daha iyi anlaşılabilmesi için Wardle tarafından kategorize edilen sahte içerik biçimlerine değinmek yerinde olacaktır. Wardle, sahte içerik ya da haberleri 7 farklı tipte kategorize etmiştir (Wardle, 2017):

1. *Hiciv veya parodi*: Zarar verme amacı taşımayan ancak kandırma potansiyeli olan içeriklerdir.
2. *Yanıltıcı içerik*: Bir konuyu veya kişiyi çerçevelemek için bilgilerin yanıltıcı biçimde kullanılmasıdır.
3. *Sahte içerik*: Gerçek kaynakların kimliğine bürünüldüğünde ortaya çıkan içeriklerdir.
4. *Fabrikasyon içerik*: Kandırmak ve zarar vermek için tasarlanmış tümüyle (100%) yanlış olan yeni içeriklerdir.
5. *Yanlış bağlantı*: Başlık, görsel veya altyazıların içeriği desteklemediğinde görülen durumdur.

6. *Yanlış bağlam:* Gerçek içeriğin yanlış bağlamsal bilgilerle paylaşıldığında ortaya çıkan durumdur.
7. *Manipüle edilmiş içerik:* Gerçek enformasyon veya görsellerin aldatma amacıyla manipüle edilmesidir.

Wardle tarafından kategorize edilen içerik biçimlerinden de görüldüğü gibi internet ortamında paylaşılan yalan/sahte içeriklerin bazıları kasıtlı olarak sunulurken, bazıları ise belirli bir kasıt olmadan hatalı ya da kazara paylaşılmaktadır. Bu nedenle internet ortamında görülen sahte ya da hatalı içerik paylaşımını yalnızca dezenformasyon ile açıklamak hatalı bir yaklaşımdır. Dolayısıyla bu ortamda sahte ya da hatalı içeriklerin paylaşımı dezenformasyonun yanı sıra misenformasyonu da içermektedir.

Yalan/sahte içeriklerin internet ortamında yayılmasının ilk örneklerini birçok kişiye e-posta aracılığıyla aynı anda yanlış bilgilerin iletilmesi oluşturmaktadır. Genellikle toplumda infial yaratmayacak düzeydeki içerikler, içerik üreticilerinin kendi ağındaki kullanıcılarla e-posta ile paylaşarak, onların da bu içerikleri kendi ağlarına iletmesi istenmiştir. Böylece bu içeriklerin daha fazla kişiye ulaşması amaçlanmıştır. Paylaşılan bu içerikler gizli belgeler, uzay bilimleri, siyasi söylemler, komplo teorileri, efsaneler ve mitler gibi çeşitli konulardan oluşmaktadır. Örneğin Adolf Hitler ve Elvis Presley'in ölmediği, Ay'ın karanlık yüzünde dünya dışı varlıkların yaşadığı, Mars'ın giderek dünyaya yaklaştığı hakkındaki haberler o dönemde e-posta yoluyla okur/kullanıcılar arasında yayılmıştır (Uluk, 2021: 69-70).

Yalan/sahte içeriklerin yayıldığı bir diğer biçim, internet haberciliğinde hız baskısı nedeniyle haberlerin doğrulanmadan yayımlanmasıyla ortaya çıkmaktadır. Geleneksel habercilik anlayışından farklı olarak internet haberciliğinde haberin çok hızlı biçimde verilmesi anlayışı yanında editörlük sürecini üstlenen muhabirlerin üzerindeki zaman baskısı ve iş yoğunluğu artmıştır. Bu duruma ek olarak artık sosyal medyanın önemli bir haber kaynağı haline gelmesi de sahte/yalan içeriklerin yayılmasına neden olmaktadır. Bunların sonucunda ise internet haber platformları içeriklerin çoğunlukla doğrulanmadan yayımlandığı ve bu nedenle de yalan, sahte ya da hatalı içeriklerin yayıldığı bir mecra haline gelmiştir.

İnternet haberciliğinde yalan/sahte içeriklerin yayılmasına neden olan bir başka durum, daha fazla okur tarafından ziyaret edilebilmek ve böylece reklam gelirlerini arttırmak için uygulanan tık tuzağı (click bait) haberciliğidir. Gazetecilik etiği açısından günümüzde en fazla tartışılan sorunlardan biri olan söz konusu habercilik biçiminde okurun dikkatini çekebilmek adına haberin içeriği ile ilgisi olmayan ya da içerikle uyuşmayan başlıklar kullanılarak okurlar yanıltılmaktadır.

İnternet haberciliği dışında yalan/sahte içeriklerin en hızlı yayıldığı ortam ise sosyal medya platformlarıdır. Sosyal medya ortamı gerek kullanıcılara sunduğu olanaklar gerekse de kullanıcıların bu ortamı en temel enformasyon kaynağı olarak kullanmaları nedeniyle sahte içeriklerin yayılmasına neden olan önemli bir mecra haline gelmiştir. Sosyal medya platformları gündelik yaşamda bilgiye erişim açısından önemli kolaylıklar sunmakla birlikte, bireyler üzerinde hiçbir çabaya gerek duymadan bilginin kolayca elde edilmesi alışkanlığını beraberinde getirmektedir. Bu kolaycılığa çok farklı platformlar üzerinden bireylerin enformasyon bombardımanına maruz kalması da eklendiğinde maruz kalınan herhangi bir içeriğin doğrulanma olasılığı oldukça düşmektedir. Böylece okur/kullanıcılar yalan/sahte içerikleri sosyal medyada hızla paylaşarak bunların yayılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Sosyal medyada yalan/sahte içeriklerin doğrulanmadan hızla paylaşılmasına ek olarak hakikate ulaşma önündeki bir başka engel ise sosyal medya algoritmalarıdır. Sosyal medya algoritmalarının mantığı, kullanıcıların daha fazla zaman geçirmesini sağlamak amacıyla daha önce ilgilendiği, beğendiği ya da paylaştığı içeriklere benzer içeriklerin kendi ana sayfasında sunulmasına dayanmaktadır. Sosyal medya platformlarında görülen bu durum filtre balonu olarak adlandırılmaktadır. Filtre balonu, kişiselleştirilmiş filtreler nedeniyle kullanıcıların sadece ilgi alanına giren ve kendilerini rahatsız etmeyen içeriklerle karşılaşmasını ifade etmektedir. İlk kez 2011 yılında Eli Pariser tarafından kullanılan kavram, 2016 ABD seçimlerini Donald Trump'ın kazanmasından sonra gündem haline gelmiştir. Filtre balonu, bireylerin kendilerine karşıt görüşün ve farklı düşüncelerin olmadığı izole edilmiş sanal bir dünya oluşturabilmelerine olanak tanımaktadır (Sarsılmaz, 2023).

Filtre balonu sonucu ortaya çıkan ortam ise “yankı odası” olarak adlandırılmaktadır. Yankı odası, “bireyin belli bir konudaki düşünce, görüş ve politik eğiliminin benzer görüşlere sahip kişilerle sürekli etkileşim nedeniyle pekiştiği bir ortam” (Cinelli vd. 2020: 2) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımda kişinin kendini bir yankı odasına hapsedmesi, farklı fikirlerin girişine izin verilmediği, yalnızca ortak görüşlerin tekrar edilerek pekiştirildiği bir dünyaya kapatması vurgulanmaktadır (Varol, 2022: 460). Bu durum hakikat ötesi çağ açısından değerlendirildiğinde okur/kullanıcıların farklı görüşlere erişimini kısıtlayarak, hakikate ulaşmayı engelleyen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak internet ve sosyal medya platformları, yalan/sahte içeriklerin bu ortamlarda oldukça kolay ve hızlı biçimde yayılması, bu yayılım karşısında bireylerin doğrulama çabalarının yetersizliği yanında algoritmalar sonucu her bireyin kendi hakikatine adeta hapsolmesi nedeniyle hakikat ötesi çağın ortaya çıkmasına zemin hazırlayan etkenler arasında yer almaktadır. Özellikle internet ve sosyal medyanın önemli bir enformasyon kaynağı haline gelmesi yanında

yankı odaları ve filtre balonları sonucu her bireyin kendi hakikatini doğru olarak kabul etmesiyle hakikat ile kanaat arasındaki çizgi neredeyse ortadan kalkmıştır. Bu soruna bir çözüm yolu olarak son yıllarda sayıları ve faaliyet alanları giderek artan doğrulama platformları ve medya okuryazarlığından bahsetmek yerinde olacaktır.

Doğrulama platformlarının ortaya çıkışı sosyal medyada yayılan sahte/yalan içeriklerin yaygınlaşmaya başladığı döneme denk gelse de aslında doğruluk kontrolcüsü (fact-checker) ifadesi ilk kez 1938 tarihli Colliers dergisinde yayımlanan Time reklamında geçmektedir. Söz konusu reklamda araştırmacıların ve doğruluk kontrolcülerinin sayısının ondan yirmi ikiye çıktığı belirtilmiştir (Fabry, 2017). Günümüzde kurumsal bir yapı olarak doğrulama platformlarının ilk örnekleri ise 2000’li yıllarında başında ABD’de ortaya çıkmıştır. Amaçları ileri sürülen siyasi iddiaların doğruluklarını değerlendirmek olan bağımsız doğrulama platformları 50’den fazla ülkede yayılmış, 2016 yılı itibariyle dünyadaki siyasi doğrulama kurumu sayısı 113’e ulaşmıştır. Bu platformların yaklaşık % 90’ı 2010 yılından sonra, 50’si ise 2014-2016 arasında kurulmuştur (Graves ve Cherubini, 2016: 6).

Bağımsız doğrulama platformları yanında yalan/sahte içeriklerin en hızlı yayıldığı mecralar olan internet ve sosyal medya platformları da bu tür içeriklerin yayılması ile mücadelenin en önemli alanı olarak öne çıkmaktadır. Bu konuda örneğin Facebook, kullanıcılarını sahte haberlere karşı uyaracak bir uygulama geliştirmiştir. Bu uygulama için 2017 yılında ABC News, AP, Factcheck.org, Politifact ve Snopes olmak üzere toplam beş farklı bağımsız doğrulama kuruluşu ile iş birliği yapacağını duyurmuştur (Hunt, 2017). Bir başka örnek ise özellikle son dakika haberlerinde yanlış bilgilerle mücadele etmek adına Google tarafından başlatılan Google Haber Girişimi’nin oluşturulmasıdır (Açıkalın ve Canbey, 2022: 7).

6. Hakikat Ötesi Çağda Yeni Medya Okuryazarlığı

Hakikate ulaşma konusunda internet ortamında yayılan sahte/yalan içeriklerin yayılması karşısında doğrulama platformları bir çözüm yolu olarak faaliyet gösterebilir de bu konuda daha kalıcı çözüm yolu medya okuryazarlığıdır. Çünkü sayıları oldukça sınırlı olan bu yönüyle yalan/sahte içeriklerin hızlı yayılması karşısında yetersiz kalan doğrulama platformları bu soruna çözüm anlamında oldukça sınırlı bir konumdadır. Bu noktada en büyük sorumluluk ise okur/kullanıcılara düşmektedir. Okur/kullanıcılar açısından bu soruna daha etkili bir çözüm olarak yapılabilecek en doğru girişim ise medya okuryazarlığı bilincinin artırılmasıdır.

Medya okuryazarlığı, “farklı biçimlerdeki medya metinlerine erişebilme, erişilen metinleri analiz edip değerlendirmede bulunabilme ve gerektiğinde ya da istendiğinde kendi medya metinlerini üretebilme becerileri” şeklinde

tanımlanmaktadır. Medya okuryazarlığının bu tanımında erişim, analiz, değerlendirme ve yaratma becerileri ön plana çıkmaktadır (Çakmak, 2013: 213). Medya okuryazarlığı, 20. yüzyılda medyada yaygınlaşmaya başlayan popüler kültür ürünlerinin gelişimi karşısında yüksek kültürü desteklemek ve yüksek ve popüler kültür arasındaki ayrımı ortaya koymak amacıyla ABD’de korumacı bir yaklaşımın ürünü olarak ortaya çıkan bir kavramdır. 1950’lere geldiğinde radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarının gündelik yaşam ve eğitim alanına entegre olarak, etkisinin artmasıyla birlikte medya okuryazarlığı kavramı yaygınlaşmıştır (Lin vd., 2013: 161’den akt. Uçar, 2023: 233).

Medya okuryazarlığının ilk kavramsallaştırıldığı dönemlerde yaklaşım bakımından bireyler, medya tüketicisi olarak ele alınmaktadır. Bu kapsamda medya okuryazarlığından beklenen beceriler ise medya içeriklerini karşılaştırma, analiz etme, değerlendirme ve mesajın iletişim ortamındaki biçimini algılayabilme şeklinde özetlenmektedir. Dolayısıyla bu anlayış içinde bireylerden beklenen en temel beceri, medya içeriklerinin eleştirel biçimde ele alınabilmesidir. Bireylerin tüketici konumundan çıkararak, Alvin Toffler’in de (Toffler, 1980: 288’den Akt. Karagöz, 2019: 248) ifadesiyle üre-tüketici konumuna geçtiği yeni medya okuryazarlığında ise bireylerin konumu artık çift yönlü bir nitelik kazanmıştır. Dolayısıyla yeni medya okuryazarlığında bireylerden beklenen medya içerikleri karşısında hem eleştirel hem de işlevsel bir beceriye sahip olmaktır. Bu noktada yeni medyada nasıl içerik tasarlanacağını bilmeli, medya katılımı açısından kendi konumunu ve kimliğini iyi anlamalıdır (Karagöz, 2019: 248).

Medya okuryazarlığına yönelik yapılan çok sayıda farklı tanıma rağmen, Alan Rubin’in (1998), bu konuyla ilgili 3 önemli tanımlama önermektedir. Bu tanımlardan ilkinde medya okuryazarlığı, medya mesajlarına erişme, onları çözümleme, değerlendirme ve iletme yetisi olarak tanımlanmaktadır. İkinci tanıma göre, medyanın toplumsal alanda nasıl bir işlev gördüğüne dair bilgi sahibi olmaktır. Üçüncü tanım ise medya mesajlarının yaratılması, üretilmesi ve iletilmesindeki kültürel, ekonomik, siyasal ve teknolojik kısıtlamaları anlamak şeklindedir. Yapılan bu üç tanımda bilişsel bakımdan enformasyon işlemeyi, yani özgül bilgi, farkındalık ve ussallığı vurgulamaktadır. Dolayısıyla medya okuryazarlığı iletişimin kaynaklarını ve teknolojilerini, kullanılan kodları, üretilen mesajları ve bu mesajların seçimi, yorumu ve etkisini anlamakla ilgili bir kavramdır (Rubin, 1998’den Akt. Mutlu, 2004: 207).

Cervi, Parades ve Tornero, okuryazarlığın okuma ve yazma gibi beceriler içeren klasik okuryazarlıktan elektronik medyanın gelişimiyle görsel işitsel okuryazarlığa, Web 2.0 ve internetin yaygınlaşması sonucu ise daha kapsamlı bir çerçeveyi gerekli kılan yeni medya okuryazarlığına evrilen süreçlerine işaret etmektedir (Cervi, vd. 2010’dan Akt. Uçar, 2023: 246). Yeni medya

okuryazarlığına, geleneksel medya okuryazarlığı anlayışından farklı olarak, teknik becerilerin yanı sıra sosyo kültürel bağlamları da içeren bir anlayışla yaklaşılması gerektiğini vurgulayan Chen, Wu ve Wang (2011: 85'ten Akt. Uçar, 2023: 247-248), günümüzde medya okuryazarlığı anlayışın üç ana eksen üzerinde ele almaktadır. İlk eksen, kitlenin tüketici konumundan üretici özelliklerini içeren bir düşünce yapısı ve davranış yapısını hesaba katan medya okuryazarlığı gereksinimi ortaya koymaktadır. İkinci eksen ise yeni medyanın teknik becerileri gerektiren bir alan olmasının yanında bu alandaki içeriklerin hem üretimine hem de tüketimine yönelik eleştirel bir farkındalığın önemine dikkat çekilmektedir. Son olarak, yeni medya okuryazarlığının geleneksel bilgisayar okuryazarlığıyla arasındaki farklar ortaya konarak, bunun yeni medya okuryazarlığının yalnızca bir yönün ifade ettiği vurgulanmaktadır.

Ortaya konan üç ana eksen ışığında Chen, Wu ve Wang, yeni medya okuryazarlığını kavramsallaştırmak amacıyla dört alt boyut ortaya koymuşlardır. Bu boyutlar; fonksiyonel tüketim (FT), eleştirel tüketim (ET), fonksiyonel üretim (FÜ) ve eleştirel üretimdir (EÜ) (Uçar, 2023: 248). Yeni medya okuryazarlığına yönelik oluşturulan bu model, Lin vd. (2013) tarafından iyileştirilmiştir. Lin vd. (2013) tarafından iyileştirilmiş modelde, fonksiyonel tüketim (FT); “tüketim becerileri” ve “anlama” göstergelerinden oluşmakta ve medya içeriklerine erişim için gerekli olan donanım ve yazılım araçlarını kullanma bilgi ve becerisine sahip olabilmeyi ve bu içeriklerin anlamını kavrayabilmeyi içermektedir. “Eleştirel tüketim” (ET) boyutu “analiz”, “sentez” ve “değerlendirme” göstergelerinden oluşmakta ve bireylerin medya içeriklerini ekonomik, siyasi, kültürel sosyal vb. bağlamlarda çözümlenme ve değerlendirme yoluyla yorumlayabilme yeteneğini ifade etmektedir. Eleştirel tüketim boyutuna örnek olarak, medya içeriklerini eleştirerek bilgilerin doğruluğunu sorgulayabilme, internette yayılan bir haberdeki yanlışları veya önyargıları ortaya çıkarabilme veya sosyal medya araçlarındaki bilgileri sentezleyebilme ve kendi bakış açısına göre değerlendirebilme yeteneği verilebilmektedir (Barut ve Koç, 2016: 605).

Fonksiyonel üretim (FÜ) boyutu; “üretim becerileri”, “dağıtım” ve “üretim” göstergelerinden oluşmakta, medya içeriklerini oluşturmak için gerekli olan teknik bilgi ve beceriye sahip olabilmeyi, bu içerikleri başkalarına dağıtabilmeyi ve farklı formattaki içerikleri (metin, ses, resim vb.) bir araya getirerek dijital içerikler türetebilmeyi kapsamaktadır. Bireyin sosyal medyada bir hesap açabilmesi, fikirlerini, düşüncelerini veya başkalarından edindiği bilgileri farklı platformlarda paylaşarak yayabilmesi ve resimlerinde slayt gösterisi veya video klip oluşturabilmesi FÜ becerilerine örnek olarak verilebilmektedir. “Katılım” ve “yaratma” göstergelerinden oluşan eleştirel üretim (EÜ) boyutu ise katılımcı kültür oluşumunda medya ortamlarına aktif katılabilmeyi, başkalarıyla işbirliği

yapabilmeyi ve kişisel girişimlerle sosyokültürel değerler ve ideolojiler içeren özgün ürünler geliştirebilmeyi ifade etmektedir. Yeni medya okuryazarlığının en kompleks ve en önemli becerilerini içeren bu boyutun bütün göstergeleri Web 2.0 teknolojilerinin getirdiği özelliklerle yakından ilgilidir. Eleştirel bir üretici, sosyal medya veya forum gibi platformlarda eleştirel bakış açısıyla kendi görüş ve ideolojisini yansıtan yazı yazabilmekte, başkalarının yazılarını düzeltebilmekte veya geliştirebilmekte, tartışma konusu üzerinde başkalarıyla uzlaşa arayabilmekte veya bir konu hakkında farkındalık oluşturarak yeni bir web sitesi veya blog tasarlayabilmektedir (Barut ve Koç, 2016: 605-606).

Geleneksel medyadan farklı olarak yeni medya, etkileşimli ve çoklu ortam biçimine sahip olması nedeniyle çok sayıda bilgiyi aynı anda aktarabilmesi ve böylece farklı iletişim boyutlarının aynı anda gerçekleşmesi söz konusudur. Bu nedenle günümüz medya okuryazarlığının, dijital yeterliliklerin yanı sıra sorgulayıcı düşünce biçimini gerektiren, eleştirel düşünmeye dayalı bir beceri olarak kabul edilmesi gerekmektedir (Uçar, 2023: 250). Bunun yanı sıra medya ortamlarının değişen yapısını anlamaya ve değerlendirmeye yönelik bir bilincin elde edilebilmesi için medyanın siyasal, kültürel, toplumsal alanla olan ilişkisi göz önünde bulundurularak, eleştirel bir medya okuryazarlığının önemi de sıklıkla dile getirilmektedir (Korkmaz, 2010: 157'den Akt. Uçar, 2023: 250).

Medya okuryazarlığı ile ilgili en önemli konulardan birini medya okuryazarlığı eğitimi oluşturmaktadır. Medya okuryazarlığı eğitiminde ise söz konusu eğitimin içeriğinin ne olacağı konusunda iki ana yaklaşımdan bahsetmek mümkündür. Bu yaklaşımlardan ilki, medya okuryazarlığını bir eğitim sorunu olarak ele alan ve daha çok medyanın olumsuz etkilerinden korumayı amaçlayan A.B.D. merkezli korumacı yaklaşımdır. Diğeri ise konuyu politik ve ideolojik bir sorun olarak gören eleştirel yaklaşımdır (Uysal, 2016'dan Akt. Karaboğa, 2017: 394). Korumacı medya okuryazarlığı sosyal, kültürel ya da ahlaki açıdan uygun görülmeyen medya metinlerinden bireylerin korunmasına dayanırken; eleştirel yaklaşım ise eleştirel pedagoji çerçevesinde medya metinlerinin temsil pratikleri açısından sorgulanması gerektiğini vurgulamaktadır. Her iki yaklaşım da medyayı önemli bir güç olarak görürken, onu ele alma biçimleri birbirinden farklıdır (Karaboğa, 2017: 394).

Hakikat sonrası dönemde yalan/sahte enformasyona karşı en kesin ve köklü çözüm, eleştirel aklı kullanmanın teşvik edilmesi, bu doğrultuda eğitim seviyesinin yükseltilmesi ve medya okuryazarlığının yaygınlık kazandırılmasıdır (Özgan, 2020: 184). Bu kapsamda merkezi Sofya'da bulunan Açık Toplum Enstitüsü'nün (Open Society Institute) 2023 yılında yayınladığı "Yeni Medya Okuryazarlığı Endeksi" olukça önemli veriler sunmaktadır. Avrupa genelinde dezenformasyona karşı potansiyel kırılganlığı ölçen bu endekse göre yalan/sahte içeriklerin yayılmasına karşı en dirençli ülkeler

içinde ilk üç sırada Finlandiya, Danimarka ve Norveç yer almaktadır. Aynı sıralamada bu ülkeleri Estonya ve İsveç takip etmektedir. Sıralamanın diğer ucunda ise son 5 sırada yer alan Gürcistan, Kosova, Kuzey Makedonya ve Bosna-Hersek dezenformasyonun etkilerine karşı en savunmasız ülkeler olarak öne çıkmaktadır (Lessenski, 2023).

Yeni Medya Okuryazarlığı Endeksi'nin sonuçlarından da görüldüğü üzere eğitim seviyesinin yüksekliği ile yalan/sahte içeriklere karşı gösterilen direnç arasındaki ilişki dikkat çekmektedir. Buna göre eğitim seviyesinin yüksek olduğu ülkelerde yalan/sahte içeriklere inanma olasılığı oldukça düşük çıkarken, eğitim seviyesi düştükçe bireylerin bu içeriklere inanma ve kandırılma olasılığı da artmaktadır. Bu konuda Yalın Alpay da hakikatin önemsizleşmesinde toplumun görece eğitimsiz ve düşük gelirli kesiminin önemli bir aktör olduğunu vurgulamaktadır. Bunun temel sebebi ise bu kesimin seçkinler tarafından küçük görülmemiş, kendilerine söz hakkı tanınmamış, görüşlerine saygı duyulmamış ve önemsenmemiş olmasıdır. Bu nedenle bu kitle, hakikate ulaşmaktan çok, ne pahasına olursa olsun toplum tarafından saygı gösterilen kesimine ait hissetmeyi arzulamaktadır (Alpay, 2019: 77-78).

Sonuç

Post truth, 2016 yılında Oxford Sözlük tarafından yılın kelimesi seçilmesiyle popüler hale gelmesine rağmen, kavrama yönelik tartışmalar Antik Yunan'da sofistlerin hakikat tartışmalarına kadar uzanmaktadır. Söz konusu tartışmaların farklı boyutlar kazanarak günümüze kadar devam etmesinde ise kavramın Türkçe karşılığı olan hakikat kelimesinin taşıdığı anlam yanında antik dönemden günümüze kadar yaşanan gelişmeler etkili olmuştur. Genellikle gerçeklik ya da doğruluk yerine kullanılan ve aynı anlama geldiği varsayılan hakikat, gerçeklik kavramının taşıdığı anlamdan farklı olarak bireylerin kendi zihinlerinde inşa ettikleri ve bu nedenle de öznel algılarına dayanan bir anlama sahiptir. Bu yönüyle hakikat, bireylerin var olan gerçekliğin kendi zihinlerindeki tasarımlarını ifade etmektedir. Bu tasarım, her bireyin kendi sahip olduğu algı dünyasıyla yakından ilişkilidir. Bireylerin sahip oldukları algılar ise kimi zaman ön yargılara ya da ön kabullere kimi zaman ise çıkarılara göre şekillenmektedir.

Kavramın günümüze değin farklı boyutlarda tartışılmaya devam etmesinin bir diğer nedeni ise tarihsel bakımdan dönemsel olarak hakikate yönelik farklı bakış açılarının geliştirilmiş olmasıdır. Antik Yunan'da Protagoras'ın "her şeyin ölçüsü insandır" sözüyle göreceliliğin ve bu anlamda hakikatin kişiye göre değiştiğini vurgulayan yaklaşımı karşısında, Platon ve Aristoteles mutlak hakikati savunmuştur. Orta çağda Tanrısal kaynaklı biçimde ele alınan hakikatin, ancak Tanrı'ya ulaşarak ya da Tanrı'dan gelen vahiy yoluyla elde edilebileceği savunulmuştur. Dolayısıyla bu anlayışta insanın var olan sınırlı kapasitesi hakikate ulaşmak için yeterli değildir. Hakikati Tanrı iradesinden alıp insanı ve

insan aklını merkeze koyan aydınlanma anlayışında ise insanın kendi aklıyla hakikate ulaşabilecek güçte olduğu ve hakikate ancak akıl ile ulaşabileceği görüşü egemen olmuştur.

Aydınlanma döneminde öne çıkan ve özellikle modernizm anlayışında mutlak hakikate ulaşmanın temel aracı kabul edilen insan aklı, kapitalist dönemle birlikte giderek araçsal bir nitelik kazanarak yalnızca belirli amaca ulaşmak için yararlanılan bir araç haline gelmiştir. Böylece akıl, etik boyutunu yitirerek hakikate ulaşmanın değil, amaçların ve çıkarların tahakkümü altına girmiştir. Çünkü aydınlanma ile özellikle burjuva sınıfı ve kapitalizmin güçlenmesi hakikate dair önemli bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Bunlardan ilki, araçsal olarak bilginin ve bilimin sağladığı faydaya göre hakikat olarak kabul ettirilmesi, ikincisi ise liberalizm ve bireycilik çerçevesinde herkesin kendi özgür düşüncesi bağlamında kişiye göre hakikat oluşturabilme anlayışıdır. Bu süreçte hakikatin ölçüsü yalnızca kapitalizme hizmet etme niteliğine göre değerlendirilmektedir. Bu açıdan kapitalist sınıfın çıkarları doğrultusunda en fazla güvenilen ya da güvenilmesi gereken bilim de hakikati egemen sınıfın lehine biçimde şekillendiren bir konuma ulaşmıştır.

Modernizm anlayışına bir karşı çıkış olarak kabul edilen postmodern dönem ile birlikte artık hakikate ulaşmak büyük ölçüde önemini yitirmiştir. Mutlaklığa karşı belirsizliği ve göreceliliği savunan postmodern dönemde hakikate yönelik yaklaşım da değişerek muğlaklık egemen olmuştur. Postmodern dönemi medya bağlamında değerlendiren Baudrillard ise simülasyon kuramı çerçevesinde tüm algı dünyasının medya tarafından sunulan imgelerle kuşatıldığını savunmuştur. Özellikle televizyon ile başlayan, günümüzde internet ile devam eden göstergeler çağında hakikat, tümüyle medyanın sunduğu imgelerle belirlenir hale gelmiştir. Bu süreçte artık hakikati simülasyondan ayırmak neredeyse imkânsız hale gelmiştir.

Baudrillard'ın simülasyon yaklaşımı dışında hakikat ile ilişkisi açısından medyanın öne çıktığı bir diğer önemli nokta ise özellikle internet ve sosyal medya üzerinde yayılan içeriklerin hakikat üzerinde yarattığı tahribattır. Dezenformasyon olarak ele alınsa da ondan çok daha kapsamlı bir süreci işaret eden yalan/sahte içerikler, sorgulamanın ortadan kalktığı, çıkarların ve ön kabullerin egemen olduğu bu çağda hakikati belirleyen temel faktör haline gelmiştir. Üzerinde çok farklı düzenlemelerin yapılabildiği ve saniyeler içinde sayısız kişiye ulaşabildiği içerikler, bireylerin algılarını biçimlendirerek hakikatin yerini almaya başlamıştır. Sosyal medya üzerinde egemen olan algoritmalar yoluyla oluşan filtre balonları ve yankı odaları ise bu durumu pekiştiren bir faktör olarak öne çıkmıştır.

Dönemsel olarak yukarıda özetlenen hakikate yönelik tartışmaların yanı sıra hakikat ötesi dönem olarak adlandırılan dönemin biçimlenmesinde birey

açısından sosyolojik ve psikososyal boyutlar oldukça belirleyicidir. Sosyolojik bakımdan, rasyonalizm ve bürokratikleşme ile bireyin iradesini devre dışı bırakan süreç, sorgulama ve eleştirel anlayışı da ortadan kaldırmıştır. Ayrıca kapitalizmle birlikte yabancılaşan bireyin, özne boyutunu yitirip yalnızca nesne boyutuna hapsedilmesi hakikat bağlamında sorgulama ve eleştireliliğe ket vuran bir diğer önemli etken olmuştur. Bütün bunlara ek olarak rasyonelleşme anlamında araçsallaşan aklın hedefe ulaşma anlayışı içinde hakikat de amaç ve çıkarlar doğrultusunda değişen bir niteliğe bürünmüştür.

Psikososyal bağlamda ise kaynağı belirsiz içeriklerin dolaşıma girerek hatırlama sürecinde öne çıkması, bireyin bilişsel uyum adına yanlış olsa bile belli kanaatlerini değiştirmekten uzak olması, toplumsal baskıdan kaçınmak ve böylece uyuma ulaşmak amacıyla kanaatlerinden vazgeçmemesi, siyasi çıkarları uğruna var olan hakikati reddetmesi gibi faktörler hakikate yönelik algıyı etkileyen bilişsel ön yargılar içinde yer almaktadır. Deneysel olarak da kanıtlandığı üzere bireylerin yeni ya da farklı bir bilgiyle karşılaştıklarında devreye giren bilişsel ön yargılar, hakikate ulaşmanın önündeki bireysel faktörler olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, bilişsel ön yargı ve çıkarların egemen olduğu, medyada üretilen imgelerin gerçekliğin yerini aldığı bir çağda hakikate yönelik tartışmalar çok daha önemli bir hale gelmiştir. Bu çağ içinde hakikate ulaşabilmek için medya okuryazarlığı bağlamında bireyleri bilinçlendirmenin ne kadar önemli bir noktada olduğu tartışmasız bir gerçektir. Bu kapsamda eleştirel bir aklın inşa edilmesi, bunun da ancak eğitim ile mümkün olduğu açıktır. Ayrıca eleştireliliğe ek olarak günümüzde çıkarların ve hedeflerin ön plana çıkmasına karşı bir duruş olarak bireyin yeniden özne konumunu hatırlayarak etik bir anlayışa sahip olması da gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Açıklan, Ş. N. ve Canbey, M. (2022). Post-Truth Bağlamında Sosyal Medya. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı 57, 1-11.
- Adorno, W. T. ve Horkheimer, M. (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. Çev. N. Ülner ve E. Öztarhan Karadoğan, İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Akarsu, B. (1975). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, S. (2011). Son Dönem Türk Sineması'nda Postmodern Kadın Kimliği. Ö. Yılmazkol (Ed.) *2000 Sonrası Türk Sineması'na Eleştirel Bakış* içinde, (s.225-251). İstanbul: Okur Kitaplığı.
- Alpay, Y. (2023). *Yalannın Siyaseti*. İstanbul: Karakarga Yayınları.
- Altun (2022). Sosyolojik Teori Bağlamında Post-Truth Anlatısının Eleştirisi. *Erciyes İletişim Dergisi*, vol.9, sayı:1, 249-267.
- American Dialect Society (2006). Word of the year: Truthiness, Erişim: 03.09.2024. https://americandialect.org/truthiness_voted_2005_word_of_the_year/
- Barut, E. ve Koç, M. (2016). Yeni Medya Okuryazarlığı. A. İşman, H.F. Odabaşı ve B. Akkoyunlu (Der.), *Eğitim Teknolojileri Okumaları* içinde, (s.595-613). Sakarya Üniversitesi: The Turkish Online Journal of Educational Technology.
- Baudrillard, J. (2022). *Simülakrlar ve Simülasyon*. Çev. Oğuz Adanır, Ankara: Doğu Batı.
- Bauman, Z. (2022). *Modernite ve Holokost*. Çev. S. Sertabiboğlu. İstanbul: Alfa.
- Best, S. ve Kellner, D. (2011). *Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalar*. Çev. M. Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bulut, Ö. (2021). Felsefe, Hakikat ve Sonrası. B. Özçelik (Der.). *Hakikat Sonrası Siyaset, Felsefe, Medya ve Uluslararası İlişkiler* içinde, (s.97-119). Ankara: Nika Yayınevi.
- Cevizci, A. (2005). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cinelli, M.; Morales, G. D. F.; Galeazzi, A.; Quattrociochi, W. ve Starnini, M. (2020). Echo Chambers on Social Media: A Comparative Analysis. Erişim: 16.06.2022. <https://arxiv.org/pdf/2004.09603.pdf>
- Çakmak, E. (2013). Çocuk Hakları ve Medya Okuryazarlığı Eğitimi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (22), 209-224.
- Demirkol, O. (2022). Yanlış Bilincin "Aydınlanmış" hali: Bir Semptom Olarak Post-Truth. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, Sayı. 36, 139-164.
- Dönmezçelik, Ö. (2023). Post-Truth Kavramına Semantik, Felsefi ve Tarihsel Temelleri Bağlamında Türkçe Karşılık Bulmak. *Yeni Medya* (14), 96-120.
- Fabry, M. (2017). Here's How the First Fact-Checkers Were Able to Do Their Jobs Before the Internet, Erişim: 30.11.2024. <https://time.com/4858683/fact-checking-history/>
- Graves, L. ve Cherubini, F. (2016). *The Rise of Fact-Checking Sites in Europe*. Oxford: University of Oxford Reuters Institute.
- Günenç, M. (2017). Tom Stoppard'ın Rosencrantz ve Guildenstern Öldüler ve Travestiler Oyunlarında Postmodern Söylem. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 231-242.
- Gürkan, M. B. (2017). "Gerçek" kavramı üzerine. *Düşün-ü-yorum*, Temmuz-Ağustos, (75), s.7-12.
- Hunt, E. (2017). 'Disputed by multiple fact-checkers': Facebook Rolls Out New Alert to Combat Fake News, *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/technology/2017/mar/22/facebook-fact-checking-tool-fake-news> Erişim: 30.11.2024.
- İslam Ansiklopedisi (1997). "Hakikat". *Türkiye Diyanet Vakfı*, 15. Cilt, Erişim: 12.08.2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hakikat#1>
- Kağıtçıbaşı, Ç. ve Cemalcılar, Z. (2017). *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Karaboğa, M. T. (2017). Eleştirel Bakış Açısıyla Medya Okuryazarlığı Eğitimi 2., 2. *Mediterranean International Congress on Social Sciences (MECAS II)* içinde (s.387-406). Ohrid: International Vision University October 10-13.
- Karagöz, K. (2019). Post-Truth Çağında Yeni Medya Okuryazarlığı. N. Sezer ve N. Yılmaz Sert (Der.), *Medya Okuryazarlığı Üzerine* içinde (ss.223-259). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Karlova, N.A. & Fisher, K.E. (2013). A social diffusion model of misinformation and disinformation for understanding human information behaviour. *Information Research*, 18(1). Erişim: 03.12.2024. <https://informationr.net/ir/18-1/paper573.html>

- Keyes, R. (2021). *Hakikat Sonrası Çağ: Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma*. Çev. D. Özçetin. Ankara: Deli Dolu.
- Kiriş Yılmaz, N. (2012). Sofistler 'Sofist' miydi?, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (25), 163-178.
- Laughley, D. (2010). *Medya Çalışmaları*. Çev. A. Toprak. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Lessenski, M. (2023). Finland Tops the New Media Literacy Index 2023, Countries Close to the War in Ukraine Remain Among the Most Vulnerable to Disinformation. Erişim: 04.12.2024 <https://osis.bg/?p=4450&lang=en>
- Marx, K. (2014). *1844 El Yazmaları*. Çev. M. Belge. İstanbul: Birikim Yayınları.
- McIntyre, L. (2022). *Hakikat Sonrası*. Çev. M. F. Biçici. İstanbul: Tellekt.
- Mutlu, E. (2008). *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Ayraç Kitabevi.
- Oxford Dictionaries (2016). Word of the year 2016: Post-Truth, Erişim 31.08.2024. <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>
- Oxford Dictionaries (2024). "Disinformation", Erişim 23.11.2024. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/disinformation#:~:text=disinformation-noun,information%20that%20is%20given%20deliberately>
- Özgan, A. (2020). Hakikatin Ölümü ya da Ölümlü Hakikat. *Etkileşim*, 6, 168-188.
- Platon (2010). *Diyaloglar*. Çev. T. Aktürel. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- TDK, (2024). Güncel Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Erişim: 11.08.2024. <https://sozluk.gov.tr/>
- Sarsılmaz, M. (2023). Filtre Balonu Nedir?, Erişim: 29.11.2024. <https://www.aa.com.tr/tr/teyithatti/teyit-sozluгу/filtre-balonu-nedir/1815478>
- Selim, F. (2023). Post-Truth Kavramı Üzerine Yeniden Düşünmek. *Kaygı*, 22(1), 498-543.
- Sönmez, İ. C. (2022). *Hakikatin Metamorfozu: Post Truth Yeni Medya Haber*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Stevenson, N. (2015). *Medya Kültürleri Sosyal Teori ve Kitle İletişim*. Çev. O. Göze ve B. Engin. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Şaylan, G. (2009). *Postmodernizm*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Tepe, H. (2016). *Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat*. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Tesich, S. (2021). *Yalanlar Rejimi*. Çev. E. E. Ercan. *Cogito*, 104, 23-28.
- Uçar, L. (2023). *Post Truth Çağda Medya Okuryazarlığı*. Konya: Literatürk Academia.
- Uluk, M. (2021). *Hakikat Sonrası Çağda Yeni Medya & Yalan Haber*. Eskişehir: Dorlion Yayınları.
- Zabcı, F. (2021). Hakikat, Retorik ve Siyaset, (der) Özçelik, B., Hakikat Sonrası Siyaset, Felsefe, Medya, Uluslararası İlişkiler (içinde), s.13-29, Ankara: Nika Yayınevi.
- Wardle, C. (2017). Fake news. It's complicated, Erişim: 25.11.2024. <https://medium.com/1st-draft/fake-news-its-complicated-d0f773766c79>
- Varol, S. F. (2022). Yankı Odası: Kavramsal Bir Çerçeve. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 15(91), 457-474.

MEDYA OKURYAZARLIĞINDA YENİ GÜNDEM: HAKİKAT SONRASI ÇAĞ

Tulin Sepetçi¹, Zuhale Demirel²

Giriş

Postmodernizmin yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkması ve Batı toplumlarında yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte doğru bilginin ne olduğuna dair sorgulamalar artmıştır. Modern çağ anlayışı doğrultusunda süzülerek ve belirli kalıplar içinde doğrulanarak ya da yanlışılanarak filtrelerden geçirilip halka ulaştırılan bilgi, postmodern dönemde bireysel algıların insafına terk edildiğinden “hakikat” kavramı önceki net tanımlarını yitirerek bulanıklaşmıştır. Postmodernist dönemin bir gerçekliği olarak öne çıkan hakikate yönelik bu naif yaklaşım, iletişim sektöründe gazetecileri ve entelektüelleri menfi anlamda etkilemiş ve kitleler üzerinde güçlü etkisi bulunan ekonomi, siyaset ve toplumsal meseleler eski önemini yitirmiştir. Ayrıca hakikat sonrası dönemin tasavvurlarını yeşertmeye uygun zeminler oluşturmak bakımından iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler de hayati rol oynamıştır. Özellikle internetin yaygınlaşması ve sosyal medyanın artan kullanımı, geleneksel medya döneminden farklı olarak doğruluğu teyit edilmemiş bilgilerin toplumda çok hızlı yayılmasına sebep olmuştur. Bu durum bilgiyi üreten ve tüketen kullanıcılar için bilgiye erişimi hızlandırmış olsa da teyit edilmemiş bilgilerin toplum tarafından kolaylıkla erişilebilir olması noktasında olumsuz etkilere de yol açmıştır. Bilgi kirliliği, neredeyse tüm sanal dünyayı, sanal dünya ise neredeyse tüm insanlığı kendi hakikat değerleri ile esaret altına almıştır.

Okuryazarlık yetisi, kitap ve kalemde başlayarak her zaman teknolojiyle yakından bağlantılı olmuştur. Kâğıt ve kalem temelli okuryazarlıktan iletişim teknolojilerinin ulaştığı hakikat sonrası çağda dijital araçları kullanan, iletişim süreçlerine aracılık eden bir okuryazarlık biçimine geçiş söz konusudur. Okuryazarlığın kelime anlamı pek çok birey için hala sadece okuma yazma yetisiyle nitelense de medya okuryazarlığı çocukların ve gençlerin öğrendiği bir dersten ziyade, bireyin doğduğu andan itibaren yaşamına adapte etmeyi öğrenmesi gereken bir beceri olarak öne çıkmaktadır. Nitekim medyanın yeni uygulamaları bireylerin gündelik hayatını daha kolay iletişim kurabilir, haberleşebilir ve bilgi sahibi olabilir kılmaya yardımcı olsa da toplumsal gerçekliği veya bireylerin kendilerini ve deneyimlerini anlamlandırmalarında nasıl etkili olduğu tartışılmalıdır. Bu noktada medya okuryazarlığının bir

¹ Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi. Orcid: 0000-0003-2584-4333, tulinspetci@ibu.edu.tr

² Abant İzzet Baysal Üniversitesi. Orcid 0009-0002-4695-3846 e-posta: zuhaldemirel@msn.com

beceri seti olmaktan ziyade bir etkinlik olarak görülmesi, bireysel ve toplumsal öneminin fark edilmesi, hakikat sonrası çağın medya dili ve metinlerinin doğasının giderek daha çok biçimli olarak anlaşılması özellikle de dijital olarak aracılık edilen medya okuryazarlığına odaklanması önemli olmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle medya okuryazarlığının ve hakikat sonrası (post-truth) kavramının anlam ve kapsamına ışık tutulmaya çalışılmış, ardından hakikat sonrası dönemde medya okuryazarlığının ne anlama geldiği tartışılmıştır. Ayrıca günümüzde medyanın dönüşümüne ve geleneksel medyadan ayrışan yönlerine temas edilmiş, hakikat sonrası çağda medya okuryazarlığının ne tür bir işlev gördüğü açıklanmıştır. Bu sayede hakikat sonrası çağda medya okuryazarlığının anlaşılması ve geliştirilmesine yönelik fırsatların ve zorlukların neler olabileceği tartışılmıştır.

1. Hakikat Sonrası (Post-Truth) Kavramının Tarihçesi

Keyes (2017: 19)'in, “yalan” kavramı kapsamında değerlendirip “hakikat sonrası” olarak tanımladığı ve kitabının kapağına taşıdığı post-truth kavramının Türkçe karşılığı üzerinde henüz bir uzlaşma sağlanamamıştır. Öneriler arasında “gerçeklik sonrası”, “hakikat ötesi”, “hakikat sonrası”, “gerçek ötesi” gibi karşılıklara denk gelmek mümkündür. Oxford Sözlüğü tarafından kaydedildiği üzere “post” ön eki, postmodernizm, posthümanizm, postkolonyalizm kavramlarında olduğu gibi belirli bir mefhumun ötesine geçen ve yeni bir durumu ifade eden kavramlar için kullanılmıştır (Oxford Dictionaries, 2016).

“Truth” kelimesinin Türkçede “hakikat” ve “gerçek” anlamında iki karşılığı bulunsa da aslında “hakikat”, “gerçek” sözcüğünün değil, “doğru” sözcüğünün Türkçe karşılığıdır (Akarsu, 1975: 58). Nitekim Evre (2017), “truth” sözcüğünü Türkçe’de “hakikat” anlamında epistemolojinin konusu olarak “gerçek” anlamında ise varlık felsefesi kapsamında ontolojinin konusu olarak görmüş; iki sözcüğün karıştırılmaması gerektiğine özellikle vurgu yapmıştır. Post-truth kavramının Türkçe’de bir sıfata değil de isme işaret ettiğini belirten Terzi (2020: 81) sözlük anlamını şu şekilde kaydetmiştir: “*Nesnel gerçeklerin kamuoyunu şekillendirmede duygu ve kişisel inanca hitap etmekten daha az etkili olduğu durumlarla ilgili olan veya bunları ifade eden kavram.*”

Post-truth kavramı her ne kadar 2016 yılında “yılın kelimesi” olarak seçilmiş ve Trump’ın başkanlık seçimleri ve Brexit olayı ile popüler hale gelmişse de kelimenin ilk defa kullanılmaya başlamasının geçmişi 1992 tarihine kadar uzanmaktadır. Keyes (2017: 19), hakikat sonrası terimini ilk kez Steve Tesich’in 1992’de yayımlanan bir yazısında gördüğünü belirtmektedir. Tesich’in kelimeyi kullanımı aşağıdaki şekildedir:

“Bugüne dek bütün diktatörler gerçeği saklayabilmek için çok büyük çabalar sarf etmişti. Bizler eylemlerimizle artık bu çabaya gerek olmadığını, en ufak bir öneme sahip herhangi bir gerçeği rahatlıkla inkâr edebilmemizi sağlayan

işsel bir mekanizma geliştirdiğimizi söylüyorduk. Çok radikal biçimde, aslında özgür bir halk olarak kendi özgür irademizle bir post-truth dünyada yaşamak istediğimize karar vermiştik” (Tesich, 1992).

Tesich (1992), bu yazısında özellikle 1990-91 Körfez Savaşı ve İran-Contra Skandalı gibi olayların ardından hükümetin ve medyanın kamuoyunu manipüle ederek gerçeği eğip büktüğünü ifade etmiştir. Ona göre halk doğru olmayan bilgilerin, gerçek bilgiler olarak sunuluyor olduğunun farkında olsa da son derece duygusal ve manipülatif bu anlatılara gerçekten daha çok değer vermeye başlamıştır ki aslında toplumsal iletişim açısından esas endişe verici olan husus da halkın bu kabulüdür.

Batı düşüncesinde bilginin bir güç aracı olarak kullanıldığına dair motto, Batı medeniyetinin önemli bir uygarlık sloganıdır. Oxford Üniversitesi kütüphanesinin ser levhasında yazan ve ilk kez Thomas Hobbes ve Bacon gibi Batı'nın kurucu figürleri tarafından kullanılan “*Knowledge is a power: Bilgi (hatta belki bilgelik) bir güçtür*” deyişi, bütün Batı felsefesini yakından etkileyen önemli bir felsefi aforizmadır. Bu durum kitlelerin sevk ve idaresinde, siyaset biliminde ve uluslararası ilişkilerde sonuna kadar kullanılan bir enstrümana, yeri geldiğinde ise bir silaha dönüştürülmüştür. Alpay (2017), *Yalanın Siyaseti* adlı çalışmasında, bilgiyi bir güç olarak kullanan siyasetlerin modern dönemde yalanı aynı ölçüde bir güce dönüştürdüklerini ele almış ve hakikatin siyasetler tarafından önemsizleştirilmesi tehlikesini şu şekilde yorumlamıştır:

“ABD medyası seçimlerinden önce Trump’ın seçimi kazanmasını pek beklemiyordu ve sonuç bir sürpriz oldu. Böylece aslen Rusya ve Türkiye’deki ‘hakikatin önemsizleşmesi’ tehlikesine dikkat çeken ABD medyası da bugün Trump’ın başkan olmasıyla birlikte artık hakikatin önemsizleşmesinin tüm dünya için bir tehdit haline geldiğini açık bir şekilde duyurmuş görünüyor” (Alpay, 2017: 77).

Bilginin ve hakikatin doğasına ilişkin anlayıştaki bu değişimlere medya metinlerinin doğasına ilişkin anlayışlardaki diğer değişimler de eşlik ederek bizi hakikat sonrası çağın gerçeklik ve algılama arasındaki bulanık ortamına götürmektedir.

2. Hakikat Sonrası Çağ

Bilgi tartışmalarının kökeni Aristoteles’e kadar uzanmaktadır ve bu tartışmalarda “hakikat”, bilgi felsefesinin en son durağı olarak görülür. Aristo, *Metafizik* adlı eserine “Bütün insanlar doğal olarak bilmek ister. Duyularımızdan aldığımız zevk bunun en büyük kanıtıdır” sözleriyle başlar. Platon ünlü “mağara metaforu”nda gerçek bilgiye yalnızca düşünce yoluyla ve duysal deneyimlerin ötesine geçerek ulaşabileceğimizi savunur. Descartes ise “Düşünüyorum öyleyse varım. Benim varlığım, O’nun varlığının delilidir. O’nun varlığı daha kesindir” ifadesiyle gözle görünen dünyadan hareketle

görünmeyene ulaşan (gaybın şâhide kıyası/metafizik olana fizik delillerle kıyas getirme) bir akıl yürütmenin ilkelerini ortaya koyar. Bahsedilen düşünürler, bilgi felsefesinin çeşitli yönlerini ele alarak bilginin doğası, kaynağı ve bilgiye ulaşma yolları hakkında önemli açıklamalar getirirler. “Bana böyle görünen sana başka türlü görünür” diyen Protagoras, insanın her şeyin ölçüsü olduğunu, evrensel bir gerçek bulunmadığını iddia etmektedir. Ondan yüzlerce yıl sonra Hobbes, “Doğru ve yanlış şeylerin değil, sözlerin nitelikleridir” görüşünü dile getirecektir (Keyes, 2017: 151).

Hakikatin önemsizleşmesinin temelleri, yirminci yüzyılın son dönemlerine dayanmaktadır. Rorty, Lyotard, Foucault ve Derrida gibi postmodern çağın düşünürleri hakikati yapı sökülüne uğratmışlar, bilginin parçalanması gerektiğini, yerel anlatıların meta anlatılara öncelenmesi lazım geldiğini savunan çalışmalarıyla bir anlamda bilginin altını oymuşlardır. Bilginin kendi başına değerini zayıflatan bu çalışmaların devamı da gelmiş, Gilles Deleuze ve Félix Guattari bireylerin modern toplum yapısı içindeki yerlerine dair alternatif teoriler sunmuşlardır. Alpay (2017: 37)’a göre her değer ancak bir toplumsallık içinde inşa edilmesi durumunda anlamlı olduğunu ileri süren bu görüşlerin doğruluğunu kabul ettiğimizde, takdir bilginin müstakil anlamına ve değerine, hangi bilginin doğru, hangisinin yanlış olduğuna kimin karar vereceği sorusuna cevap vermek imkânsız hale gelmektedir.

Postmodernizmin yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkması ve öncelikle Batı toplumlarında yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte doğru bilginin ne olduğuna dair sorgulamalar artmıştır. Modern çağın bilgiyi süzen ve belirli kalıplar içinde doğrularak ya da yanlışlayarak filtrelerden geçirip halka ulaştırdığı anlayışı, postmodern dönemde bireysel algıların insafına terk edildiğinden “hakikat” kavramı önceki net tanımlarını yitirerek bulanıklaşmıştır. Postmodernist dönemin bir gerçekliği olarak öne çıkan hakikate yönelik bu naif yaklaşım iletişim sektöründe gazetecileri ve entelektüelleri menfi anlamda etkilemiş ve ekonomi, siyaset ve toplumsal meseleler gibi aydınların kitleler üzerinde güçlü etkisi bulunan konular eski önemini yitirmiştir. Ayrıca hakikat sonrası dönemin tasavvurlarını yeşertmeye uygun zeminler oluşturmak bakımından iletişim teknolojilerinde yaşanan akıl almaz gelişmeler de hayati rol oynamıştır. Özellikle internetin yaygınlaşması ve sosyal medyanın artan kullanımı, geleneksel medya döneminden farklı olarak doğruluğu teyit edilmemiş fikirlerin toplumda çok hızlı yayılmasına sebep olmuştur.

Keyes (2017: 266)’in belirttiği gibi internet, “gerçek gibi sunulan dedikoduların, haber olarak verilen basın bültenlerinin, aldatmacalı reklamların, kötü niyetli söylentilerin ve katıksız dümenlerin bir karışımı” olarak bu dönemin en çok dikkat çeken aracıdır. Ona göre, internet bir yandan bilginin hızla yayılmasına öncülük ederken diğer yandan güvenilir olmayan

bilgilerin yayılmasına da aracılık etmektedir. Ayrıca sosyal medya platformları, bireylerin kendi inançlarına ve duygularına hitap eden içeriklere hızlı ve kolay ulaşmasını sağlamıştır. Bu durum, “filter bubble(filtre balonu)³” ve “echo chambers (yankı odası)⁴” gibi kavramların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kullanıcılar, kendi görüşlerine uygun içeriklerle çevrili hale gelmiş ve farklı perspektiflere erişim azalırken yanlış bilgi ve dezenformasyonun yayılması akıl almaz biçimde hızlanmıştır. Bu bağlamda medya okuryazarlığı ve eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi, bireylerin doğru bilgiyi yanlış bilgiden ayırt etme yeteneklerini artırmak için hayati önem taşıyan bir araştırma ve tartışma konusuna dönüşmüştür.

3. Medya Okuryazarlığı Nedir?

Medya okuryazarlığı günümüz insanının bilgiye ulaşması ve bilgi toplumuna katılım sağlaması için temel bir kavram olarak eğitsel, toplumsal ve bireysel yönelimli bir yeterliliğe işaret etmektedir. Medya okuryazarlığı medya açısından eleştirel ve “işlevsel-teknolojik” bir geleneği tanımlamaktadır (Schorr, 2000: 397). Çeşitli eğitim unsurları genel medya okuryazarlığını arttırmayı amaçlamaktadır. Günümüzde medya okuryazarlığının güncel odak noktası yeni medya alanıdır. Bu nedenle medya okuryazarlığının işlevsel-teknolojik geleneği, günümüzde öncelikle yeni medyayla ilgilenmekte ve bireylerin yetkin medya kullanımını hedeflemektedir.

Toplumsal olarak medya okuryazarlığı, toplumdaki bütün grupların ayırım yapılmaksızın, medyadaki gelişmeler ve değişimler üzerine bilgilendirilmesi ve tüm bu konularda bilinçlenmeleri için gerekli olan uygun eğitim süreçlerini içermektedir. Burada pedagojik ve psikolojik teoriler ön plandadır ve eğitim süreçlerinin araçsal, bireysel ve toplumsal olmak üzere üç ayrı kategoride geliştirilmesi hedeflenir (Hug, 2011). Bu gelişim süreçleri, gerçekliğin medya gerçekliğinden ayırt edilebilmesi yönünde gereksinim duyulan bir yeterliliği; medyayı teknik olarak kavrayabilme, toplumsal iletişimi destekleme, yönetebilme ve bireysel olarak medyayı akıllı kullanabilme becerisine vurgu yapar (Uçar İlbuğa, 2010). Zira medya okuryazarlığının amacı medya ortamına özgü becerilerin kazandırılmasıdır. Bu nedenle medya okuryazarlığı, öncelikle bilgi edinme ve bilgi aktarımı, aynı zamanda medya kullanımı yoluyla bireylerin zihinsel potansiyelinin artırılması amacını taşımaktadır.

İletişim teknolojilerinin sınırsız bilgiye erişim gibi bir yanılsama yarattığı günümüzde doğru bilgiye ulaşma en büyük sorunlardan biridir. Bu durum medya okuryazarlığının önemini arttırmaktadır. Çünkü günümüz toplumlarında bireylerin kitle iletişim araçlarından bilgi aldığını zannederek bilinçsizce

3 İnternet aktivisti Eli Pariser tarafından ortaya atılan ve bir kullanıcının internette gördüğü bilgileri çarpıtan veya sınırlayan algoritmik bir önyargı anlamına gelen terim (Kaynak: GCF Global, <https://www.techtargget.com/whatis/definition/filter-bubble>).

4 Yankı odası, kişinin yalnızca kendi düşüncelerini yansıtan ve destekleyen bilgi veya görüşlerle karşılaştığı bir ortamdır (Kaynak: GCF Global, <https://edu.gcfglobal.org/en/digital-media-literacy/what-is-an-echo-chamber/1/>).

enformasyon alması ve aldığı enformasyondan etkilenmesi söz konusudur. Nitekim iletişim teknolojilerine ve dolayısıyla medya çıktılarına ulaşmada günümüz bireyi daha fazla olanağa sahiptir. Bu nedenle gittikçe daha fazla oranda medyaya bağımlı hale gelmiş, kurgu ve gerçeklik arasındaki sınır ortadan kalkmıştır. Bu bağlamda Aufderheide (1993'ten akt. Sepetci ve Mencet, 2017: 196)'nın "çeşitli biçimlerdeki medya mesajlarına ulaşma, analiz etme, değerlendirme ve iletme yeteneği" olarak tanımladığı medya okuryazarlığı, geleneksel medya araçlarını olduğu kadar yeni iletişim teknolojileri aracılığıyla üretilen içerikleri, mesajları ve bunların seçimi, yorumu ve etkisini anlamakla da ilgilidir.

Medya okuryazarlığı temelde medyanın örgütsel yapısı ve işleyişi konusunda toplumun bilinçlendirilmesini amaçlamaktadır. Medya içeriklerinin üretim, yayınlanma ve tüketilmesinin toplumsal koşulları, medyanın şekillenmesi ve kullanımına etki etmektedir. Medyanın örgütlü yapısı ve içinde bulunduğu toplumsal koşulların bilinmesi ve bunların eleştirel olarak değerlendirilebilmesi yetisinin kazandırılması medya okuryazarlığının en temel hedefidir. Dolayısıyla medyanın örgütlü yapısını ve diğer toplumsal kurum ve sistemlerle ilişkisini kavrayan medya kullanıcıları, izleyici olarak kendi konumlarını kavramakta ve eleştirel bir yaklaşım içinde medya mesajlarını sorgulamayı öğrenmekte, kendilerini medya tarafından yönlendirilmeye karşı koruyabilmektedirler (Douglas ve Share, 2005: 371). Medya okuryazarlığı bireylerin medya yetkinliğini ellerinde bulundurmalarını sağlamakta, medyanın biçimlendirdiği gerçekle yaşanan gerçek deneyimler arasındaki farkı algılayabilmelerini sağlamaktadır. Böylece izleyici medya içerikleri karşısında edilgen ve pasif tüketici konumundan kurtulup, etkin ve eleştirel bir konuma gelmektedir. Zira medya okuryazarlığı, iletişim ve medya teknolojilerinin bireysel ve toplumsal yarar sağlamada işlevsel hale getirilmesini önermektedir (Hobbs ve Frost, 2003: 334).

Medya okuryazarlığının ilk olarak 20. yüzyıl başlarında sinemanın yarattığı olumsuz etkilere bir tepki olarak doğmuş ve koruyucu medya pedagojisi kapsamında ele alınmıştır. Geleneksel olarak önce sinemanın, ardından televizyonun baskın olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır. O dönemki medya okuryazarlığı anlayışı çoğunlukla klasik medya etki teorilerine dayanmakta ve medyanın etkilerini azaltmayı amaçlamaktadır. 60'lı yılların başlarından itibaren eğitim bilimleri alanında kullanılmaya başlamış; anaakım bir disiplinken zaman içerisinde eleştirel bir anlayışa doğru yönelim göstermiştir (Alver, 2011). Bu gelişmenin nedeninin, medya okuryazarlığı çalışmalarında Frankfurt Okulu'nun medya içeriklerini ideolojik bir temele dayandıran anlayışının benimsenmesi olduğu söylenebilir. Frankfurt Okulu temsilcilerinin çalışmalarında kültür endüstrisi olarak kabul ettikleri kavramsallaştırma ile birlikte medya içeriklerinin belirli ideolojik biçimlerde ve koşullarda üretildiği

kabul edilmiştir. 70’li yıllarda medya eğitime eleştirel ve toplumsal eşitlik açısından yaklaşmıştır. Yönlendirme kavramı ön plana çıkmış, medya egemen sınıfın iktidarını güçlendirmek için enformasyon yayan bir iktidar aracı olarak kabul edilmiştir. Medya okuryazarlığı çalışmalarının toplumsal değişime etki etmesi gerektiği savunulmuştur. İzleyicilerin medya etkilerine karşı duyarlı olması ve iletişim süreçlerinin arka planını bilmesi amaçlanmıştır. Bu dönemde ayrıca eğitici ve öğretici amaçlarla teknolojiden yararlanılması öngörülerek, ders içeriklerine uygun olarak medyanın işlevselleştirilmesi ve medyanın bu doğrultuda kullanılması hedeflenmiştir.

70’li yıllarla birlikte iletişim çalışmalarında benimsenen “etkin izleyici yaklaşımı”, medya okuryazarlığında da temel alınan perspektif olmuştur. İzleyiciye medyanın ne yaptığından ziyade izleyicinin medya ile ne yaptığı sorusu odak noktasını oluşturmuştur. Bununla birlikte bu odak noktasının öznesi hala çocuklar ve gençler olmaya devam etmiştir. Bu çerçevede çocukların medyadan aldıkları içerikleri nasıl alımladıkları araştırılmıştır.

80’li yıllardan itibaren iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte izleyicilerin medyanın karşısındaki edilgen konumlarından sıyrılarak günlük yaşamın şekillendirilmesine etkin katılımları daha da ön plana çıkmaya başlamıştır. Yeni medyanın gündelik yaşantı üzerinde yavaş yavaş etkilerinin görülmeye başlaması ile 1995 yılından sonra önem kazanan çoklu ortam pedagojisinde gerçekliğin kurgulanması bambaşka bir boyuta evrilmiştir. Kurgu ve tasarım programları yardımıyla giderek çekici hale gelen görseller yalnızca çocukları değil, her yaşta bireyi medyanın kurgusal dünyasına daha fazla çekmeye başlamıştır. Böylece toplumun değerleri ve normları üzerinde sahip olduğu doğrudan etki giderek artmıştır. Çünkü medya, toplumun büyük bir bölümünü kapsayarak yeni yaşam biçimleri sunabilmektedir (Spirchagova vd., 2021: 95). Dolayısıyla medya okuryazarlığının çalışma alanı genişlemiştir.

Medya okuryazarlığında eleştirel yaklaşım medyayı farklı bir bakış açısıyla değerlendirmeyi, içinde yaşanılan topluma duyarlı olmayı, farkındalık sahibi olmayı, medyada görülenlerin akıl süzgecinden geçirilmesini sağlamaktadır. Böylece izleyici medyadaki mesajları doğru bir şekilde çözümlenme, değerlendirme ve iletme yeteneği elde etmekte; yazılı, görsel, işitsel ve çoklu medya iletilerine yönelik eleştirel bakış açısı kazanmakta; kendisi bizzat medya içeriği üretebilmekte, bilinçli bir medya okuyucu haline gelmektedir. Etkin bir medya okuyucu olarak medyanın olumlu özelliklerinin yanı sıra olumsuz etki ve özelliklerini de tanımakta, bu ölçütler doğrultusunda yaşam ve eylem alanlarıyla bağlantılı olarak medyayı kullanmaktadır.

Önce bilgisayar teknolojilerindeki gelişmeler, ardından internet ve Web 2.0 ile hayatımıza giren sosyal medya ile birlikte medya okuryazarlığının alt kategorileri olarak değerlendirilebilecek okuryazarlık türleri farklı çalışmalarda

dile getirilmeye başlamıştır. Çeşitli amaçlara ulaşmada bilgisayar ve bilgisayar programlarını kullanma yeteneği olarak tanımlanan bilgisayar okuryazarlığı bunlardan biridir. Bilgisayar okuryazarlığı aynı zamanda dijital metinlerin de okuryazarlığı olarak tanımlanırken, bilgisayar teknolojileri iletişim ve bilgi dağıtımının en önemli aracı haline geldikçe, bilgisayar okuryazarlığı da medya okuryazarlığının önemli bir bileşeni olmuştur (Hoffman ve Blake, 2003: 227).

Teknoloji okuryazarlığı ise teknolojinin ne olduğunu, nasıl ortaya çıktığını, toplumu nasıl şekillendirdiğini ve toplum tarafından nasıl şekillendirildiğini bilmektir. Teknolojiyi güvenli, etkili ve sorumlu bir şekilde kullanma, anlama, yönetme ve analiz etme yeteneğidir. Aynı zamanda bilgiyi değerlendirmek, oluşturmak ve bütünleştirmek için teknolojiyi kullanmayı içermektedir. Görüldüğü üzere teknoloji okuryazarlığı, medya okuryazarlığının kapsadığı yeterlilikler ile örtüşmektedir. Dolayısıyla teknoloji okuryazarı olmak bir anlamda medya okuryazarı olmanın gerekliliklerindedir.

Dijital okuryazarlık ise “farklı dijital platformlar aracılığıyla bilgiyi keşfetmek, oluşturmak, incelemek, değerlendirmek ve kullanmak için internete erişmek amacıyla dijital cihazları (akıllı telefonlar, dizüstü bilgisayarlar, tabletler) kullanma becerisi”dir (Terra, 2023). Dolayısıyla dijital yeterlilik, bilgi ve iletişim teknolojilerinin iş, boş zaman etkinliği ve iletişim kurma amacıyla eleştirel ve bilinçli kullanımını kapsar. Bilgi ve iletişim teknolojileri alanındaki temel becerilerle desteklenen internet okuryazarlığı ise bilgi bulmak, bilgiyi anlamak, değerlendirmek, depolamak, üretmek, sunmak ve değiştirmek için bilgisayar kullanımı ve internet üzerinden iletişim araçlarını ve ağları kullanma becerisi anlamına gelmektedir. İnternet okuryazarlığı bireyin çevrimiçi olanaklardan yararlanırken, çevrimiçi risklere karşı da donanımlı olmasını sağlamaktadır.

Yeni medya okuryazarlığı ise 2000’ler sonrası hayatımıza giren bir kavram olarak dört bileşeni içermektedir. Wu ve Wang (2011: 85) bu bileşenleri (1) işlevsel tüketim; (2) işlevsel üretim; (3) eleştirel tüketim ve (4) eleştirel üretim-tüketimi (üre-tüketici) olarak sıralarlar. İşlevsel medya okuryazarlığında metinsel düzeyde medya içeriklerine ulaşabilme, oluşturma ve anlayabilmede teknolojiden faydalanabilme yetisi söz konusuysen, eleştirel medya okuryazarlığında medya içeriklerini bağlamsal ve toplumsal düzeyde analiz edebilme ve değerlendirebilme, yeni medyanın zengin ortamlarına katılabilme ön plandadır.

Özetle günümüzde medya okuryazarlık uygulamalarının dijital boyutlarının dikkate alınması söz konusudur. Dijital yeterliliğin hakikat sonrası çağın toplumlarında temel bir yaşam becerisi olması bir gereklilik olsa da kısıtlayıcı ve dar bir şekilde uygulanan bir araç tabanlı yeterlilik olarak kalmamasına dikkat edilmelidir (Gutierrez Martin ve Tyner, 2012). Dijital yeterliliğin

bu azaltılmış ve izole edilmiş yinelemesi, hakikat sonrası çağda medya içeriklerini doğru değerlendirebilmek için gerekli olan daha geniş ve daha derin eleştirel okuryazarlık becerilerini göz ardı etmektedir. Özellikle de bilgi işlem teknolojilerinin hızla gelişip benimsenmesi, toplum genelinde bu tür araçların kullanımı ve yönetimine odaklanan, medya okuryazarlığına yönelik daha teknik ve uygulamalı yaklaşımlara yönlendirebilir. Bu da medya okuryazarlığının teknolojik indirgemeci bir görüşle ele alınmasına yol açabilir. Diğer yandan medya okuryazarlığı genellikle internet ortamındaki “tehlikeleri” vurgulayan korumacı yaklaşımlarla ilişkilendirilir. Medya okuryazarlığının ilk olarak korumacı yaklaşımla öne çıkmasına benzer biçimde ağ tabanlı medyaya yönelik de geçmişteki aynı korumacı yaklaşımları canlandırmaktadır. Özellikle sosyal medyanın çocuklar ve gençler üzerindeki olumsuz etkisine yönelik tutum, kullanımın kısıtlanması ya da yasak getirilmesi gibi çözümleri öne çıkarmaktadır.

Medya okuryazarlığı şüphesiz dezenformasyona karşı mücadelede önemli bir araç olsa da dezenformasyon ve sahte haber sorununun tek çözümü değildir (European Digital Media Observatory, <https://edmo.eu/>). Yine de medya okuryazarlığı yeterliliği olan bir toplumun, çevrimiçi karşılaştıkları bilgileri değerlendirme, güvенеbilecekleri kaynakları belirleme ve vatandaş, tüketici ve daha fazlası olarak iyi kararlar alma olasılığı çok daha yüksektir. Medya okuryazarlığı, çevrimiçi ve çevrimdışı medyayla daha doğru ve yaratıcı bir şekilde etkileşim kurma fırsatları sunar. Bu nedenle medya okuryazarlığı eğitimi hem yetişkinler hem de çocuklar için çok önemlidir. Tek seferlik bir faaliyet olmadığı gibi, pratik becerilerle aynı derecede önemli olarak dijital ortam ve onun nasıl işlediği hakkında bilgi ve farkındalıkla ilgilidir. Bu anlamda, teknoloji ve medya ortamları sürekli olarak geliştiği için yaşam boyu süren bir süreçtir.

4. Medyada “Gerçeklik” Sorunu

Şahin ve Tüzel (2011: 129-130), medyanın gerçek dünya ile bireyin gerçek dünyası arasındaki ayrımı aşındırdığını, çok boyutlu iletiler sayesinde bireylerin gerçeklik algılarını yönlendirdiğini ve yeni teknolojiler sayesinde kolaylıkla gerçekleri çarpıtılabildiğini ifade etmektedirler. Medya tarafından sunulan mesajlar seçilmiş, düzenlenmiş ve kurgulanmış yapılarıdır. İnternetin hayatın her alanını domine ettiği günümüzde bireyler geleneksel medyada olduğundan çok daha fazla oranda medya iletilerine maruz kalmaktadır. Bireyler kendi yaşamlarında doğrudan tecrübe ettikleri kişisel deneyimleri yerine medya tarafından aktarılan yaşantı ve deneyimlere dayanan hayatları deneyimlemektedirler. Uygulamaların sahip olduğu özellikler ile her yaşta bireyin gerçek dünya ve kurgusal medya dünyası arasındaki farkı anlayamaması söz konusudur.

Geleneksel medyada yayınlanan her program, yapılan her haber bir denetim sürecinden geçmekte, onay verilmeyen içerikler yayınlanmamakta iken, günümüzde bir yazının, fotoğrafın, videonun yayınlanıp yayınlanmaması tamamen kullanıcıya kalmış ve denetim aşaması rafa kaldırılmıştır. Bir haber, bir video ya da bir resim, gerçek zamanlı bir şekilde, yorum sınırı olmadan etkileşimi en üst seviyede olarak okuyucu ya da izleyici ile buluşabilmektedir. Daha önce toplumda belirli bir kesimin ulaşabildiği bilgi, artık internet vasıtasıyla en kısa sürede tüm dünyayı dolaşmakta ve bir anda topluma mal olabilmektedir. Ancak bilginin bu denli hızlı ve kontrolsüz yayılımı, bilgi karmaşasına-enformasyon kirliliğine yol açmaktadır. Bu durum bireylerin gerçeğe ilişkin algılarında meydana gelen aşınmasının en temel nedenlerinden biridir. Potter (2005), medyanın yetişkin ya da çocuk ayrımı yapmaksızın herkesin gerçeklik algısına etki ettiğini belirtmektedir.

Medya bireylerin gerçeklik algısını yapılandırırken, bireyler de medya aracılığıyla bilgilenmeye devam etmektedirler. Bununla birlikte pek çok birey medya içeriklerinin ve mesajlarının gerçeğin kendisi değil, gerçeğin bir yanılması olduğunun farkına varmaz. Medya aracılığıyla gerçek olmayan olaylar kurgulanarak yeniden üretilmekte, böylece kurgusal ve yapay dünya gerçek yaşamın yerini almaktadır. Dolayısıyla medyadan gelen iletiler kişilerin zihinsel yapılarını şekillendirmekte, onlara yön vermekte ve etkilemektedir. Bu etki hayatın her alanına sirayet etmekte ve belli bir zaman sonra bireylerin algılarını manipüle etmektedir. Medya iletilerine maruz kalan birey, yaşamıyla medya iletilerinin sunduğu deneyimleri karşılaştırmakta ve büyük oranda kendi deneyimlerinden vazgeçerek medya deneyimlerini benimseme yoluna gitmektedir (Kearney, 2013: 41). Bununla birlikte bireyler, özellikle gerçekliğin iletişim teknolojileri nedeniyle çok daha sorunlu bir hale geldiği günümüzde kendi bilgi yapılarını oluşturabilmek amacıyla medyaya karşı eleştirel bir bakış açısıyla okuma yapmalıdırlar. Medyanın gerçekliği yansıttığı mı yoksa kurguladığı mı sorunsalını temel düşünce biçimi haline getirmelidirler. Bu doğrultuda medya okuryazarlığı becerilerini geliştirip medya dünyasını ele alarak bilgi yapılarını oluşturmalıdırlar.

Sosyal medya uygulamaları, üçüncü dünya ülkeleri de dahil olmak üzere nüfusun hemen hepsi tarafından hızlı bir şekilde kabullenilmiştir. Kullanımı basit bir mecra olduğu için yaşları fark etmeksizin her birey, gündemin takibini sosyal ağlar ve mobil cihazlarla kolaylıkla yapmaktadır. Sosyal medya bireylerin ekonomik, siyasal, kültürel ve eğitsel dünyasına doğrudan etki etmektedir. Bu da sosyal medyanın sadece bir eğlence aracından çok daha fazlası olduğunu göstermektedir. Sosyal medya en başta toplumsal ilişkileri yeniden tanımlayan ve gerçekliği dönüştüren bir kapasiteye sahiptir. Böylece medya aracılığıyla oluşturulan egemen ideoloji temelli gerçekliklerin taşınmasına ve benimsetilip

içselleştirilmesine, nihayetinde de meşru bir zemine oturtulmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla sosyal medya hakikat sonrası çağda istenilen toplumun yaratılmasının öncü bir aracı olmaktadır.

Son yıllarda giderek kullanımını artan yapay zekâ teknolojileri medyada içerik üretiminin gerçekliği ve güvenilirliğinin bambaşka bir boyuta taşınmasına yol açmıştır. Bunun yanında deepfake⁵ ve cheap fake⁶ gibi araçlar da medya okuryazarlığının bilişsel ve teknolojik beceriler öğrenmek ve bilginin bağlamını açıklamak açısından önemini arttırmaktadır. Teknoloji kullanımının öğrenilmesi, bilgiye erişimdeki sürecin anlaşılması, temel dijital okuryazarlık becerilerinin kazanılması, yeni dijital teknolojilerin geliştirilmesine bağlı yeni ürün ve hizmet oluşturma becerilerinin edinilmesi gibi medya okuryazarlığının kritik edinimleri, bu tarzda yeni teknolojilerin farkındalıkla kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Nitekim bu tür teknolojilerin yol açtığı sorunlarda medya okuryazarlığı, özellikle dezavantajlı gruplar ve yaşlı bireyler için daha da önemli olmaktadır. Diğer yandan YouTube, WhatsApp, Instagram, Telegram, X vb. anlık mesajlaşma kanalları veya sosyal medya ağları aracılığıyla paylaşılan basit bir mesaj kitleleri harekete geçirebilmektedir. Sahte haberlerin yayılması, yalanların yaygınlaşmasına ve gerçeğin görelileşmesine yol açmakta, medyanın güvenilirliği giderek azalmaktadır. Gerçekler ikinci planda kalırken, bir hikâyenin “nasıl” anlatıldığı “ne” anlatıldığından daha önemli hale gelmektedir (Llorente, 2017: 9). Bu nedenle hakikat sonrası çağ ne olduğuyla ilgili değil, gerçeğin her kişinin ideolojisine daha yakın olan versiyonunu dinlemek, görmek ve okumakla ilgili olmaktadır.

5. Hakikat Sonrası Çağda Medya

Hiç kuşkusuz yalan haberler, çarpıtmalar, abartmalar, gizlemeler, asparagas haberler yalnızca hakikat sonrası dönemin medyasına özgü kavramlar değildir. Televizyonda yayınlanan haber programları, gazete küpürlerinde yer alan haber metinleri, hakikat sonrası çağ öncesinde de kitleleri manipüle etmenin önemli birer aracı durumundaydılar. Geleneksel medya döneminde de bilgi, kanaat önderleri ve eşik bekçilerinin süzgecinden geçtikten sonra kamuya sunulmakta, bilgiler egemen ideoloji çerçevesinde filtrelenmekte ve halka o şekilde ulaştırılmaktaydı. Palma (2017: 17): “Dürüst olalım; Post-truth çağında gazetecilik ortaya çıkmadan önce de basında çıkan her şey ‘mutlak gerçek’ değildi.” sözleriyle bu durumun altını çizmektedir. Bununla birlikte hakikatin önemsizleşmesine hizmet eden en önemli nedenlerden biri, medyanın değişimi ve dönüşümü olmuştur. Özellikle internetin yaygınlaşması ve sosyal medyanın artan kullanımı, geleneksel medya döneminden farklı olarak doğruluğu teyit edilmemiş bilgilerin toplumda çok hızlı yayılmasına neden olmuştur. Bu durum

5 Deepfake derin öğrenme ve sahte kelimelerinin birleşiminden oluşan, ikna edici görseller, ses ve video oluşturmak için kullanılan bir yapay zeka türüdür (Kaynak: <https://www.techtarget.com/whatis/definition/deepfake>).

6 “Deepfake”e nazaran sahte olduğunun anlaşılması daha kolay olan geleneksel ve uygun fiyatlı teknolojiyle değiştirilmiş medyadır (Kaynak: <https://mediamanipulation.org/definitions/cheap-fake>).

bilgiyi üreten ve tüketen kullanıcıları bilgiye kolayca erişilebilir kılsa da teyitsiz bilgilerin toplum tarafından doğru kabul edilmesi noktasında olumsuz etkilere yol açmıştır. Bilgi kirliliği, neredeyse tüm sanal dünyayı, sanal dünya ise neredeyse tüm insanlığı kendi hakikat değerleri ile ağ gibi sarmış durumdadır.

Waisbord (2018) bu noktada popülizm ve hakikat sonrası arasında bir yakınsama olduğunu önerir. Kamusal alanda, özellikle yirminci yüzyıl kitle iletişim düzeninin çöküşü ve internetin parçalı ve aracılı alanlarının desteğiyle, popülist siyasetin zemininin hazırlandığını belirtir. Popülist siyasetin yükselişi, çağdaş siyasetin ayırt edici bir özelliği olarak hakikat sonrası çağda medyayla bütünleştiğinin bir belirtisidir. “Popülizmin temsil ettiği hakikat sonrası siyaset türü, kamusal iletişimin mevcut koşullarında gelişir. Popülizm, üzerinde anlaşılan gerçekleri üretmek ve iddialar ile gerçeklik arasındaki ilişki konusunda fikir birliğine varmak için kolektif bir çaba olarak hakikatin söylenme olasılığına karşı durur.”

İnternet medyasının ekonomik modeli de algıya dayalı bir “hakikatler” dünyasının inşa edilmesinin önemli nedenleri arasındadır; çünkü internet medyası büyük ölçüde reklam gelirlerine dayanmaktadır. Web sitelerinin trafiğini artırmak amacıyla daha çok tıklanma hedefiyle hazırlanan haberler, kullanıcıları tıklama tuzağına çekmektedir. Bu strateji web sitelerinin ziyaretçi sayısını artırırken, reklam gelirlerinde de önemli artışlar sağlamaktadır. Ancak bu durum aynı zamanda reklam alabilmek için tıklanma oranını arttırma amacıyla yalan haberlerin de hızla yayılmasına neden olmuştur. Yanıltıcı ve doğrulanmamış bilgilerin hızla dolaşıma girmesi, internet haberciliğinin de güvenilirliğini zedelemiş ve hakikatin önünde adeta bir sis perdesi oluşturmuştur. Keyes (2017: 266)’in de belirttiği gibi internet “gerçek gibi sunulan dedikoduların, haber olarak verilen basın bültenlerinin, aldatmacalı reklamların, kötü niyetli söylentilerin ve katıksız dümenlerin bir karışımı”dır. Ona göre, internet bir yandan bilginin hızla yayılmasına öncülük ederken diğer yandan güvenilir olmayan bilgilerin yayılmasına da aracılık etmektedir. Özellikle de sosyal medya uygulamalarındaki görsellerin varlığının ve erişiminin ölçüğü, yalanların daha önce hayal edilemeyecek bir ölçüde gelişip yayılabileceği bir alan sağlamıştır. Lackovic (2020: 443)’e göre medyada gerçeği “reddetmenin muazzam kapsamı ve görünürlüğü ezici ve rahatsız edici” boyuttadır.

6. Hakikat Sonrası Çağda Medya Okuryazarlığı Neden Önemli?

Algının hakikat ile yer değiştirdiği hakikat sonrası çağda yalan haber bir propaganda enstrümanı olarak medyada pek çok farklı biçimde kullanılmaya başlamıştır. Hakikat sonrası çağ hakkında haber içerikleri, sosyal medya, siyasetçiler ve çeşitli kuruluşlarla ilgili olarak da çok şey yazılmıştır (Bulger ve Davison, 2018: 1). Özellikle siyaset, dürüstlük ile bir arada düşünülemeyecek kadar yalan ile iç içe geçmiş durumdadır. Sosyal medya platformlarındaki haber deneyimlerinin belirsizliği ve bireysel deneyimlerin ön planda olması,

medya manipülasyonu ve “sahte haberler” için verimli bir zemin yaratmaktadır. Hakikat sonrası çağda siyasilerin yalan söylemesi sadece bir ihtimal olarak değil, siyasetçilere neredeyse belirgin bir vasıf olarak yapışıp kalmıştır. Örneğin 2005 yılında talk show sunucusu Stephen Colbert, bilinen herhangi bir olgudan ziyade içgüdüsel bir duygudan türetilen “gerçeği” ifade etmek için “truthiness”⁷gerçeklik” kelimesini ortaya atmıştır. Bu kelimeyi “doğru olmama durumu olsa bile doğru gibi görünme veya hissedilme niteliği” olarak ABD Başkan George W. Bush’un karar alma süreçlerindeki “içgüdüsel” yaklaşımını açıklamak için kullanmıştır. Yani bir şey doğru “hissediliyorsa”, gerçekte doğru olmasa bile doğrudur (Damico vd., 2018: 11).

Oxford Sözlüğü’nün, “post-truth”u yılın kelimesi seçtiği 2016 yılında tesadüfen Donald Trump da başkan seçilmiştir. Trump siyasi kariyeri boyunca hakikat ve yalan arasındaki tartışmaların en önde gelen siyasi aktörü olmuştur. “New Jersey Müslümanlarının 11 Eylül’ü kutladığına dair yalanlar, Irak ve Afganistan savaşına karşı çıktığına dair yalanlar, servetine dair yalanlar, onu destekleyenlerin oluşturduğu kalabalığın büyüklüğüne dair yalanlar, çıktığı kadınlara dair yalanlar, hayır kurumlarına yaptığı bağışlara dair yalanlar, kampanyasını kendi kendine finanse ettiğine dair yalanlar” Trump’un siyasi kariyeri boyunca medyada öne çıkan içeriklerdir. Hatta Washington Post, Mayıs 2018’de Trump’ın yemin töreninden bu yana söylediği yalanları veya yarı gerçekleri toplayan bir “fact-checker”⁸ köşesi oluşturmuştur (Meckley, 2019). Çünkü internet ortamındaki hız ve erişim kolaylığı, bilgi doğruluğunun denetlenmesini zorlaştırmıştır. Bilginin kontrolsüz biçimde yayılımı, hakikatin önemsizleştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Medyada paylaşılan sahte haberler, doğruluğu teyit edilmemiş bilgiler hızla yayılmakta, kullanıcılarının sadece kendi görüşlerine uygun bilgilerle karşılaştığı yankı odalarına ve yanlış bilgilerin doğrulanmadan iletilmesine yol açmaktadır. Ayrıca toplumsal algıyı etkilemesi beklenen olaylarda botlar ve troller, yanlış bilgileri hızlı ve yaygın bir şekilde yaparak dezenformasyonun etkisini arttırmaktadır.

Hakikat sonrası çağda dezenformasyona ilişkin önemli bir başka örnek ise açıklamaları bütün dünyayı şaşkına uğratan ve modern dünyanın en tartışmalı isimlerinden biri olarak öne çıkan Julian Assange’ın algı ile hakikat arasındaki kapatılmaz boşluğa dair itirafları olmuştur (Biber, TRT Haber, 14.04.2019). 2006 yılında Wikileaks’i kuran Assange’ın amacı, bütün dünyayı bir yalan perdesinin ardından yönetmeye çalışan hükümetlerin ve küresel şirketlerin gizli belgelerini yayımlamak ve bu sayede şeffaflığı artırarak kamuoyunu bilgilendirmektir. WikiLeaks’in yayımladığı belgeler arasında ABD’nin Irak ve Afganistan savaşlarına dair gizli raporlar, diplomatik yazışmalar ve NSA’in küresel dinleme programları gibi çok önemli bilgiler bulunmaktadır. Ancak

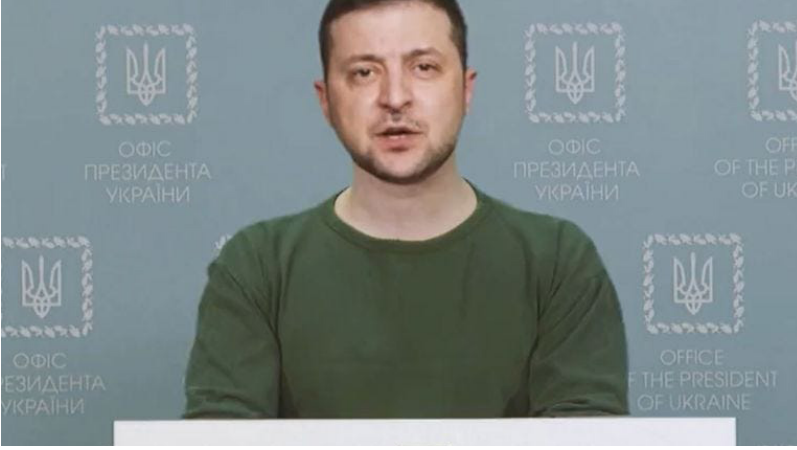
7 Yazarların Notu: Kelimenin Türkçe karşılığı gerçeklik ya da doğruluk olarak çevrilse de İngilizce kullanımı daha çok algısal gerçeklik anlamına gelmektedir.

8 Medyadaki metindeki bilgilerin doğruluğunu kontrol eden kimse

ifşa edilen bu belgelerin ulusal güvenlik alanlarına yönelik akıl almaz insanlık suçlarını ortaya dökmesi, özellikle ABD'nin açık ve acımasız biçimde çiğnediği insan haklarına yönelik belgelerin ve fotoğrafların paylaşılması, dijital dünyanın nasıl bir manipülasyon aracına dönüştürüldüğünü de gözler önüne sermiştir. İşin şaşırtıcı yanı, kamuoyunun bilmesi gerekenlerle kamuoyuna sunulan bilgilerin birbiriyle hiçbir şekilde tutarlı olmaması, hakikat olarak pazarlanan sayısız bilginin koca bir yalandan ibaret olmasıdır.

Konuyla ilgili dikkat çekilebilecek bir başka husus da dünyanın farklı bölgelerinde sivil inisiyatiflerle kurulmuş olan tarassut (monitöring) faaliyeti içerikli sosyal ağların hakikat sonrası dönemde insanların nasıl yanıltıldığına dair binlerce haberin asıllarını deşifre ederek insanları uyandırması olmuştur. Yalan (fake), doğru (truth) şeklinde kıyaslamalarla yapılan bu bilgilendirme sitelerinde doğru bilinen pek çok yanlışla dair habere rastlamak mümkündür. Sağlık gibi önemli alanlarda bile firma yararı gözetilerek yapılan algı yönetimi içerikli yalan haberlerden, siyasi mekanizmaların toplumlara sevk ve idare etmesine kadar pek çok haberin nasıl manipülasyona tabii tutulduğunu bu sitelerden görmek mümkündür.

Sosyal medya aracılığıyla viral olan gönderilerde deepfake ve yapay zekâ kullanımı da hakikat sonrası çağın algılanan gerçekliğinin bozunuma uğramasını arttırmaktadır. Twitter'da paylaşılan ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in barış ilan ettiğini gösteren deepfake teknolojisi kullanılmış bir video yayınlanmıştır. Meta ve YouTube, videoyu kaldırmış olsa da tarafların manipüle edilmiş medyayı kullanırken, bu tür videolar süregiden savaş hakkında yanlış bilgi yayılmasının kaynağı haline gelmektedir. Elbette Ukrayna Devlet Başkanı Volodymyr Zelensky'nin kafasının vücuduna göre daha büyük olduğu, sesinin derinden geldiği ve piksellerin görüldüğü ikna edici olmayan sahte videosu birçok Ukraynalılar tarafından alay konusu olsa da mutlaka inanan bir kesimin de olması kaçınılmazdır. Nitekim bu olaydan sonra Ukrayna Stratejik İletişim Merkezi, Rus hükümetinin Ukraynalıları teslim olmaya ikna etmek için "deepfake" kullanabileceği konusunda halkı uyarmıştır (Wakefield, BBC News, 18.03.2022).

Resim 1. Zelensky'nin Deepfake videosunun ekran görüntüsü⁹

Çevrimiçi ortamda dezenformasyonu yaymak bu denli önemli olmasına rağmen bu türden içerikleri yayınlamak ucuzdur, çünkü tek bir kişi bile bu tür mesajların üretilmesi ve yayınlanması için yeterlidir (Bulger ve Davison, 2018: 14). Oysa bunları önlemek, engellemek ya da ortadan kaldırmak pek çok farklı uzmanının katılımını da içeren ve çaba gerektiren bir süreçtir. Akademisyenler, bilgi teknolojisi uzmanları ve siyasal aktörlerin bu konuda çok boyutlu düşünceleri, sorunun farklı taraflarını ele almaları gerekir. Özellikle kriz dönemlerinde doğru bilgiyi yanlış bilgidan ayırt etme yeteneklerini artırmak hayati önemde bir yetenek ve kapasite olarak öne çıkmıştır. Zira, kriz dönemlerinde etkisini daha fazla gösteren bilgi deformasyonu yıkıcı sonuçlara sebebiyet vermektedir. Farklı platformlar aracılığıyla söylemsel ve davranışsal değişiklik yaratmaya yönelik çabaların olumlu etkileri olması muhtemeldir; aynı zamanda içerikleri tüketirken doğru yorumlamanın, içerik üretirken de eleştirel bakış açısını benimseten medya okuryazarlığı eğitimi vermenin önemi büyüktür. Toplum genelinde yetersiz medya okuryazarlığı, medyaya ve kurumlara güvenin az olması ve sosyal medyanın alternatif, birincil bilgi kaynağı olarak yoğun kullanımı arasındaki kötü ittifak, hakikat sonrası çağda sahte içeriklere ve yalan haberlere kanma ve doğrulama kanallarının erişilemez olma ihtimalini büyük ölçüde arttırmaktadır (Sängerlaub, 2020: 311). Bu noktada medya okuryazarlığının etkin ve eleştirel temeli, hakikat sonrası çağda sahte içeriklere yönelik bir farkındalık aracı olmaktadır. Nitekim Lewandowsky vd. (2012'den akt. Sängerlaub, 2020: 321) doğruluk kontrolünün (fact-checking), dezenformasyona karşı etkili bir önlem olarak uzun vadeli iletişim araçlarından yoksun olduğunun altını çizmektedirler. Hakikat sonrası çağ bağlamında medyadaki sahte ve yalan içeriklere yönelik doğruluk kontrolünü, gerçekleri kontrol etme nedeninden ziyade semptomla mücadele etmek olarak görmektedirler. Onlara göre siyasal, teknolojik ve toplumsal

9 Kaynak: <https://albertoromgar.medium.com/zelenkys-deepfake-is-the-peak-of-the-misinformation-war-36ba2fe6cd59>

bağlamı dikkate alan daha geniş bir çerçevenin parçası olarak, hakikat sonrası çağda iyi bilgilendirilmiş bir kamuoyuna duyulan ihtiyaç normatif bir şekilde türetilmektedir. Toplumların kutuplaşması ya da bilime olan güvenin azalması, örnek olarak gösterilen noktalardan bazılarıdır. Bu, tek başına bir önlem olarak doğruluk kontrolünün dezenformasyona karşı tek çözüm olamayacağını açıkça ortaya koymaktadır. Bunun yerine, dezenformasyonla nasıl başa çıkıldığı, alternatif medya kanalları, çeşitlilik ve kaliteli içeriklerin üretimi de dahil olmak üzere her zaman daha geniş bir toplumsal bağlamda ele alınmalıdır. Birer medya vatandaşı olarak bireylerin medya okuryazarlığı da önemli bir rol oynamaktadır ve güçlendirilmesi gerekmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Günümüzde toplumdaki bireylerin medya okuryazarlığı yeterliği her zaman en temel kaygılarımızdan biri olmalıdır. Medyayı araç olarak kendi amaçları doğrultusunda kullanması gereken bireylerin ne yazık ki izleyici emtiasına dönüşmeleri ve medya tarafından kullanılabilir hale gelmeleri söz konusudur. Özellikle akıllı telefonların hayatımıza girmesi, ardından da pandeminin etkisiyle internette geçirilen zaman çok fazla artmıştır. Bu durumun toplumsal ilişkilere olan etkisi gerek akademik çalışmalarda gerek medyada çokça dile getirilmiştir. Fakat akıllı telefonlar ve internette geçirilen zamanın olumsuz etkisi yalnızca toplumsal ilişkilerin bozuma uğraması ya da izleyicilerin reklamverenlere satıldığı ve birer tüketim nesnesine dönüşmesi değildir. Hakikat sonrası olarak nitelenen bu dönemde bugünü ve geleceği yakından ilgilendiren başka konularda da fark edilmeyen etkileri mevcuttur. Marshall McLuhan (1964) “Araç mesajın kendisidir” derken Harold Innis (1950) de iletişim teknolojilerinin merkezi önemde olduğunu vurgulamakta, iletişim teknolojilerini insan bilincinin uzantısı olarak görmektedir. Bilincin teknolojik simülasyonuna doğru gitmekte olduğumuzu söyleyen McLuhan’ın iyimser yaklaşımına rağmen hakikat sonrası çağda medyanın insan bilincini ve zihinsel yetilerini farklı bir şekilde biçimlendirdiğini söylemek mümkündür. Geçmişten günümüze iletişim teknolojilerindeki her bir gelişme, insanoğlunu her anlamda farklılaştırmıştır. Örneğin sözlü kültürün belleğin güçlü olmasına dayanan yapısı, önce yazının bulunuşu, ardından da matbaanın bulunuşuyla kökünden değişmiştir. Yazı bilginin saklanması, matbaa ise bilginin yayılmasını sağlamış; insanoğlu yalnızca kendi belleğine güvenmekten kurtulmuştur. Ayrıca sözlü kültür kolektif bir kültürün oluşmasında etkili olmuşken, matbaa sayesinde bireysel okuma faaliyetleri insan ilişkilerini yeniden biçimlendirmiştir. Elektronik çağ ile birlikte bilgileri sınıflandırma alışkanlığı yerini sembollere ve kalıpları tanımaya bırakmıştır. Bu çağın önde gelen aktörü televizyon, ağırlıklı olarak görme duyusuna hitap ettiği için içerikten çok biçim önemli olmaya başlamıştır. Neil Postman (1985) “Televizyon öldüren eğlence”

demiş; her şeyi yüzeysel bir biçimde değerlendirmenin ve “olmak”tan ziyade “görünme”nin önem kazanmasının ilk adımı olarak nitelendirmiştir.

İnternet çağının yükselişiyle birlikte bilginin çok kolay ulaşılabilir oluşu insanların daha bilgili olacağı yanılsamasına yol açmıştır. Oysa bilgi ve bilgi kirliliği arasındaki o çok tehlikeli farkın, çok az insan farkına varmaktadır. İnsanlar bilgiye çok kolay bir biçimde eriştikçe, linkler aracılığıyla her defasında sağa yeni bir sekme açtıkça aslında ne kadar yüzeysel hale gelen bir bilgi kovalamacasının içine düştüklerinin farkına varamamışlardır.

İçinde bulunduğumuz dönemde medya içeriklerinin ve bilişim teknolojilerinin bazı şeylerin çözümünden ziyade bizzat sorunun kendisi haline gelmeleri söz konusudur. İnsanlık kendi yarattıklarının kölesi haline gelmiş durumdadır. Hakikat sonrası çağ da medyadaki sahte ve yalan içeriklere yönelik doğruluk kontrolünü zorlaştıran bir yapıdadır. Bu noktada medya okuryazarlığının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Farklı formattaki medya çıktılarına okuma, anlama, yorumlama, iletme ve artık günümüzde içerik oluşturabilme yeteneği olarak medya okuryazarlığı hakikat sonrası çağda insanın hem toplumsal ilişkileri hem de zihinsel yetilerinin aşınmasına karşı en etkili savunma mekanizmalarından biri olacaktır. Bulger ve Davison (2018)’in da vurguladığı gibi, medya okuryazarlığı sahte medya içeriklerine karşı koymanın “ağırlık merkezi” haline gelmiştir. Medya okuryazarlığı toplum genelinde medyanın varlığı ve önemiyle ilgili tüm yönleri, hedefleri, içeriği, bağlamları ve çıkarımları ele almalıdır. Bu doğrultuda, eleştirel medya okuryazarlığının hakikat sonrası çağı niteleyen içerikleri başlıca ideolojik ve ekonomik çıkarlar bağlamında ele alması ve izleyicilerin rolünün eleştirel analizini desteklemesi uygundur. Bu yaklaşım korumacı bir medya okuryazarlığından ziyade üretici ve medya vatandaşı bir bakış açısını benimseme yolunda öğretici olabilir. Her şeyden önce medya okuryazarlığının alt kategorileri olarak bilgi ve haber okuryazarlığını güçlendirmek esastır.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (1975). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Alpay, Y. (2017). *Yalannın Siyaseti*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Alver, F. (2011). Eleştirel Kuram Perspektifinden İlk Etkin Alımlayıcı Çalışmaları ve Medya Pedagojisi Çalışmalarına Etkisi, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 15, s. 49-71.
- Aufderheide, P. (1993). *Media Literacy*, Communications and Society Programme. The Aspen Institute: ABD.
- Barney, N. (2024). What is Deepfake AI? <https://www.techtarget.com/whatis/definition/deepfake> Erişim tarihi: 3.08.2024
- Biber, A. B. (12.04.2019). 10 Soruda Julian Assange ve WekeLeaks Davası, TRT Haber. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/10-soruda-julian-assange-ve-wikileaks-davasi-411674.html> Erişim tarihi: 20.08.2024
- Bulger, M. ve Davison, P. (2018). The promises, challenges and futures of media literacy. *Journal of Media Literacy Education*, 10(1), s. 1–21.
- Cheap Fake, <https://mediamanipulation.org/definitions/cheap-fake> Erişim tarihi: 3.08.2024
- Damico, J.; Baildon, M. ve Panos, A. (2018). Media Literacy and Climate Change in a Post-Truth Society, *Journal of Media Literacy Education*. 10 (2), s. 11-32.
- Douglas, K. ve Share, J. (2005). Media Literacy in the USA, *Medien Pedagogik*, https://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/kellner_share05-1.pdf Erişim tarihi: 15.07.2024
- European Digital Media Observatory (1.09.2024). *The Importance of Media Literacy in Countering Disinformation*, <https://edmo.eu/areas-of-activities/media-literacy/the-importance-of-media-literacy-in-countering-disinformation/> Erişim tarihi: 1.09.2024
- Evre, B. (2017). Post-Hakikat Döneminde Siyaset Tarzı. *Yeni Düzen*, <https://www.yeniduzen.com/post-hakikat-doneminde-siyaset-tarzi-90415h.htm> Erişim tarihi: 10.07.2024.
- GCF Global, How Filter Bubbles Isolate You? Digital Media Literacy, <https://www.techtarget.com/whatis/definition/filter-bubble>, Erişim tarihi: 3.08.2024
- GCF Global, What is an Echo Chamber? Digital Media Literacy, <https://edu.gcfglobal.org/en/digital-media-literacy/what-is-an-echo-chamber/1/>, Erişim tarihi: 3.08.2024
- Gutierrez Martin, A. ve Tyner, K. (2012). Media Education, Media Literacy and Digital Competence, *Comunicar-Media Education Research Journal*. Cilt: 20, Sayı: 1, s. 31-39.
- Hobbs, R. ve Frost, R. (2003). Measuring the acquisition of Media-Literacy Skills, *Reading Research Quarterly*, Cilt: 38, Sayı: 3, s. 330-355.
- Hoffman, M. ve Blake, J. (2003). Computer Literacy: Today and Tomorrow, *Consortium for Computing in Small Colleges*, JCSC 18, 5 Mayıs, https://www.researchgate.net/profile/Mark-Hoffman-10/publication/228685085_Computer_literacy_Today_and_tomorrow/links/550ab92f0cf265693ced8ff8/Computer-literacy-Today-and-tomorrow.pdf
- Hug, T. (2011). *Visual Competence, Media Literacy and “New Literacies” – Conceptual Considerations in a Plural Discursive Landscape*, *International Journal of Media, Technology and Lifelong Learning* Cilt. 7 – Sayı: 1.
- Innis, H. (1950). *Empire and Communications*. University of Toronto Press: Toronto.
- Kearney, N. A. (2013). Literacy in a digital world: searching for common understanding. Yayınlanmamış Doktora Tezi, The Open University. https://www.academia.edu/65749766/Literacy_in_a_digital_world Erişim tarihi: 1.08.2024
- Keyes, R. (2017). *Hakikat Sonrası Çağ-Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma*. Çev. D. Özçetin, Tudem Yayın Grubu: İzmir.
- Lackovic, N. (2020). Thinking with digital games in the Post-Truth Era: A method in critical media literacy, *Postdigital Science and Education*. 2, s. 442-462.
- Llorrente, J. A. (2017). *The Post-Truth Era: Reality vs. Perception*. Developing Ideas, Sayı: 27.
- Masterman, L. (2001). *A Rationale for Media Education, Media Literacy in the Information Age: Information & Behavior*. Ed. Robert Kubey, Transaction Publishers: New Brunswick ve Londra.
- Meckley, T. (3.11.2019). Post-Truth Era: What does it mean, and are we living in one? <https://zunews.com/2019/11/post-truth-era-what-does-it-mean-and-are-we-living-in-one/> Erişim tarihi: 4.08.2024

- Oxford Dictionaries. (2016). Word of the Year 2016: Shortlist, <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/> Erişim tarihi: 10.07.2024
- McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. Gingko Press: Londra ve New York.
- Palma, A. (2017). When the future catches up with us, the past will no longer be valid. Descartes could be a Yardstick, *The Post-Truth Era: Reality vs. Perception*. Developing Ideas, Sayı: 27, s. 17-20.
- Postman, N. (1985). *Amusing Ourselves to Death*. Penguin Books: ABD.
- Potter, W. J. (2005). *Media Literacy: 3rd Edition*. Sage Publications: Thousand Oaks. U.S.
- Sängerlaub, A. (2020). Fakten versus Fakes: Was Fact-Checking als Maßnahme gegen Desinformation leisten kann und was nicht, s. 311-325, <https://pdfs.semanticscholar.org/0440/b552b54199381fd4277c89223d2b2ede91f.pdf> Erişim tarihi: 31.08.2024
- Schorr, A. (2000). Medienerziehung, Medienkompetenz und Medienwirkungsforschung — eine integrative Perspektive. (İçinde) *Publikums- und Wirkungsforschung*. Ed. Schorr, A.- VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Sepetci, T. ve Mencet, M. S. (2017). Akdeniz Üniversitesi Öğrencilerinin Medya Kullanım Alışkanlıkları ve Eğitim Amaçlı İnterneti Kullanım Bilinci, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*. Cilt: 7, Sayı: 2, s. 192-218.
- Spirchagova, T. A.; Nikitina, S. E.; Spirchagova Nikolaevna, M. (2021). Media Literature and Its Impact on People's Culture, *IJSCL*. S. 94-101, https://www.ijscs.com/article_243166_d347a0c76a40b60ec99191563a1c0374.pdf Erişim tarihi: 1.09.2024
- Şahin, Ç. ve Tüzel, S. (2011). Medya Dünyasının Gerçek Dünyayı Yansıtma Düzeyinin Öğretmen Adaylarının Görüşleri Doğrultusunda Belirlenmesi, *Eğitim ve Bilim*. Cilt: 36, Sayı: 159, s. 127-140.
- Terra, J. (10.10.2023). What is technology literacy? <https://www.simplilearn.com/what-is-technology-literacyarticle#:~:text=Technology%20literacy%20is%20the%20ability,evaluate%2C%20create%20and%20integrate%20information> Erişim tarihi: 20.07.2024
- Terzi, Â. (2020). Post-Truth Kavramı ve Türkçe Karşılıkları Üzerine. *TÜRK DİLİ Dil ve Edebiyat Dergisi*, CXVIII (820), s. 80-86.
- Tesich, Steve. (1992). *A Government of Lies, The Nation*, www.thenation.com/archive, Erişim tarihi: 10.07.2024.
- Uçar İlbuğa, E. (2010). Küreselleşme, Kültürel Çeşitlilik ve Kültürlerarası Medya Pedagojisi, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13, s. 93-116.
- Waisbord, S. (2018). The elective affinity between post-truth communication and populist politics, *Communication Research and Practice*, DOI: 10.1080/22041451.2018.1428928
- Wakefield, J. (18.03.2022). Deepfake presidents used in Russia-Ukraine War, *BBC Technology*, <https://www.bbc.com/news/technology-60780142> Erişim tarihi: 1.09.2024
- Wu, J ve Wang, Y. (2011). Unpacking New Media Literacy, *Systemics, Cybernetics and Informatics*. Cilt:9, Sayı: 2, s. 84-88.

SİBERGETTOLARDA DEZENFORMASYON MANZARALARI: MİKRO DİJİTAL ALANLARIN DEZENFORMASYON ÜRETME POTANSİYELİ

Revşan Şen¹

“Ben hep doğruyu söylüyorum: hepsini değil, çünkü hepsini söylemeye erişilemez. Hepsini söylemek olanaksızdır; maddi olarak: bunun için sözcükler eksiktir. Tam bu olanaksız aracılığıyla doğru gerçeğe bağlıdır” (Lacan, 2012: 35)

Giriş

Hakikatin önemini yitirdiği, yerini duygu ve inançların aldığı, gerçeğin doğru ile bağıni kopardığı bir dönüşümü işaret eden post-truth dönemde bu duygu ve inançların yoğun biçimde kullanılmasını sağlayan en etkin araçlardan biri dezenformasyondur. Birçok dönemin öncelikli sorunlarından biri olan dezenformasyon yeni medya ortamlarının bazı özellikleri nedeniyle hızlı biçimde yayılmakta ve tespit edilmesi zorlaşmaktadır. Bu tartışmalar internet tabanlı bir medya türü olarak yeni medya ortamlarının sosyal etkilerine yönelik iki perspektifin ön plana çıkmasına yol açmaktadır. Bir bakış açısına göre bilgi bolluğunun oluşmasına yol açan internet herkesin katılımına açık olması nedeniyle eşitlikçi bir yapı sunmakta ve tüm kullanıcıların bu eşitlikten yararlanabileceği bir sibertopya yaratmaktadır. Bir diğer bakış açısına göre internetin çok yönlü potansiyelinin anlaşılabilmesi onun toplumsal bağlam içinde değerlendirilmesi ile mümkündür. Bu bağlamlar göz önünde bulundurulduğunda internet, süregelen hiyerarşik yapılar içerisinde oluşan toplumsal ve sınıfsal ilişkilerin tezahürü olan sibergettoların oluşumunu kolaylaştırma potansiyelini de bünyesinde barındırmaktadır. İnternet ortamının arka sokakları olarak bu sibergettolar, yaygın yanlış bilgilerden izole kalarak dezenformasyona karşı koruma sağlayabilirken, aynı zamanda farklı görüşlere ve katılım biçimlerine kapalı olabilmekte ve doğrulanmamış bilgilerin yayılmasını derinleştiren kaynakların alanına dönüşebilmektedir.

Bu bağlamda gerçekleştirilen çalışmanın amacı, post-truth dönemde dezenformasyonun ortaya çıkış sürecini, sosyal medyanın bu süreçteki rolünü, mikro sanal topluluklar olarak ifade edilebilecek sibergettoların dezenformasyon üretebilme kapasitesini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Tartışmanın kapsamlı biçimde yürütülmesini sağlayabilmek amacıyla post-truth, dezenformasyon ve yeni medya ortamları gibi anahtar kavramlara yer verilecektir. Bu bilgiler ışığında, yeni medya ortamlarının kamusal alan oluşturabilme kapasitesine yapılan vurgulara karşın, post-truth dönemde kamusal alanın karşıtı olarak kavramsallaştırılabilecek sibergettolaşmanın önünü ne şekilde açtığı tartışılacaktır. Sibergettolaşma kavramı üzerine gerçekleştirilen literatür

¹ Öğr. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Orcid: 0000-0002-0189-1031, revsansen@gantep.edu.tr.

taramasının ardından anonimlik, topluluk ilişkileri ve filtre balonu gibi kilit unsurların sibergettoların oluşumundaki rolüne odaklanılarak mevcut konu derinleştirilmeye çalışılacaktır.

Post-truth kavramı, 2016 yılı ABD Başkanlığı seçimlerinde Donald Trump'ın başkan seçilmesi ile İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılması olaylarının yarattığı etkilerin ardından Oxford Sözlüğü tarafından yılın kelimesi seçilmiştir. Aynı sözlük tarafından post-truth kelimesi, "*insanların gerçeklerden çok duygu ve inançlarına göre hareket ettiği durumlarla ilgili*" bir kavram olarak tanımlanmıştır (Oxford Sözlükleri, 2016). Bu aşamadan itibaren kavram yoğun tartışmaların konusu haline gelerek nesnel gerçekliğe yönelik bakışın dönüşümünde önemli bir uğrak noktası haline gelmiştir.

Post-truth kavramının anlamına yönelik tartışmalar hakikat kavramıyla ilişkili olan gerçek, doğru, yalan gibi kavramların da tartışılmasını gerektirmektedir. Bununla birlikte kavramın bir araya geldiği eklerin kavrama yüklediği anlamlarının da iyi anlaşılması gerekmektedir. İlk kullanımına 1992 yılında rastlanan kavram içerisinde kullanılan "post" ön eki genel kullanımından farklı bir anlam yüklemektedir. Genellikle "sonra" olarak çevrilen ek, söz konusu "post-truth" kavramı olduğunda sonradan gelen "truth" kavramının geçersiz hale geldiğine işaret etmektedir. Buna göre, post-truth hakikat sonrası olarak hakikatin önemini yitirdiği ve referans noktasının gerçeklikten koparılarak inanç ve duygulara kaydığı bir dönemin tanımı haline gelmiştir. Kavramın bu biçimde detaylandırılması "gerçek" olanın ne olduğuna yönelik tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Türkçede "gerçek" ile "hakikat" kavramlarının birbirleriyle benzer anlamlara sahip olduğu düşünülse de kavramlar arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Anlamsal olarak "hakikat" kavramı "gerçek" ile değil, "doğruluk" ile ilişkilendirilmektedir. Nesnel gerçekliği ifade eden "gerçek" kavramına karşılık doğru, nesnel gerçekliğin bireylerin zihnindeki bir yorumu veya yansıması olarak açıklanmaktadır. Gerçeklik, zihnimizden ve orada oluşan yargılardan bağımsız biçimde var olurken, doğru ile aynı anlama sahip olan doğruluk, gerçekliğe yönelik bir yargı ve onun zihnimizde onaylanması ile ilgili bir süreçle bağdaştırılmaktadır. Felsefenin doğruluğa yönelik araştırmalarının temelinde onun gerçeklikle olan ilişkisinin yer aldığını belirten Timuçin (2004: 159), doğruluğun önemini onun bizi gerçekliğe bağlamasında yattığını belirtmektedir. Bu yüzden, "*Belki de doğru bizim için en değerli şeydir*". Ancak doğru ile aynı anlama gelen hakikatin gerçek olan ile arasındaki bağının kopuşuna işaret eden post-truth dönemde bu bağın yerini farklı dayanak noktaları almıştır. Yalanı da içeren bu yeni bağlantılar inançlardan ve duygulardan beslenmektedir. Daha açık biçimde ifade etmek gerekirse post-truth dönemde hakikat olarak kabul edilenlerin gerçek olan ile bağdaştırılması bir zorunluluk olmaktan çıkarılmış, duygular ve inançlarla desteklenmesi yeterli hale gelmiştir. Buna göre, "*Hakikatin önemsizleşmesi,*

gerçek ile ona ilişkin yargılar arasındaki uygunluğun ortadan kalkmasının umursanmamasıdır. Yani hakikatin düşüşüdür.” (Alpay, 2021: 28).

Post-truth kavramının tarihselleştirilmesinde modernizm ve postmodernizm tartışmaları önemli bir rol oynamaktadır. Aydınlanma düşünürlerinin çabasının bir sonucu olarak tanımlanan modernite projesi, 18. yüzyılda ortaya çıkan ve evrensel bilim, evrensel ahlak, hukuk ve sanatın gelişmesini temel alan bir ideal biçiminde yorumlanmaktadır. Özgür ve yaratıcı bireyin gelişimini ve onun katkılarıyla oluşturulacak bilgi birikimi ile insanlığın özgürleşimini hedefleyen bu proje, keyfi iktidar biçimlerinden ve insan doğasının karanlığından kurtuluş vaadiyle ön plana çıkarılmaktadır. Evrensel kurtuluşu hedefleyen ortak bilgi birikiminin oluşması vaadini yerine getirmesine odaklanan, *“bu proje aracılığıyla bütün insanlığın evrensel, sonsuz ve değişmez nitelikleri ortaya çıkarılabilir.”* (Harvey, 1997: 25) Ancak amaçlanan değişimlere ulaşabilmek için başvurulan yöntemler ve bu yöntemlerin neden olduğu büyük sorunlar önemli eleştirilere yol açmıştır. Özellikle de evrensel kurtuluşun evrensel egemenlik fikri ile bağlantılandırılarak insanın doğayı tahakküm altına alması yönünde ilerlemesi aydınlanmanın vaatlerinin tersine dönüşünün ilanı olarak yorumlanmıştır. Evrensel kurtuluşa erişmesi beklenen aklın kendisinden beklendiğinin aksine daralması, araçsallaşması ve fetişleştirilen metalarla donatılarak toplumu sarmalaması bireyin istatistiksel bir öge olarak şeyleşmesi ile sonuçlanmıştır (Adorno ve Horkheimer, 2010: 46). *“Akla uygunluğun”* ancak tüm varlıkları içeren *“bütünlükle”* uyumlanması durumunda gerçekleşebileceğinin belirtildiği önceki dönemlerin aksine, bu dönemde bireylerin kendi düşünce ve isteklerinin dışındaki bütünselliğe sunabilecekleri katkıların önemi yitirilmiştir. Nesnelliğini yitiren akıl da dahil olmak üzere, *“içerikleri boşalan bütün temel kavramlar biçimsel kabuklara dönüşmüştür. Akıl öznelleşirken,”* biçimselleşmiştir de (Horkheimer, 2002: 58).

Bu durumun en görünür sonuçlarından biri ise Holokost’tur. 6 milyonu Yahudi olmak üzere toplamda 20 milyon insanın Naziler tarafından sistematik biçimde öldürülüşünün adı olan Holokost, Bauman’a göre, uygarlığın bedenindeki kanserli bir şişlik olarak tanımlanması nedeniyle doğru biçimde anlaşılammaktadır. Uygarlığı güvence altına alan bu açıklamanın aksine Holokost, *“kusursuz”* biçimde tasarlanmış fabrika sistemlerinin bir devamlılığı biçiminde işlediğinden tam da uygarlıkla ilişkili bir olaydır:

“Holocaust’un, bizim bilinen yüzüne böylesine hayran olduğumuz modern toplumun ancak diğer yüzünü açığa çıkarmış olmasından (kabul etmesek de) kuşkulunuz. Ve tabii iki yüzün tamamen ve olduğu gibi, aynı bedene bağlı olmasından da. Belki de en çok korktuğumuz, her iki yüzün de metal bir paranın iki yüzü gibi, diğeri olmadan var olamayacağıdır.” (Bauman, 1997: 25)

Buna göre istisnai bir sapma biçiminde kabul edilen Holokost, modern toplumların işleyişini sağlayan temel mekanizmalarla iç içe geçmiş bir olgudur.

Biçimsel akılcılığın temeli olarak belirlenen verimlilik, öngörülebilirlik, hesaplanabilirlik ve denetim gibi ilkeler fastfood zincirlerinden bürokrasiye ve eğlenceye birçok alanı kendi çerçevesinde belirlediği gibi soykırımları da aynı biçimde belirlemektedir. Böylece, biçimsel aklın insanlığın gelişimi için ortaya koyduğu iddia edilen ilkelerinin insanların sistematik biçimde ölümüne yol açması modern akla yönelik tartışmaların yoğunlaşmasını körüklemiştir (Ritzer, 1996: 51). Biçimsel aklın yol açtığı sonuçlara yönelik önemli tartışmaların yaşandığı bu dönemin ardından 1945 sonrasında yaşanan ekonomik canlılık ve emek üzerinde belirli oranda sağlanan denetimler, teknolojik gelişmelerin yaşanmasına yol açarak umut kaynağı olsa da bu gelişmelerde 1973 yılından itibaren çöküşler meydana gelmiş ve bu çöküş hızlı şekilde karmaşanın ve belirsizliğin galip geldiği bir dönemin başlamasına yol açmıştır. Emek süreçlerindeki esnekleşme, tüketim alışkanlıklarındaki köklü değişim, üretim, pazarlama sistemlerindeki yenilikler ve girişimcilik kültürünün gelişmesi gibi farklılıklarla ön plana çıkan bu dönem kendinden önceki dönemden önemli bir kopuşu ifade etmektedir (Harvey, 1997: 146). 1960'lı yıllarda artan toplumsal hareketler, 1970'li yıllarla birlikte başlayan ekonomik kriz, Arap İsrail savaşı, petrol krizi gibi çok sayıda önemli olayın yol açtığı sorunlar siyasal, ekonomik ve toplumsal alanda yaşanan bu değişimler için itici güç olmuştur. Popüler ürünlerin üretimine odaklanan yeni pazarda bütüncüllük yerine parçalı bir yapıya geçilmiş, bu parçalı yapıların talepleri esas alınmıştır. Benzer dönüşümlere rastlanan toplumsal alanda ise, modernizmin önemli unsurları haline gelen ulus, dil, din, cinsiyet ve kültürel formlarda da “tek”likten “çok”luğa yönelen “farklılıklar”ın varlığı ile bu varlıklar arasındaki diyalogun esas alındığı bir forma geçilmiştir (Gökgöz, 2010). Postmodern dönem olarak tanımlanan bu aşamanın çoğulcu toplum fikrini savunarak, çoksensliliği önemsemesi değerli getirileri arasında kabul edilmektedir. Buna göre, modern dönemin üst kültürün taşıyıcısı konumunda olan sınırlı sayıda seçkin gruba karşın postmodernizmin tüm kültürlerin değerli oluşuna atıfta bulunması, tüm bireylerin kamusal ifade alanına dahil edilmesiyle sürdürülmüştür. Ancak bu gelişmelerin özellikle de medyayı içine alan geniş bir alanda yaşanmasının farklı sorunları beraberinde getirdiği görülmüştür. “Bir”liğe yönelen her olgunun tartışmalı hale geldiği bu dönemde hakikat, doğruluk ve gerçeklik gibi kavramlar da tartışmaya açılmıştır. Bu tartışmalar ise postmodern dönem tasarımına belirsizlik ve düzensizlik temasının hâkim olmasına yol açmıştır. “Çoğulluğun” kendini doğruluğun ne olduğuna yönelik değerlendirmelerde de gösterdiği bu aşamada varılacak kanaatler katı bir göreceliğe hapsolmaktadır. Her şeyin göreceli kabul edildiği bir dünyada ise gerçekliği açıklamayı amaçlayan “üst anlatılara”, herhangi bir seçkine, aydına veya entelektüele ihtiyaç duyulmamaktadır. Eleştirel bakışa duyulan ihtiyacın düşüşü anlamına da gelebilecek bu dönem içerisinde kanaatlerin oluşumu ise, duyguların ve inançların esas alındığı bir

değerlendirmeye indirgenmiştir. Bunun önemli sonuçlarından biri eleştirel bakışını yitiren bireyin hakikate erişebilmek için kapsamlı ve eleştirel bir bakışa sahip olmak yerine kendi düşünce ve duygularına sarsılmaz bir sadakat beslemesi bu düşünce ve duyguları tehdit etmeyecek ortam ve kişilerle temas etmekle yetinmesidir (Alpay, 2021: 19). Etkileri arasında birey ve toplulukların kendi duygu ve düşüncelerinin durmaksızın pekişmesi yer alan bu temas, sınırlı bir bilgi akışı doğrultusunda toplumsal tartışmanın ve eleştirel düşünme alanının daralmasına yol açma riski taşımaktadır. Özellikle de günümüzün en etkin iletişim araçları arasında yer alan yeni medya ortamlarının post-truth dönemde yol açabileceği önemli sorunlar arasında, kendi duygu ve düşüncelerine benzer sanal topluluklar içerisine sıkışmış olan kullanıcıların yeni medyanın kamusal alan oluşturma potansiyelini büyük oranda riske atması bulunmaktadır (Pira, 2023: 03). Kendisine benzer düşünce ve duyguların sürekli kendi içinde sabitleşmesine yol açan bu içe kapanıklılık hali, sosyal medyanın “yankı odalarını” üreten ve bu yankılar eşliğinde büyüyen sibergettoların oluşuma zemin hazırlamaktadır.

Post-truth Çağın Temel Özellikleri

“Gelip geçicilik ne kadar fazlaysa, bu gelip geçiciliğin içinde yatan bir tür ezeli ve ebedi hakikat keşfetme ya da imal etme ihtiyacı da o kadar büyük olur.” (Harvey, 1997: 326)

Evrensel bir hakikatin var olup olmadığına yönelik tartışmaların temeli ilkçağ felsefesine kadar götürülebilmektedir. Hakikatin çoklu olduğu veya bir hakikat olsa da onun farklı görünümünün olabileceğine yönelik tartışmaların bu köklü tarihine karşılık hakikatin izafiliği ve evrensel bir hakikatten söz edilemeyeceğine yönelik savunular postmodern dönemin ayırt edici özellikleri arasında kabul edilmektedir (Güven, 2020: 28). Tarihsel süreç içerisinde bilgi için gerekli olan kanıt erişiminin sağlanması yolunda yaşanan belli başlı değişimler hakikate olan yaklaşımı da etkilemiştir. Bilimsel bir gözlemin duyu organlarıyla sınırlı kalındığı takdirde kanıt olarak kabul edilemeyeceği ve duyuların aldatıcı olma olasılığı kanıt için farklı güçlerin devreye sokulmasına yol açmıştır. Bunlar insan duyularına yardımcı kaynaklar olarak teknolojik araçlardır. Ancak bu araçlara yüklenen anlamlarda zamanla birtakım değişimlerin yaşandığı görülmektedir. 18. yüzyıla kadar olan dönemde araştırmalar bilgiden çok zanaatlarla ilgili iken, bilgi ve teknoloji arasında yakın bir ilişkinin henüz kurulmuş olmadığı görülmektedir. Bu yüzyılın ardından ise, kanıt dayalı bilimsel bilginin yükselişinde insan bedenine destek sunacak olan ilave araçlar ve onlar için gereken harcamalara duyulan ihtiyacın arttığı görülmektedir:

“Burada yeni bir sorun gözükmektedir: Kanıt üretme amacıyla insan bedeninin işlerliğini optimal kılan araçlar ilave harcamalar gerektirmektedir. Para yoksa, kanıt da yoktur; önermeleri doğrulayacak araçlar ve hakikat de. Bilimsel dil

oyunları zenginin dili olmuştur. Kim ki en zengindir, haklı olmanın en iyi şansına sahiptir. Böylelikle zenginlik, yeterlilik ve hakikat arasındaki denklem kurulmaktadır” (Lyotard, 2013: 98-99).

Bilginin üretimi ve işleyişi üzerindeki bu eşitsizliğe dayalı koşullar, bilimsel bilginin belirli bir kesim tarafından sahiplenilmesi ile birlikte yine aynı kesim tarafından yönlendirilmesine de yol açmaktadır. Modern dönemde bilgi ve zenginlik arasında kurulan bu bağın aynı zamanda bilimsel seçkinler yarattığı ve halkın çoğunluğunu bu alanın dışına ittiğine yönelik eleştiriler, bir soykırımın (Holokost) da aynı bilimsel yöntemlerle gerçekleşmesi ile doruğa ulaşmıştır. Bilimin de bütün inanç biçimleri gibi tehlikeli bir biçimde kullanılabileceğini ve “şeytani toplumsal güçlerin” hizmetine sunulabileceğini belirten Horkheimer (2002: 255-266)’a göre, bilimsel yöntemlerle hareket eden Hitler bu durumun en çarpıcı örneklerinden biridir. Bu eleştirilere bilimin bir rekabet alanına dönüşmesi de eklenmektedir. Rekabeti ve eşitsizlikleri aşarak bilimin insanlığın hizmetine sunulacağına duyulan inanç, bilimin kendisinin bir rekabet ortamının üzerine temellenmesiyle çürümüştür. Gözetim altında gerçekleşen bu süreç en iyi patlayıcı maddelerden en etkili propaganda yöntemlerine dek insanlığın ilerlemesine hizmet sunamamakla kalmayıp gerilemesine yol açabilecek araştırmalara yönelmekte ve böylece bilim rekabetin ve otoritenin alanı haline gelmektedir. Bu eleştirilerin odağı haline gelen modernizm temelde kitlesel üretimdeki sabit sermaye, standartlaştırılan ve istikrarlı tutulan türdeş pazarlar, politik ekonomik gücün belli bir dengede sabit tutulması, baskın olan “üst” teoriler, otoriteler ve temelini bilimsel teknolojik rasyonaliteden almakla ilişkilendirilmektedir. Bu özelliklere karşı geliştirilen bir eleştiri olarak postmodernizm ise, fantezinin ve hayal ürününün ön planda olduğu, imgelerin ve gelip geçiciliğin, emek piyasalarında esnekliğin baskın hale gelişini tariflemektedir (Harvey, 1997: 373). Etnik azınlıkların, cinsel yönelimlerin ve kültürel geleneğin kendine alan açabildiği bir döneme de işaret eden postmodernizmin bu belli başlı kazanımlarından sıklıkla söz edilmektedir. Ancak çoğulcu toplum yapısının gelişimine sunduğu katkılarla birlikte postmodernizmde üst anlatıları yıkmaya yönelmenin farklı sonuçlarının olduğu da vurgulanmaktadır (Alpay, 2021: 20). Bu tür üst anlatıların yıkılmış olması fikrinin bir yanılgıdan ibaret olduğuna yönelik eleştiriler bunun başında gelmektedir. Harvey (1997: 373)’e göre, gerçekte yıkılmamış olan bu ideolojiler görünenin ardına itilerek farklı biçimlerde tezahür etmektedir. Cemaatleşme, akrabalık bağlarının güçlenmesi gibi eğilimlerin ön plana çıkışı da hem görünürdeki ideolojik boşluğun içini doldurmanın hem de gelip geçicilik içerisinde yeni “kalıcı” ilişkiler geliştirmenin sonucudur. Tüm bunlarla ilişkili bir diğer sonuç ise “hakikate” yöneliktir. Bu “yeni” dönemde gelip geçicilikten payını hakikat de almıştır. “Doğru”ya olan sadakatin de altının oyulduğu bu dönemle birlikte “doğru” olan, eleştirel bakışın süzgecinden

sıyırılarak inanç ve düşüncenin kaygan zemini üzerine bırakılmıştır. “Hakikatin düşüşü” (Alpay, 2021: 28), post-hakikat, hakikat sonrası, gerçek-ötesi, gerçek-sonrası olarak da tanımlanan bu aşama, doğru olanın değerlendirmesini duygu ve inançlarla yapmak ve varılacak neticenin gerçekle olan ilişkisini önemsememekten ileri gelmektedir. Ancak burada post-truth dönemin yalanın yükselişine indirgenmesine karşı uyarıda bulunmaktadır. Buna göre, yalan özellikle de siyaset içerisinde var olagelen olgulardan biridir. Post-truth dönemin bu noktadaki ayırt edici özelliği ise, söylenen yalanlara karşı takınılan tutumların da duygu ve inançlar doğrultusunda kararlaştırılmasıdır. Eleştirel bakışın ve gerçeğin öneminin yitirildiği bu aşamada yalan bazı durumlar için “gerekli” gösterilebilmekte ve belli inançlar doğrultusunda bu gerekçeler “uyarlanabilmektedir” (Kocabay-Şener, 2019: 383). Ancak bununla söylenmek istenen toplumun post-truth öncesi dönemde rasyonel değerlendirmeler yaparak bu tür kararlarını rasyonel biçimde alabildikleri değildir. İrrasyonel karar alma mekanizmalarının içinde bulunulan dönemin teknolojileri ile ilişkili biçimde yeniden yapılandığı ve bu nedenle de daha kontrollü/kontrolsüz hale geldiği bu nedenle de bu kararların ne gibi sonuçlar doğurduğunun yaygın teknolojiler ekseninde tartışılmasının önemi vurgulanmaktadır (Güven, 2020: 23). İçinde bulunduğumuz dönemin en etkin teknolojileri arasında medya teknolojileri bulunmaktadır. Aynı anda bir kanaldan çok sayıda alıcıya bilgi aktarımını sağlayarak hızlı haberleşmeyi sağlayan geleneksel medya araçları ile (Tokgöz, 2010: 90) aynı anda çok sayıda kanaldan çok sayıda kanala bilgi ve enformasyon yayılmasını sağlayan yeni medya araçları hakikate yönelik algıyı kendi dinamikleri doğrultusunda dönüştürmektedir (Kocabay-Şener, 2019: 383). Medyanın aracılığında dünya sınıflandırılmakta, belirli sıralara sokulmakta, belirli bir çerçevenin içerisine yerleştirilmekte, genişletilmekte veya küçülmekte, her koşulda görünür olmasa da dünyayı algılama biçimimize müdahalelerde bulunmaktadır. Burada özellikle de hakikat gibi kavramların tartışılmasında bu kavramı “gözle görünmez” olsa da “hissedilir” biçimde dönüştüren medyanın hakikate ve onunla olan ilişkiye “neler yaptığı” bu mecraların günümüzde aldığı biçim ile temel özelliklerine bağlıdır.

Hakikati ortaya çıkarmanın temel aracı öncesinde atasözleri ve deyişlerle desteklenen söz iken, özellikle de matbaanın icadıyla birlikte sözün önemini belirli oranlarda korumayı sürdürmesiyle birlikte, gücün yazılı kültüre geçtiği görülmektedir. Bu dönemde yazılı her türlü açıklama “hakikat”ın temsilcisi konumuna yükseltilirken, Antik Yunan’ın derinlikli bir temsil fırsatı sunması amacı ile hakikati aktarmanın en etkili araçlarından biri olarak başvurduğu “söz” artık “söylenti”ye indirgenmiştir. Bu noktada, hakikatin temsilcisi olarak ‘söylenti’ haline gelen sözün yitirilen işlevi büyük ölçüde yazıya geçmiş, sözün temel rolü yazının tamamlayıcısı olmakta sabitlenmiştir. Ancak sözün yaşadığı düşüşü bir süre sonra kısmen yazının da yaşadığı görülmektedir.

Telgrafın icadıyla, uzak yerler arasında iletilmesi gereken yazının bütünlüklü yapısı sarsılmış ve özet anlatılara indirgenen metin ve temsil ettiği hakikat “parça parça” edilmiş bir ifade biçimine dönüşmüştür. Bağlamsız enformasyon olarak da tanımlanabilecek bu aşamada telgraf, enformasyonun metalaşması yolundaki önemli adımlardan birini de temsil etmektedir. Dönemin gazetelerinin telgraf aracılığıyla özetlenerek gönderilmesi haberleşmeyi ve bilgi aktarımını yüzeyselleştirmiş, gündelik hayata değerli bir katkısı olmayan çok sayıda enformasyonun hızlı biçimde aktarılabilirdiği enformasyon kültürüne dönük en önemli aşamalardan birine geçilmiştir. “Zamanın ve dikkatin bölündüğü” bu yeni dünyada matbaa telgrafın yeni, parçalı, bağlamsız enformasyon biçimine dayalı saldırısı altındayken fotoğrafın icadı doğanın sınırlı bir kesitinin belli bir zaman aralığından görünen alanının bir levha üzerine damgalanabilmesi dönemini başlatmıştır (Postman, 2010: 84). Fotoğraf başlangıçta sahip olduğu araç ve malzemeler sayesinde hakikatin olduğu gibi kopyalanmasıyla ilişkilendirilirken “bakış akısı” denilen ve fotoğrafçının öznel değerleri ile bağlantılı olan mekanizmaların devreye girdiği ve bu nedenle fotoğrafın hakikatle eşleştirilmesinin yanlış olduğu düşünülmüştür. Böylece hakikatin kendisi olarak tanımlanan fotoğrafın da öznel bakış açıları doğrultusunda oluşturulduğu kabul edilmiş ve fotoğrafla hakikat arasında kurulan sıkı bağ koparılmıştır (Thompson, 2002: 28). Nitekim görünür olana yönelse de hakikat gibi soyutlamaların görüntüye aktarılması mümkün olmamakta fotoğraf içerisinde hakikat, görüntünün alanının dışında kalmaktadır. Buna göre tanıklık etme gücü yoğun olan fotoğraf düşünce iletme kapasitesinden yoksundur. Bu noktada telgrafla benzer özellikleri paylaşan fotoğraf da bir düşünce ile açıklanmadığı durumlarda eksik kalmakta kendi başına ancak bağlamsız, sonu ve başı belirsiz özel olaylara dayalı bir dünya yaratmaktadır. 19. yüzyıl ortalarında görüntünün aniden yükselişi ile “grafik devrimi” adını alan bu aşama, grafiğin yoğun artışı ile fotoğraf, poster, afiş gibi görsele dayalı içeriklerin yoğun ilgi görmesiyle ön plana çıkmaktadır. Fotoğrafın gördüğü önemi Postman (2010: 85) şu şekilde aktarmaktadır:

“Ön cephede fotoğrafın durduğu yeni imgelem dünyası basitçe dili tamamlayıcı bir işlev görmüyor, aynı zamanda gerçekliği yorumlama, anlama ve sinama çabalarımızın başlıca aracı olmayı da amaçlıyordu. Boorstin’in grafik devrimiyle anlatmaya çalıştığı şeyi burada biraz daha belirginleştirmek istiyorum. Görüntüde odaklanan yeni yönelimle, geleneksel enformasyon, haber ve gerçeklik tanımları tarihe karışmıştı. Resim, ilk başta billboardlar, afişler ve reklam ilanları, daha sonra Life, Look, New York Daily Mirror ve Daily New s gibi “haber” dergileri ve gazeteleriyle yorumu arka plana itmiş, bazı durumlarda ise büsbütün ortadan kaldırmıştı. On dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde reklamcılar ile gazeteciler resmin yalnızca sözcüklerden yüz kat daha değerli olduğunu değil, satışlar söz konusu olduğunda onlardan daha çok işe yaradığını da keşfetmiş durumdaydılar.”

Hakikatin temsili ile medya arasındaki ilişkilere bakıldığında, sözden yazıya geçen ve daha bütünlüklü biçimde ortaya konulabilen hakikatin temsili önce telgraf sonra fotoğraf ve ardından her ikisinin bileşimi sayılabilecek yeni medya araçlarıyla keskin biçimde dönüşmüş, parçalanmış ve anlamını yitirmiştir (Güven, 2020: 30). Telgrafın ve fotoğrafın pekiştirdiği bağlamsız, parçalı ve anlık enformasyon düşüncesi sonrasında icat edilen sinema ve radyo gibi medya araçlarında da kendisini göstermiştir. Artık bu şekilde üretilmeye ve iletmeye alışık olunan enformasyon, değişen medya araçları yoluyla farklı duyuları gerektirse de temelde aynı özelliklere dayalı biçimde üretilmeye başlanmıştır. Bunun kendisini en yoğun biçimde gösterdiği medya aracı ise televizyondur. Bu araç, *“görüntü ile çılgnlığın etkileşimini mükemmel ve tehlikeli bir kusursuzluk katına çıkararak, telgraf ile fotoğrafın epistemolojik yönelimlerini en güçlü biçimde dışa vurmaya sağlamıştır.”* (Postman, 2010: 91) Telgraf ve fotoğraf ile başlayan yeni enformasyon kültürü televizyonla birlikte birbiri ile tutarsız gerçekliklerin yaratılması ile daha “garip” bir hal almaya başlamıştır.

Hakikatin hâkim iletişim araçları ile olan ilişkisini açık biçimde gösteren bu dönüşümlerden de anlaşılacağı gibi daha bütünlüklü, derinlikli ve ilişkili bilgi edinme biçimleri yerine özellikle de telgrafla birlikte parçalı, bağlamsız ve yüzeysel iletişimlerin kurulduğu aşamalara geçilmiştir. Fotoğraf ve televizyon ise hakikatin bu biçimde algılanışına görüntünün “tartışmasız”lığını ekleyerek dünyayı bir gösteri sahnesine dönüştürmüştür. Televizyonun yarattığı etkinin bir benzeri de 1970’li yıllarda ortaya çıkan internet ve ardından internete bağlı bilgisayar ve mobil cihazların gelişiminde görülmektedir. Özellikle de herkesin katılımına açık olma, katılanların geri bildirim verebilmelerine izin verme, çift yönlü iletişim, hızlı biçimde topluluklar oluşturabilme ve diğer site ve kaynaklara bağlantı adresleri yoluyla kolay biçimde erişebilme gibi özellikleri ile yeni medya, kendi içerisinde birçok farklı alan sunmaktadır. Kişisel web sayfalarının oluşturulabildiği ve bununla birlikte farklı katılımcılarla da arkadaşlıklar kurulabildiği sosyal paylaşım siteleri, bloglar, kullanıcıların ortak bir veri tabanına bilgiler eklemesine olanak tanıyan wikiler, ses ve video temelli paylaşımlar yapılmasına yarayan podcastler, belirli tartışma başlıkları altında değerlendirmelerin yapılmasını sağlayan forumlar, video, fotoğraf, ses gibi belli formatlardaki içeriklerin paylaşılmasını sağlayan içerik toplulukları ve sınırlı sayıda içeriğin paylaşılabilirdiği mikro bloglardan oluşan ve yeni medya olarak ifade edilen bu çeşitlilikler alanı en temelde çevrimiçi medya türüdür. Sosyal medyayı geleneksel medya araçlarından ayıran en önemli özellikleri de alt yapısında bulunan tüm bu özellikleri hızlı biçimde gerçekleştirebilmesidir. Bu sayede hep “daha fazla”sını talep eden ve bunun olanaklarını yaratmaya çalışan yeni bir iletişim sürecinin kapılarının aralandığı söylenebilmektedir. Kullanıcılar onlara ilham sunabilecek daha fazla bilgiye erişme olanağı

yakalamakla birlikte kendilerine yakın buldukları diğer kullanıcılarla ortak topluluklar da oluşturabilme fırsatını bulmuştur (Mayfield, 2011: 5-7). Ancak tüm bu olanakların sağlanabilmesinde en büyük katkıyı sunan “hız”ın anlık iletişimi mümkün kılmasıyla önemli sorunları da beraberinde getirdiği görülmektedir. En yerel olanın küresel olana erişiminin anlık biçimde sağlandığı bu platformlar üzerinde paylaşılan bilginin niteliği ile birlikte doğruluğu ve yanlışlığını tartışmak için gerekli olan zaman yitirilmiştir. Bu nedenle hakikati üzerine tartışılmayan her türlü enformasyon da anlık sürelerde küresel çapta yayılabilmektedir. Her bireyin aktif kullanıcılar haline geldiği sosyal medya platformları içerisinde anlık sürelerde yayılan çok sayıda enformasyonun yol açtığı sorunların bilgi akışında tehlikeli kaymalara yol açması nedeniyle post-truth, yalan haber, yankı odaları ve dezenformasyon türlerinin sosyal medya bağlamında tartışılmasını zorunlu kılmaktadır (Bayraktar, 2023: 49). İnternet ve yeni medyanın aktif kullanımı bu medya biçiminin temel dinamikleri nedeniyle demokratik bir toplum yaratmanın önemli aşamalarından biri olarak görülse de buradaki esas gerekliliğin “bilgi bozukluğu”nun neden olduğu zehirlenmeden korunabilen kamusal alanların oluşturulması olduğu kabul edilmektedir. İletişim teknolojileri bu alanların oluşumuna uygun altyapılar sağlayabilme potansiyeli taşısa da yanlış bilgi biçimlerinin yol açtığı bilgi bozukluklarının da yine bu araçlar yoluyla yayıldığı görülmektedir (Azwar vd., 2023: 658).

Dezenformasyon ve Yeni Medya

İlk kez 2004 yılında Ralp Keyes tarafından kullanılan post-truth kavramını popüler hale getiren asıl olaylardan biri Oxford Dictionary’nin 2016 yılının kelimesi olarak bu kavramı seçmesidir. Bu kavramın seçilmesinin ise ABD Başkanlık seçimleri gibi yaşanan bir dizi ilişkisi kurulmaktadır. Buna göre, aralarında The Guardian, The Observer, The New York Times ve Channel 4 News gibi bazı ünlü medya kuruluşları, Brexit Referandumu ve ABD Başkanlık Seçimlerinde kampanya sürecine destek sağlamak amacıyla başvurduğu iddia edilen veri analizi ve siyasi danışmanlık şirketi Cambridge Analytica’nın 87 milyon Facebook kullanıcısının kişisel verilerini izinsiz biçimde elde ettiğini ve bu bilgileri kullandığını duyurmuştur (Güden, 2019: 217). ABD seçmeninin olası tutum ve kanaatlerini ortaya koyabilmek amacıyla Facebook üzerinden hazırlanan ve platform kullanıcılarına sunulan bir anket, kullanıcıların ve onların Facebook arkadaşlarının profil bilgilerinin önce Facebook tarafından toplanarak Cambridge Analytica şirketi ile paylaşılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu bilgilerin paylaşılmasının ardından, şirketin Donald Trump’a oy verilmesini teşvik edecek kişiselleştirilmiş mesajlar paylaştığı iddia edilmiş ve süreç ABD seçimlerinde Donald Trump’ın başkan seçilmesi ile devam etmiştir (Güven, 2020: 22). Yaşanan bu gelişmeler veri madenciliği yoluyla kitlelerin manipüle edildiği tartışmalarını yoğunlaştırmış, bu süreçte yeni medyanın potansiyelinin

tartışılmasına yol açarak onu özellikle de hakikatin yitirilmesi sürecinde merkezi konumu nedeniyle dezenformasyon tartışmalarının ana odağı haline getirmiştir. Nitekim dezenformasyon birçok dönemin önemli bir sorunu olarak değerlendirilse de yeni medya ile hızlı biçimde yayılma olanağı bulması post-truth dönemde dezenformasyonun tartışılmasının gerekliliğini göstermektedir (Karagöz, 2018: 682).

Türk Dil Kurumu dezenformasyonu, “*bilgiyi çarpıtma*” olarak tanımlamaktadır.² Teyit sözlük aynı kavramı, “*kasten üretilen yanlış ya da yanıltıcı bilgi*” biçimde açıklamaktadır³. En genel tanımıyla bilgilendirme, aydınlatma ve açıklama gibi anlamları ifade eden enformasyonun bozulmaya uğraması olarak özetlenebilecek olan dezenformasyon, kasıtlı veya kasıtsız olarak yanlış biçimde sunulan bilgi olarak açıklanabilmektedir (Çakmak, 2019: 1129). Dezenformasyon en temelde bozulmaya uğramış bilgi olarak tanımlansa da bunun özellikle hangi alanlardaki kasıtlı bilgi bozukluğunu kapsadığı araştırmalara göre farklılıklar göstermektedir. Bazı araştırmalar dezenformasyonu yalnızca siyasal alandaki yalan/yanlış bilgilerin kasıtlı biçimde üretilmesi olarak tanımlarken (Bennett ve Livingston, 2018: 124) bazı araştırmalar bunun hangi alanda olduğunu belirtmeksizin kasıtlı biçimde yayılan her türlü yalan ve yanlış bilginin dezenformasyon olduğunu belirtmektedir (Humprecht, 2020).

Sosyal medyada yayılan yanlış bilgiler, kasıtlı veya kasıtsız olmasına ve bireyi veya kurumları hedef almasına göre farklı biçimlerde adlandırılmaktadır. Mezenformasyon kavramı, yanlış veya yalan bilginin yayılmasına yol açılırken onun yanlış olduğunun bilincinde olmama ve zarar verme amacıyla yapılmamasını işaret etmektedir. Kasıtlı biçimde zarar verme amacıyla yayılan bilgi ise, doğru bilgiyi içerse de bir kişi veya kuruma zarar verme amacıyla gizli tutulması gereken bir bilginin dolaşıma sokulması olarak açıklanabilecek olan malenformasyon kavramıyla tanımlanmaktadır (Erdoğan vd., 2022, s. 14’ten akt. Bayraktar, 2023: 53-53). Dezenformasyonun üretilmesi ve dağıtılması sürecinde yeni medyanın sıklıkla tartışılmasının temel nedenlerinden biri, bu medya türünün kendi dinamiklerinin dezenformasyonun üretim ve yayılım sürecini tehlikeli biçimde kolaylaştırmasıdır. Öncelikle yeni medyanın sağlamış olduğu “hız” ve bu sayede içerik üretim sürecinin çok kısa zamanda gerçekleşebilmesi dezenformasyonun hızlı ve kontrolsüz yayılımını etkileyen unsurlardır. Yeni medyanın “yeni” zamanı kullanıcıların duyularının algılayabileceğinin çok ötesinde hızlarda çalışan makinelerin yol açtığı, hızlandırılmış zamandır (Gane ve Beer, 2008). Herkesin katılımına açık olan çevrimiçi bir medya türü içerisindeki bu hızda enformasyon akışı, verilerin işlenmeyerek yüzeysel ve parçalı biçimlerde yayılmasına yol açmaktadır.

² <https://sozluk.gov.tr/>

³ <https://teyit.org/teyitpedia/teyit-sozluk-dezenformasyon-nedir>

Bu durum ise hem kamusal alan görünümüne sahip olan bu alanın yüzeysel verilerle yığılı hale gelmesine hem de buradaki hakikatin bilinmesini anlamsız hale getirmektedir (Güven, 2020: 32).

Verilerin işlenememesi ile birlikte görsel manipülasyon araçlarının yeni medyaya entegre biçimde geliştirilmesi de yalan ve yanlış bilgilerin yayılmasına yol açmaktadır. Fotoğraf ve video gibi görsel içerikler üzerinde değişiklikler yapılması olarak özetlenebilecek olan fotomontaj, video montaj, imaj manipülasyonu, görüntü manipülasyonu olarak da ifade edilen görsel manipülasyon, günümüzde çoğunlukla Photoshop gibi yazılımlarla özdeşleşse de tarihi eskiye dayanan bir işlemdir. Karanlık oda döneminde, fotoğrafçıların fotoğrafların üzerinde yer alan ve görünmesini istemedikleri nesnelere silmeleri önemli bir görsel manipülasyon işaretidir. Bununla birlikte farklı görüntülerin üst üste bindirilmesi yoluyla yeni bir görüntü oluşturma ve renksiz fotoğrafları renklendirme işlemi de bu durumun örnekleri arasında sayılabilmektedir (Ege, 2017: 118). Ancak bu müdahaleler günümüz teknik olanakları düşünüldüğünde görece basit kalmaktadır. Gelişen yapay zekâ teknolojileri ile birlikte görsel içeriklerin manipülasyonu hem derinleşmiş hem de kolaylaşmıştır. FakeApp ve Face Swap türü uygulamaların artışıyla birlikte birer metaya dönüşen görsel manipülasyon, görüntüler üzerinde sınırlı düzeltmeler yapmanın ötesine geçerek görüntünün neredeyse tamamen yeniden kurgulanması yoluyla bir istismar alanı haline gelmesine yol açmıştır. Görsellerin inandırıcılığını yitirdiği bu aşama, yüz nakli, yüz ifadelerinde değişikliklerin yapılması, seslerin değiştirilmesi, seslere sonradan hazırlanan metinlerin okutulması, fotoğrafların video biçiminde canlandırılabilmesi gibi yollarla pekişmektedir (Köçeri, 2023: 254). Bununla birlikte sözü edilen manipülatif görselleri paylaşan ve hızlı biçimde yayılmasına yol açan kullanıcıların tespit edilememesi de dezenformasyon tartışmalarının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Tartışmalı biçimlerde de olsa yeni medya ortamlarındaki “anonimlik”, bir içeriği gönderenin kimliğinin ve konumunun kendi isteğiyle gizli tutulması anlamına gelmektedir. Anonimliğin otosansüre gerek duyulmaksızın özgürce ifadeyi sağlayabileceğini savunanlarla birlikte yalan ve yanlış haberlerin yayılmasını da hızlandırabileceğini savunanlar bulunmaktadır. Buna göre kullanıcıların kimliklerini gizli tutabilmeleri paylaştıkları içeriklere karşı bir sorumluluk taşımamalarına da yol açmaktadır. Bu nedenle anonimliği ifade özgürlüğü üzerindeki her türlü baskıya karşı geliştirilen bir olanak olarak değerlendirmenin yanında bu özelliğin hak ihlallerine yol açacak biçimde kullanılabilirdiği de unutulmamalıdır (Woo, 2006: 962).

Dezenformasyonun yayılımını etkileyen unsurlardan bir diğeri ise “tık” tuzağının kurulmasına yol açan “dikkat çekme” kültürü ve dikkat çekebilmek için “çarpıcı” içeriklerin hazırlanmasına verilen önceliktir. “Clickbait” yani tık tuzağı kavramı, yeni medya içeriklerinin üretilmesi ve yayılması sürecindeki

en önemli amacın tıklanmak olması biçiminde özetlenebilmektedir. Oxford Sözlükleri tarafından da “*dikkat çekmek ve ziyaretçileri belirli bir web sayfasına yönlendiren bir bağlantıya tıklamaya teşvik etmek amacıyla internete konulan materyal*”⁴ anlamına gelen bu kavramla açıklanmak istenen, dikkat çekme amacıyla hakikati sorgulanmayan içeriklerin tıklama uğruna dolaşıma sokulmasıdır (Chakraborty vd., 2016).

Yeni medyanın temel dinamikleri arasında yer alan katılım, hız, anonimlik gibi özelliklerin sağladığı birçok avantajla birlikte dezenformasyonun yayılmasını kolaylaştırdığı da görülmektedir. Post-truth dönemin özellikle yeni medya üzerinden sıklıkla tartışılmasının nedenlerinden biri de hakikatin altını oyan bu unsurların gelişmekte olan yeni dijital yazılımlarla gün geçtikçe artmasıdır. Bununla birlikte yeni medya içerisinde alternatif yollar geliştirerek hakikatin peşine düşülmesini zorlaştıran etkenler de bulunmaktadır. Dolaşıma sokulan yalan/yanlış bilgilerin sosyal medya platformları üzerinden hızlı biçimde yayılmasına yol açan üç yanlış türü olduğu belirtilmektedir. Bunlar: Bilişsel yanlışlıklar, toplumsal yanlışlıklar ve algoritmaya bağlı yanlışlıklardır. Bilişsel yanlışlıklar, beynin kendi işleyişi ile alakalı bir süreçtir. Beynin çok sayıda uyarıcıya maruz kalması her bilgiyi aynı detaylarla işleyememesine yol açmaktadır. Bu yoğunlukla baş edebilmek için belirli kısayollara başvuran beyin, kullanıcıların sosyal medya içerisinde gezinirken karşılaştıkları bir içeriği paylaşıp paylaşmayacaklarına karar verdikleri süreçte de devreye girmektedir. Kısayollara başvuru bu süreçte içeriği paylaşıp paylaşmayacağına yönelten en etkili unsurlardan biri ise kullanıcıların duygusal durumudur. Bir diğer yanlışlığı oluşturan toplumun kendisinden kaynaklanan yanlışlık da kullanıcıların kendileriyle benzer politik görüşlere sahip olan topluluklar oluşturdukları ve kendileri gibi düşünmeyen kullanıcıları bu toplulukların dışında bırakmaları biçiminde açıklanmaktadır. Son olarak algoritmaların neden olduğu yanlışlık ise, yapay zekâ destekli seçme ve eleme mekanizmalarının kullanıcının internet ortamında neleri görüp neleri görmeyeceğine karar verilmesine bağlı olarak gelişen yanlışlıktır. Kullanıcının ilgi alanı ve yönelimlerinin güçlenmesine yol açan bu süreçler alternatif bakış açıları ile karşılaşılmasını engelleyen faktörleri de oluşturmaktadır (Şener, 2018: 361). Görülebileceği gibi yeni medya üzerinden dezenformasyonun oluşmasını ve yayılmasını etkileyen birçok etken bulunmaktadır. Bu etkenler özellikle de yanlışlık türleri ile bir araya geldiğinde yankı odalarının ve sanal ortamdaki gettolaşmanın önünü açmaktadır.

Sanal Gettolaşma ve Mikro Dijital Topluluklarda Dezenformasyonun Yayılımı

Medyanın bireysel kimliklerin inşasından bireysel algıların biçimlenişine kadar olan süreçte önemli etkilerinin olduğu bilinmektedir. Mekân ve zaman algılarımız üzerinde büyük etkileri olan bu alanda gerçeğin yerini gerçeğin

4 <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/clickbait?q=clickbait>

temsili almaktadır. Gerçeğin temsiline ise politik figürlerden sosyal medya platformlarına taşındığı bu süreçte hakikatin nasıl anlaşılıp anlaşılamayacağına yönelik tartışmalar da yine bu platformların eşliğinde yürütülmektedir. Bu platformlar ise genellikle küresel düzeyde katılıma açık biçimde tariflense de önceki bölümlerde söz edildiği gibi bilişsel, bireysel ve algoritmik süreçlerin etkileri sonucunda kendi içerisinde dışı kapalı sanal topluluklar oluşturma potansiyeli yüksek alanlara dönüşmektedir (Pira, 2023: 05). Buna karşın bu ortamların fikir çeşitliliğine yol açarak kamusal alanların oluşumunu teşvik ettiğine yönelik iyimser bakışa göre, dünyanın farklı birçok yerinden farklı kullanıcıyı ortak platformlar etrafında toplaması özelliği ile kamusal alan tartışmalarında önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle gelişen dil tabanlı yapay zekâ uygulamaları sayesinde farklı dillerin kısa sürelerde çevrilebilmesi bu konudaki dil engellerinin de aşılabildiğini ve makro kamusal alanların oluşabileceğini göstermektedir. Ancak yeni medya söz konusu olduğunda olasılıklar çeşitlenmektedir. Algoritmalar kullanıcıları kendileri ile aynı dili konuşan, benzer siyasi görüşlere, eğitim ve gelir grubuna sahip olan diğer kullanıcı ve içeriklerle karşılaştırmakta ve kendileri ile benzer olan bu kullanıcılarla ortak topluluklar oluşturmaya teşvik etmektedir. Böylece çok sayıda olanağın olduğu yeni medya içerisinde belirli bakış açılarıyla sınırlandırılmış dünyalara hapsolan kullanıcılar, “*sürekli olarak kendi önyargılarını, kanaatlerini, inançlarını ve görüşlerini onaylayan bir*” (Alpay, 2021: 18-19) evrenin oluşumuna yol açmaktadır. Böylece kendi düşünce ve fikirlerini hiçbir eleştirel süzgeçten geçirmeyen bu siber topluluklar kendilerinden farklı düşünen kullanıcıları ve siber toplulukları keskin biçimde eleştirmekte ve yarattıkları keskin kutuplar içerisinde kendi inanç ve duygularını pekiştirmekten ileri gidememektedir. Hem bazı yeni medya ortamlarının işleyiş biçimlerinden (dış baskılardan) hem de kullanıcıların tutumlarından (bireysel tercihlerden) oluşan dışarıya kapalı olan bu yapılar siber ortamda sibergettoların inşa edilmesine yol açmaktadır. Bir sibergettonun ne olduğunun anlaşılabilmesi için getto kelimesine değinilmesi gerekmektedir.

Farklı bölgelerde birbirinden farklı biçimlerde, “*Birleşik Devletler’de getto, Fransa’da banliyö (banlieue), İtalya’da quarteri periferici (dış mahalleler) ya da quarteri degradati (yoksul mahalleler), İsveç’te problemomrade (sorunlu bölgeler), Brezilya’da favela (teneke mahalleler), Arjantin’de villa miseria (sefalet mahalleleri)*” olarak tarif edilen bu kentsel yapılar bir araya gelerek metropollerini oluşturan mekanlar hiyerarşisinin en altında yer alan, adı iyi anılmayan bölgelerdir (Wacquant, 2011: 11). Genellikle olumsuz bir çağrışım uyandırdığı kabul edilen getto kelimesinin her durumda ve her yerde olumsuz bir anlama sahip olmak zorunda olmadığı da belirtilmektedir. Bazı ülkelerde ve durumlarda getto, aynı gruba mensup olan bireylerin gönüllü biçimde bir araya geldikleri alanlar olarak da kabul edilebilmektedir. Burada temel vurgu

benzer yaşam deneyimlerine ve koşullarına sahip bireylerin dışarıya kapalı biçimde bir arada bulunmasına yapılırken bunun nedeni yalnızca “dışarı”dan izole edilmeleri değil, bu tür toplulukların gönüllü olarak farklı topluluklardan uzak durabilmeleri olarak da gösterilmektedir (Díaz ve Tavira, 2020: 111). Günümüzde de benzer biçimde kullanılan getto kelimesi belirli bir “azınlık” topluluğun toplumun geri kalanından izole edilmiş biçimde yaşadığı kentsel bölgeler biçiminde özetlenebilmektedir. Kavramın bu tanımına yakın biçiminin siber ortama da taşındığı görülmektedir. Siber ortamın kendi dinamiklerine uygun biçimde kullanılan bu kavram, sibergetto veya sanalgetto olarak kullanılmakta ve en temelde, bir kişinin ulusal, dini, etnik veya cinsel kimlik temelli bir çerçeve içerisinde kısıtlandığı ve dışarıya soyutlandığı bir alana işaret etmektedir. Bu şekilde bir izolasyon alanı olarak özetlenebilse de sibergettoya yönelik net bir tanım yapılamamaktadır (Vavilova, 2023: 78). Net bir tanımın yapılamamasının nedeni ise sibergettoyu yaratan koşulların çeşitliliğidir. Öncelikle sibergettolaşmanın yeni medya ortamlarında sınıfsal ayrımlara uygun biçimde yapılandırıldığını ifade edenler bulunmaktadır. Buna göre, varlıklı ve eğitilmiş sınıfta elinde yoğunlaşan siber alana erişim olanağı ve bu alandaki gezinme kolaylığı bir tekno cehalet yaratarak toplumun önemli bir kısmını bu alanlardan mahrum bırakmaktadır. Bilginin siber alanda yoğunlaşmaya başladığı durumlarda toplumun önemli bir kesiminin bu alanın dışına itilmesi kültürel etkileşim olanağını ortadan kaldırmakta ve sibergettolaşmaya yol açmaktadır. Bu ifadeye göre sibergetto siber alandan izole edilmekle veya bu alan içerisinde kolayca gezinebilme olanağından mahrum bırakılmakla ilişkilendirilmektedir. Teknik olanaklardan yoksun toplulukların enformasyonun üretim ve dolaşım sisteminden izole edilmeleri sanal alanın yalnızca seçkinler tarafından ve kendileri için düzenlenmiş bir hale gelmesine yol açmaktadır (Ebo, 1998). Teknik yoksunlukların sanal ortamlarda belirli birey ve toplulukların izolasyonuna yol açabileceği olasılığı ile birlikte günümüzde sorunun yalnızca teknik olmadığı görülmektedir. Öyle ki farklı toplulukların katılım sağlayabilme noktasında karşılaştıkları engellerin başında ekonomik değil sosyal ve kültürel engeller gelmektedir. Farklı toplulukların nasıl keşfedileceği gibi bilgilere erişebilmek ve çeşitli birey ve toplulukların çeşitli tartışmalarına katılım sağlayabilmek yeni medya okuryazarlığı bilgisini gerektirmekte ancak yeni medyanın yoğun kullanımına karşın bu bilgilerin önemi görmezden gelinmektedir (Jenkins, 2020). Bu durum da toplulukların oluşumuna ve keşfine yönelik kılavuzların edinilmemesine veya önemsenmemesine yol açmakta ve bu nedenle yeni medyaya dahil her kullanıcı “aşına” olduğu yerlere yerleşerek var olmaktadır. Bu durum sibergettolaşmanın en yaygın biçimlerinden birine yol açmaktadır.

Kullanıcıların herkese açık olan yeni medya alanlarına karşın yalnızca kendilerine benzeyen diğer kullanıcılarla bir araya gelerek oluşturdukları sanal topluluk alanları gönüllü sibergettolaşmanın yaygın örnekleri

arasındadır. Kendileri gibi düşünmeyen, yaşamayan veya yaşam deneyimleri birbirine benzemeyen kullanıcıların dışarıda bırakıldığı bu sibergettolarda farklı düşünce ve deneyimlerin, eleştirel bakış olanağının kendine çok az yer bulduğu söylenebilmektedir (Díaz ve Tavira, 2020). Sibergetto yeni medyanın kendi dinamiklerinden bağımsız biçimde kullanıcı davranışlarının sonucunda da oluşabilmektedir. Kullanıcıların siber ortamdaki kontrolsüz davranışları nedeniyle oluşan sibergettolar, belirli değerlerin yok edilmeye çalışıldığı, trollük gibi yollarla diğer birey ve topluluklara zorbalık yapıldığı, onlarla alakalı dezenformasyonların yayılmasına yol açıldığı alanlar olarak da kullanılabilir. Tüm bu sibergettolaşma biçimleri arasındaki en temel özellik farklı deneyimlerin dışarıda bırakılması ve kapalı topluluk yapıları nedeniyle benzer fikir ve kanaatlerin durmadan yeniden üretilmesidir. Bu durum ise sibergettolaşmayı kendi içerisinde pekiştiren bir etken olarak da işlemektedir. Belirli bir siber ortam içerisindeki gettoya konumlanan kullanıcıların farklı platform veya topluluklara yönelik farkındalıklarının düşük olması nedeniyle fikirsel bir çeşitlilikten söz edilememesi sibergetto biçimlerinin ortak sonucu olarak tanımlanabilmektedir. Sibergettolar, kendisini oluşturan dinamiklerin farklılığı yanında gönüllü veya zorunlu biçimde oluşmalarına göre de farklılıklar göstermektedir. Bazı durumlarda dijital eşitsizlik, yankı odaları, filtre balonları ve kalıp yargılar sonucunda oluşan siber gettolar bazı durumlarda kullanıcıların belirli gerekçelerinden dolayı da oluşabilmektedir. Belirli yaş aralığında olan kullanıcıların bir siber ortama alıştıktan sonra farklı bir platforma geçiş yapmayı tercih etmemeleri de buna bir örnek olarak verilebilmektedir. Belirli durumlarda ötekileştirilen birey ve topluluklar için güvenli bir alan görevi gören sibergettolar, dışlanmaya karşı bir tepki gösterme amacıyla da oluşturulabilmektedir. Kendilerini güvende hissedebilmek ve ötekileştirici söylemlere, siber saldırılara ve zorbalık biçimlerine karşı korunabilmek amacıyla bir sibergetto ortamı içerisinde kalmayı tercih eden kullanıcılar bulunabilmektedir (Vavilova, 2023: 81).

Sibergettolaşmaya yol açan farklı etkenlerin olduğu görülse de bir sanal topluluk ortamının sibergettoya dönüştüğü aşama, genellikle dışı kapalı bir bilgilenme süreci ile yetinilen farklı görüş ve deneyimlerin bu tür toplulukların dışında bırakılmaları ile belirlenmektedir. Bu durumda “dışarıya” yönelik algı da yine kendi içlerindeki bilgi süreçleri içerisinde gerçekleştiğinden bu süreç kaynakların kısırlığı nedeniyle dezenformasyona kapı aralayan bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Nitekim bir sibergettonun doğal bir filtre balonu görevi görmesi onu bu tartışmalar açısından önemli kılmaktadır. Dezenformasyonun yayıldığı kaynaklara bakıldığında bunların en başında genellikle çevrimiçi gazetelerin birer taklidi gibi hareket eden tartışma sitelerinin geldiği görülmektedir. Bunun nedenleri arasında ise resmî kurumlara duyulan güvenin yitirilmesi ve basın kuruluşlarının kaynakları arasında bu kurumların bulunması

yer almaktadır. Haber takibi için alternatif kaynaklara başvuran kullanıcıların haber dışındaki doğrulanmamış içerikleri takip ederek bu içeriklerle etkileşime geçmesi algoritmaların doğrulanmamış içerikleri yaygınlaştırmaya devam etmesi ile sürdürülmektedir (Bennett ve Livingston, 2018: 128).

Alternatif içeriklerin erişilebilir olduğu durumlarda dezenformasyonla mücadele edebilmek nispeten mümkündür. Ancak dışarıya kapalı olan sibergettolarda dezenformasyonun önüne geçmenin kendine özgü zorlukları bulunmaktadır. Nitekim yeni medyanın işleyiş biçimlerinin de sanalgettoşlamayı teşvik ettiği görülmektedir. Günümüz yeni medya ortamlarının kamusal söyleme önemli bir alan sunma potansiyeline karşılık ben-merkezli bir iletişimi teşvik ettiği görülmektedir. Farklı bireyleri tanıma olasılığına ve yeteneğine kapalı olan, ortak sorunların çözümüne yönelik ortak tartışmalardan kaçınan ve iş birliği yeteneğini kaybetmiş kullanıcıların yoğunlaştığı bu alanlarda, bireysel taleplere odaklanan, filtre balonları ve benzer kişiselleştirme mekanizmaları aracılığıyla bireysel taleplerin ve bu biçimde oluşturulan bireysel kimliğin durmaksızın onaylandığı içeriklere rastlanmaktadır. Bu nedenle *“ötekiyi tanımamak giderek daha belirgin hale gelirken, bireyler kolektif iyiyi sağlamak için taahhüt ve fedakârlık yerine bireysel çıkarlarını ön plana çıkarma eğilimindedirler.”* (Pira, 2023: 3) Ötekine yönelik deneyimlerin önemini yitirdiği bu aşamada farklı fikirlerden oluşan birey ve topluluklar arası etkileşim engellenmekte ve gönüllü parçalanmalara yol açan bu yönelimler ortak deneyimlerin önüne set çekmektedir. Farklılıklar arası diyalog olasılığının zedelendiği bu durum “biz” ve “onlar” ayrımının yani sibergettolaşmanın olduğu noktayı temsil etmektedir (Vavilova, 2023: 80).

Pira (2023: 7)'ya göre iletişim teknolojilerinin iddiaların aksine sosyal ilişkiler sisteminin zayıflamasına yol açması yönünde üç temel etkisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, bireyselliğimizin “beğeni”ye sunulan bir “görüntüye” dönüşmesi ile bireyi sunuma, ötekini ise ilişkiler geliştirilmesi beklenmeyen bir hedef kitleye indirgeyerek önce kendimizin ardından ötekinin ortadan kalkmasına yol açan “vitrinleşme”dir. Bir diğeri, yeni medya ortamlarında geçirilen sürelerin artışının aksine ilişkiler geliştirme düzeyimizin azaldığını ifade eden “hiper-bağlantı”dır. Sonuncusu ise, korkularla sarmalanmış ve yalnızca onay ve beğeni almaya odaklanmış bireylerin yarattıkları konfor alanlarına uygun topluluklar geliştirerek bu alanlara hapsolmasını ifade eden “kutuplaşma”dır. Bu kutuplaşma bireyleri kendi gibi düşünen topluluklarla sınırlarken kendi düşünce ve deneyimlerine onay vermeyen bütün topluluklardan izole kalmasına yol açmaktadır. Buna karşın dezenformasyonun yayılmasını en çok etkileyen nedenler arasında bulunan izolasyon, farklı bilgi kaynaklarının güvenilirliğini ve inanırılığını değerlendirme becerisinin gelişimini sağlayacak en önemli ilişkili becerilerden yoksun bırakmaktadır. Jenkins (2020)'e göre, bu becerilerin başında “ortak bir hedef doğrultusunda bilgiyi bir araya getirme

ve diğerleriyle notları karşılaştırmayı sağlayacak” kolektif zekaya duyulan güven gelmektedir. Ancak bu durumun bir “iş birliği yanılması” (Pira, 2023) altında sibergettolaşmaya yol açmaması için edinilmesi gereken diğer beceriler bilgiyi arama, sentezleme ve yayma becerisi anlamına gelen “ağ kurma”, farklı topluluklar arasında seyahat etme, çeşitli bakış açılarını tanıma, görme, ayırt etme ve bunlara saygı duyma, en nihayetinde muhakeme edebilmektir:

(...) muhakeme, bireylerin diğerlerinden izole bir şekilde uygulayabileceği bir beceri değildir. Ağ bağlantılı bir kültürde, bilgi ortamımızın kalitesini güvence altına almak için karşılıklı olarak birbirimize bağımlıyız ve bu, bu bilgiye farklı bakış açıları getiren insanlarla etkileşim kurmayı da içerir. Müzakere kavramı, farklı ırklardan gelen veya farklı ülkelerde yaşayan insanların günlük olarak deneyimledikleri çok farklı gerçeklikleri keşfettikçe daha da acil görünüyor. Bilginin niteliğini tartacaksak, bunu kendi ayrıcalıklarımızı ve kültürel izolasyonumuzu sorgulayan gözlerle yapmalı, bakış açıları ve deneyimleri bizimkilerden radikal biçimde farklı olan başkalarını dinlemeliyiz (Jenkins, 2020).

Görülebileceği gibi farklı topluluklara dahil olma ve bu farklı toplulukların ortak deneyim ve tartışma alanları geliştirebilme olanağı yaratmaları bilinmeyene karşı geliştirilen ve durmaksızın yeniden üretilen dezenformasyonla mücadele edebilmenin önemli yollarından biridir. Öte yandan yeni medya ortamlarının bu olanakları sunmasına karşın kullanıcıları bunun aksi yönünde teşvik etmesi önemli bir sorunla karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Kullanıcıların yeni medya okuryazarlığına yönelik beceriler elde etmesi bakış açılarının zenginleşmesine yol açmasıyla birlikte filtre balonlarının olası sonuçlarını tespit etme, dezenformasyonun yayılma sürecini tespit edebilme, bununla birlikte kamusal alan potansiyeli ile yeni medyanın olanaklarını keşfedebilmelerine katkı sunabilme olanağı sağlamaktadır.

Sonuç

Doğru biçimde işleyen bir kamusal alan fikrinin temellerini bireylerin herhangi bir gücün tahakkümü altında hissetmeksizin fikirlerini özgürce dile getirebilmesinde arayan Vavilova (2023: 87)’ya göre, yeni medya alanlarının kamusal alan potansiyelini tartışmayı gerektirmekte ancak bunun için yeni medya alanlarının sunduğu potansiyellerin iyi bilinmesi gerekmektedir. Birçok kullanıcıyı aynı alanlarda toplayabilme özelliği ile yeni medya ortamlarının kamusal alan oluşturabilme potansiyeline karşın farklı düşünce ve deneyimler arasındaki iletişimi teşvik edememesi bu potansiyelin kullanılmadığını göstermektedir. Sunduğu olanaklar gereği büyük ölçüde kamusal tartışmalar için zemin hazırlayan bu teknoloji, herkesin içerisine hapsediği sınırları zorlama girişimi ile anlam kazanabilecektir. Pira (2023), bu durumu bir “bağlantılılık” alanı olarak yeni medya ortamlarındaki “bağlantısızlığa” vurgusu ile açık biçimde göstermektedir. Bir arada olmanın ilişkilere yol açmadığını gösteren bu

durum, kendiyle ve kendi gibi düşünen diğer bireylerle sibergettolar içerisinde izole biçimde geçen yeni medya deneyimini açığa çıkarmaktadır. Bu durumun yeni medyanın potansiyellerini sınırlandırdığını belirten Jenkins (2020)'e göre, yeni medya okuryazarlığını bilmek ve böylece kolektif zekaya dayalı bir dizi beceri edinmek hem ilişki ağlarının olumlu biçimde geliştirilmesini sağlayabilecek hem de dezenformasyondan kurtulmanın yolunu sunabilecektir. Nitekim sanal topluluklar arasında farklı düşünce ve deneyimlere dayanan birçok kullanıcının ortak platformlar içerisinde bulduklarına yönelik -Wikipedia gibi- örneklere rastlanmaktadır (Wilkinson ve Huberman, 2007). Bununla birlikte coğrafi temelli sanal topluluklar olan hiperyerel medya mecralarının hiperyerel iletişime sunabileceği katkılara yönelik tartışmalar sanal topluluk tartışmaları adına olumlu gelişmeler yaşandığını göstermekte (Koç Akgül ve Şen, 2022), coğrafi temelli olmayan sanal toplulukların da bilgi paylaşımına, sosyalleşmeye katkılarının olduğunu gösteren araştırmalar bulunmaktadır. Afet iletişimi nedeniyle oluşturulan sanal topluluklar, dijital diasporalar, gönüllü yardım ve eğitim kuruluşları bu sanal topluluklara örnek olarak verilebilmektedir (Laguerre, 2010; Nandy, 2022; Şen ve Koç Akgül, 2023). Bu örneklerden anlaşılabilceği gibi sanal topluluklar yeni medya mecralarının sağladığı olanaklarla kurulan zengin bakış açıları sunma, dezenformasyonla mücadele etme ve dayanışma ağları geliştirme özellikleri ile donatılmış alanlar olarak kullanılabilir. Diğer yandan ötekine kapalı olan ve kendi içinde durmaksızın yalan ve yanlış bilginin yayılmasına yol açan bir mekanizma gibi işleyen yeni medya ortamı aynı zamanda siber bir getto gibi de işleyebilmektedir. Belirli durumlarda bir kaçış olarak kurgulanan sibergettoların marjinalize edilen birey ve toplulukların kendilerini güvenli bir alana kapatma gerekçesi ile oluşturulmuş olması da diyalog olasılıklarını engelleyici etkisi nedeniyle sorunlara yol açabilmektedir. Yeni medya ortamlarına herkesin kolay biçimde dahil olarak içerik üretebilmesinin kendi başına kamusal alanlar yaratmaya yetmeyeceğini gösteren bu örnekler bu alanın da kendi gettolarını yaratabildiğini ve yeni medyada gelişen ilişkilerin yüz yüze ilişkilerden radikal farklılıklar içermediğini göstermektedir. Bu nedenle yeni medyanın kendi başına bir özgürlükler alanı oluşturmadığı, önemli potansiyeller taşıdığı ancak risklerinin de bu olanaklar ile birlikte yol aldığı unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Alpay, Y. (2021). *Yalanın siyaseti*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Azwar, S., Lubis, D. P., & Sarwoprasodjo, S. (2023). The disinformation in virtual communities: A systematic literature review. *Technium Social Sciences Journal*, 44, 656–672.
- Bayraktar, R. (2023). Dijital çağda dezenformasyon. *Dijital Çağda Medya*, 49.
- Bennett, W. L., & Livingston, S. (2018). The disinformation order: Disruptive communication and the decline of democratic institutions. *European journal of communication*, 33(2), 122-139.
- Chakraborty, A., Paranjape, B., Kakarla, S., & Ganguly, N. (2016, August). Stop clickbait: Detecting and preventing clickbaits in online news media. In *2016 IEEE/ACM international conference on advances in social networks analysis and mining (ASONAM)* (pp. 9-16). IEEE.
- Çakmak, F. (2019). Medyada dezenformasyon sorunsalı ve manipülasyonun gücü: ideoloji ve söylem açısından seçim haberlerinin siyasal iletişimdeki rolü. *Selçuk İletişim*, 12(2), 1127-1154.
- Diaz, C., & Tavera, N. B. (2020). Migrantes mexicanos en Italia: el uso de la red social Facebook y la creación de un ghetto virtual. *Desacatos. Revista de Ciencias Sociales*, (64), 102-117.
- Ebo, B. (1998). *Cyberghetto or cybertopia? Race, class, and gender on the Internet*, Praeger Publishers.
- Ege, G. B. (2017). Kurgu çağında gerçekliğin manipülasyonu, popüler kültür ve “Photoshop”. *Sosyoloji Dergisi*, (36), 117-129.
- Erdem, N. M. ve Kocabay Şener, N. (2019) “Post-”lar Çağında İletişim içinde, On Dördüncü Bölüm - Post-Hakikat (Post-truth) “Yalanlar İstiyorsan Yalanlar Söyleyelim. (Kocabay Şener, N.)
- Gane, N. & Beer, D. (2008), *New Media, The Key Concept*, Berg Publishing, New York.
- Gökgöz, G. (2010). Web 2.0, Postmodern Toplum ve İletişimsel Demokrasi.... *Muğla Üniversitesi XII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*, 601-610.
- Güden, O. (2019). Küresel kuruluşların kriz yönetimi ve iletişimi süreçlerine yönelik bir değerlendirme: Facebook & Cambridge Analytica veri skandalının retoriksel arena kuramı bağlamında incelenmesi. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (31), 209-231.
- Güven, A. (2020). Hakikatin yitimi olarak post-truth: Bir kavramsallaştırma denemesi. *İnsan ve İnsan Dergisi*, 7 (23), 20–36.
- Humprecht E, Esser F, Van Aelst P. (2020). Resilience to Online Disinformation: A Framework for Cross-National Comparative Research. *International Journal Press*. 25(3):493–516. doi:10.1177/1940161219900126.
- Horkheimer, M. (2002). *Akl tutulması*. (Çev: Koçak, O.) Metis Yayınları.
- Jenkins, H. (2020). Covid-19, Participatory Culture, and the Challenges of Misinformation and Disinformation. *Pop junctions*. <https://henryjenkins.org/blog/2020/10/23/covid-19-participatory-culture-and-the-challenges-of-misinformation-and-disinformation> Erişim Tarihi: 18. 06. 2024
- Karagöz, K. (2018). Post truth çağında yayıncılığın geleceği. *TRT Akademi*, 3(6), 678-708.
- Koç Akgül S. & Şen R. (2022). Hiper-Yerel Medya Tartışmaları Bağlamında Whatsapp Ve Telegram Uygulamalarının Karşılaştırmalı Analizi: Bir Saha Çalışması. İçinde: *Dijital Çağda Etik Tartışmalar*, Çetinkaya A, Yetkin Cılızoğlu, G (Ed) Literatürk Academia, Konya.
- Köçeri, K. (2023). Yapay Zekânın Siyasi, Etik ve Toplumsal Açıdan Dezenformasyon Tehdidi. *İletişim ve Diplomasi*, (11), 247-266.
- Lacan, J. (2012). Televizyon, (çev. Ahmet Soysal), İstanbul, *Monokl Yayınları*.
- Laguerre, M. S. (2010). Digital diaspora: Definition and models. *Diasporas in the new media age: Identity, politics, and community*, 49-64.
- Liotard, J. F. (2013). Postmodern durum. *Ankara: Bilgesu Yayıncılık*.
- Mayfield, A. (2011). What is Social Media? *iCrossing* (2008).
- Nandy, R. (2022). Facebook and the Covid-19 crisis: building solidarity through community feeling. *Human Arenas*, 5(4), 609-619.
- Pira, F. (2023). Disinformation a problem for democracy: profiling and risks of consensus manipulation. *Frontiers in Sociology*, 8, 1150753.
- Postman, N. (2010). *Televizyon: Öldüren eğlence: Gösteri çağında kamusal söylem*. (Çev. Akınhay, O) Ayrıntı Yayınları.

- Şener, N. K. (2018). “Doğruluk Kontrol Merkezi” ve “Yalan Haber” Kavramlarına İlişkin İçeriklerin Medyada Yansımasının Araştırılması. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (29. Özel Sayısı), 355-373.
- Şen, R., & Koç Akgül, S. (2023). WhatsApp dayanışma grupları ve iletişim uygulamaları: 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri. *Afet ve Risk Dergisi*, 6(4), 1410-1428. <https://doi.org/10.35341/afet.1291956>
- Timuçin, A. (2004). *Felsefe sözlüğü* (5. bs.). İstanbul: Bulut Yayınları.
- Tokgöz, O. (2010). *Temel gazetecilik*. (8. baskı). İmge Kitabevi Yayınları.
- Vavilova, Z. (2023). Cyber Inclusion vs Isolation: A Way Out of the Virtual Ghetto. *Dialogue and Universalism*, (1), 77-90.
- Wilkinson, D. M., & Huberman, B. A. (2007). Assessing the value of cooperation in wikipedia. *arXiv preprint cs/0702140*.
- Woo, J. (2006). The right not to be identified: privacy and anonymity in the interactive media environment. *New media & society*, 8(6), 949-967.
- Ritzer, G., & Kaya, Ş. S. (1996). *Toplumun McDonalddlaştırılması: Çağdaş toplum yaşamının değişen karakteri üzerine bir inceleme*. Ayrıntı Yayınları.
- Thompson, J. L. (2002). Truth and Photography. *The Yale Review*, 90(1), 25-53.
- Wacquant, L. (2011). *Kent paryaları: İleri marjinalliğin karşılaştırmalı sosyolojisi*. (Çev. Doğan, M.) Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

SOSYAL MEDYA VE YALAN/SAHTE HABER ÇERÇEVESİNDE HAKİKAT ÖTESİ ÇAĞDA DEZENFORMASYON

Hüseyin Yaşa¹

Giriş

İnternet teknolojilerinin ortaya çıkması ve beraberinde gelişen web 2.0 teknolojisi bugünkü sosyal medyanın teknolojik altyapısını oluşturmuştur. Web 2.0 olarak bilinen dönemin başlamasıyla, tek yönlü iletişim döngüsü kırılarak içerik ve uygulamalar sadece profesyoneller tarafından değil, kullanıcıların da bu sisteme dahil olduğu katılımcı bir modelle üretilmeye başlanmıştır (Kaplan ve Haenlein, 2010: 61). Web 2.0 teknolojisinin yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan sosyal medya ortamlarında kullanıcılar, sadece içerik üretmekle kalmayıp birbirleriyle de etkileşim içinde oldukları çok yönlü bir iletişim modeline geçiş yapmışlardır (Van Dijk, 2013: 8-9). Her geçen gün büyüyen sosyal medya ortamları, haberciler için küresel ve yerel haberlere ilişkin önemli kaynaklar sunmasının yanı sıra okuyucu/izleyicilerin haberlere ulaşabilmelerini de kolaylaştıracak biçimde zaman ve mekân kısıtlamalarını ortadan kaldırmıştır. Böylelikle kullanıcılara haberler açısından anlık, hızlı ve kolay erişim olanağı sunmuştur. Sunduğu olanaklarla birlikte sosyal medya, olumsuz durumların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Bu olumsuz durumlardan biri de sosyal medya ortamlarında yalan/sahte haberlerin üretilerek dolaşıma sokulmasıyla oluşan dezenformasyon ortamına zemin oluşturmasıdır. Dolayısıyla her geçen gün etkisini giderek arttıran sosyal medya ortamları, bir yandan gazetecilik ve haberciliği etkileşimli, zaman ve mekândan bağımsız, çift yönlü diyaloga dayalı bir hale getirirken, diğer yandan da ortam özgürlüğü adı altında sunduğu kontrol edilemeyen ve denetimsiz bilgi ve haberlerle medyaya duyulan güvenin sorgulanmasına neden olmuştur.

Doğru bilginin önemsizleştirilmesi olarak nitelendirilebilecek “post-truth” (hakikat ötesi) kavramı son dönemlerin en popüler kavramlarından biri olmakla birlikte üzerine çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Kavrama ilişkin tanımlamalar ve boyutlar farklı alanlar özelinde değişse de temelde anlam arayışından hareketle bir gerçeklik sorgulaması yapılmaktadır. Dolayısıyla hakikat ötesilik gerçeklik ve yalan arasında bir mücadeledir. Bu mücadele alanının hem niteliğinde hem de niceliğinde sosyal medya ortamlarıyla birlikte önemli dönüşümler yaşamaktadır. Hakikat ötesi çağda sosyal medya ortamlarının gerçek ve gerçek dışılık arasındaki sınırları silikleştirmesi yalan/sahte haberlerin fark edilmesini oldukça güçleştirmektedir. Haberlerin, sosyal medya ortamlarında teyit edilme

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, Orcid: 0000-0003-0589-0842, hsynyasa@gmail.com

ihtiyacı duyulmadan ya da herhangi bir denetime tabi tutulmadan anında, kolay ve hızlı bir şekilde üretilerek dolaşıma sokulması yalan/sahte haber metni veya görsel üretiminin oluşturduğu dezenformasyon ortamına zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla dezenformasyonun sosyal medya ortamları yoluyla geniş kitlelere ulaşması birey/ler ve toplumlar açısından kutuplaştırıcı sonuçlar yaratmaktadır.

Söz konusu sorunlardan hareketle bu çalışmada, sosyal medya ve yalan/sahte haber ilişkisi çerçevesinde hakikat ötesi (post-truth) çağda dezenformasyon oluşumuna odaklanılmıştır. Bu kapsamda, sosyal medya, hakikat ötesi, yalan/sahte haber ve dezenformasyon kavramlarına yönelik literatür taraması yapılmıştır. Yapılan tarama ile birlikte hakikat ötesi çağda, sosyal medya ortamlarında birey/ler, kurum ve kuruluşlar tarafından üretilen ve dolaşıma sokulan yalan/sahte haber/lerin yarattığı dezenformasyonun bireysel ve toplumsal açıdan ne gibi olumsuz durumlara yol açtığı veya açabileceği ortaya konmaya çalışılmıştır. Böylelikle tespit edilen sorunlara yönelik çeşitli çözüm önerilerinin sunulması yanında gelecekte yapılacak olan araştırmalara hem kaynaklık etmesi hem de yol göstermesi amaçlanmıştır.

Post-Truth ya da Hakikat Ötesine Tarihsel ve Kavramsal Bir Bakış

Post-truth kavramı ilk olarak 1992’de Steve Tesich tarafından “*Watergate Sendromu: Yalanlar Hükûmeti*” adlı makalede kullanılmıştır. Tesich, bu kavramla Körfez Savaşı sırasında yaşanan gelişmelerin sunumunun hakikatle bağıni sorgulamış ve Amerikan toplumunun Körfez Savaşı ile ilgili olarak hükümetin sunduğu gerçekleri, hakikatin kendisinden daha çok benimsediğini belirtmiştir. Bu noktada Amerikan toplumu hakikatin sorgulanmasıyla hakikat ile kötü haberleri eşleştirmiş ve edindikleri enformasyonların doğruluğunu sorgulamayarak, hakikatten rahatsızlık duymuşlardır (Tesich, 1992: 12-13). 2004 senesinde ise Ralph Keyes tarafından kaleme alınan “*Hakikat Sonrası Çağ: Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma*” (*The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life*) adlı eserde post-truth kavramı ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir (Keyes, 2004). Keyes post-truth kavramını, “tam olarak gerçeği yansıtmamakla birlikte yalan da denemeyecek muğlak ifadelerden oluşan üçüncü bir kategori” şeklinde açıklamış ve bu kategoriyi “zenginleştirilmiş gerçek”, “neo-gerçek”, “suni gerçek” ve “hafif gerçek” isimleriyle tasvir etmiştir (Keyes, 2004: 14). Keyes (2004: 12-13) hakikat ötesi çağ kavramını ise şu şekilde açıklamıştır:

“Yalancılar her zaman var olmuş olsa da yalanlar genellikle tereddüt ederek, bol miktarda kaygıyla, bir parça suçlulukla, biraz utançla, en azından biraz mahcubiyetle söylenirdi. Şimdiyse, zeki insanlar olarak, suçluluk duymadan paçayı kurtarabilmek için gerçeği örtbas etmeye gerekçeler buluyoruz. Ben buna hakikat sonrası diyorum. Hakikat sonrası bir çağda yaşıyoruz.”

2016 yılında Oxford Sözlüğü tarafından yılın kelimesi seçilen “post-truth”

kavramı, sözlükte “*kamuoyunu şekillendirmede nesnel gerçeklerin, duyguları ve kişisel inançları etkilemeye yönelik girişimlerden daha az etkili hâle geldiği koşulları*” olarak tanımlanmaktadır (Oxford Dictionaries, 2016). Post-truth’un yılın kelimesi olarak seçilmesindeki asıl nedenler; Brexit referandumu ve ABD başkanlık seçimleri olmuştur. ABD’deki 2016 yılındaki başkanlık seçimlerinde yaşanan gelişmeler ve İngiltere’deki Brexit oylaması 1990’larda öne sürülen post-truth kavramının yeniden gündeme gelmesine sebep olmuştur. Her iki süreç içerisinde siyasetçiler yalanı, manipülasyonu, dezenformasyonu herhangi sıradan bir kelime kullanır gibi kullanmışlardır. Yalan haberler sosyal medyada ve internet haber sitelerinde hızla yayılmış ve bunun sonucunda da süreç karmaşık bir hal alarak, uydurma bilgilere dayalı tartışmaların ve saçmalıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Günümüzde basit bir şekilde Google üzerinden ulaşabileceğimiz dünyanın yuvarlaklığı gibi bilgiler bile sorgulanabilir hale gelmiştir. Hatta bu bilgiler geleneksel medyada açıkça dile getirilerek tartışılabilir hale getirilmiştir. Bütün bunlar tamamen duyguların harekete geçirilmesi neticesinde ortaya çıkmıştır (Tutal, 2017: 4). Post-truth kavramı, gerçekliğin kesin bir şekilde kavranmadığı ve gizli bir gerçeklik dönemini ifade etmektedir. Tam da hipergerçeklik kavramıyla Baudrillard’ın sözünü ettiği dünya post-truth çağının özelliklerini taşımaktadır. Ancak özellikle her geçen gün teknolojinin gelişmesini, gerçekliğin çarpıtılmasını daha da kolaylaştırmıştır. Gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri gerçekliği tamamen farklı bir boyuta taşımıştır (Ayaz ve Ayaz, 2021: 63). Dolayısıyla Post-truth (hakikat ötesi) kavramı, politik ve siyasi olaylar sonucunda ortaya çıkan hakikatten ziyade bireyselleştirilmiş duygu ve inançların ön plana çıkması olarak ifade edilebilir. Bu durumda bireylerin herhangi bir olaya ya da konuya yönelik deneyimleri nesnel gerçeklikten daha inandırıcı hale gelmektedir. Bireylerin inandığı gerçeklerin doğruluğunun bir önemini olmadığı ve sadece inançlarının ne kadar güçlü ve yaygın hale geldiği belirleyici bir rol oynamaktadır.

Post-truth kavramının Türkçe alanyazında “post-hakikat”, “gerçek dışı”, “post gerçeklik”, “gerçeklik sonrası”, “hakikat ötesi”, “gerçeklik ötesi”, “hakikat sonrası”, “hakikat ötesilik”, “gerçek aşırı”, “post olgusal”, “gerçek ötesi” “sahte gerçeklik” ve “hakikatin önemsizleşmesi” gibi çevirilerle kullanıldığı görülmektedir.

Post-truth kavramının başında bulunan “post” ön eki, tıpkı postmodernizm teriminde olduğu gibi bir “sonrası” anlamını ifade etmemekte, hakikatin önemini her geçen gün azaldığı anlamını katmaktadır (Mcintyre, 2018: 5). Truth kelimesinin ise dilimize hakikat ve gerçek kelimelerine denk gelecek şekilde çevrilmiş olduğu görülmekle birlikte Post-truth kavramının daha iyi anlaşılması açısından “hakikat ve gerçek” kavramlarının irdelenmesi yerinde

olacaktır. Hakikat ve gerçek Türkçe’de genellikle birbirinin yerine kullanılıyor olsa da farklı anlamlara sahiptir. Gerçek, bilinçten bağımsız olarak var olan nesnelere temsil ederken, hakikat, gerçeğin zihindeki öznel yansımaları ifade etmektedir. Hakikat, bilgi, önerme, kuram, sav gibi bilgisel ifadeleri içermektedir. Örnek vermek gerekirse; “*Dünya*” gerçek, “*Dünya yuvarlaktır*” yargısı ise hakikattir.” “*Hakikat olan “doğru”, hakikat olmayan yanlıştır*” (Alpay 2020: 27). Türkçe’de her iki kavram birbiri yerine kullanılsa da aslında bazı farklılık söz konusudur. Bu bağlamda hakikat ve gerçeklik kavramları, İngilizce’de “truth” ve “reality” olarak anlamlandırılırken, Fransızca’da “vérité” ve “realité” kelimeleriyle Almanca’da ise “wahrheit” ve “realität” şeklinde anlamlandırılmaktadır. Doğru kullanımının sağlanması açısından bu araştırmada “Post-truth” kavramı, ‘hakikat-ötesi’ olarak kullanılacaktır.

Hakikat ötesi yalnızca yalanlar ve yanlış inançlarla değil, bilgi eksikliğiyle oluşan karışıklıkla da ilgilidir. Bu ortamda bireyler doğruyu yanlıştan etkili ve kesin bir şekilde ayırt etmekte oldukça zorlanmaktadır. Bazı “yanlış gerçek ifadeler” herhangi bir gerçek düşünce doğrultusunda olmadan düşüncesizce ve masum bir biçimde doğru veya yanlış olduğu bilgisine bakılmaksızın paylaşılabilir. Ancak büyük bir kısmı oluşturan kesim dikkat çekerek rakipleri yönetmenin ve/veya onlara hükmetmenin bir yolu olarak stratejik dezenformasyon amacı taşımaktadır ve buradaki kullanım da kasıtlıdır (Harsin, 2018: 8).

Hakikat ötesi çağ ise siyasetçilerin, popülist önderlerin ve kutuplaşmış kitlelerin, kısaca toplumsal kurumlara ve gerçeklik kavramına meydan okuyan “yeni hakikat sözcüleri”nin olduğu bir dönemi temsil etmektedir (Douai, 2019: 124). Hakikat ötesi dünya; sosyal sermayenin azalması, ekonomik eşitsizliğin büyümesi, artan kutuplaşma, bilime olan güvenin zayıflaması ve giderek daha fazla bölünmüş toplumsal ortamların oluşması gibi faktörlerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu durum, politik asimetrik güvenilirlik ve medya manzarasının evrimi gibi etkenlerle de ilişkilidir (Lewandowsky, Ecker ve Cook, 2017: 357-360).

Hakikat ötesi çağda yaşadığımızı belirten Ralph Keyes (2004: 113), hakikat kavramının bir inşa olarak toplumun tüm kesimlerinin yaşamını etkilediğini vurgulamaktadır. Ona göre terapistler, avukatlar, politikacılar, akademisyenler, gazeteciler ve yazarlar “daha da büyük gerçekler” uğruna etik ilkeleri farklı şekillerde yorumlamaya başlamışlardır. Keyes, postmodern argümanların gündelik yaşama nasıl nüfuz ettiğini haberlerin kurgusal eklemelerle hikâyeleştirilmesi ve akademisyenler ile politikacıların kariyerleri hakkında yalan söylemeleri gibi örneklerle ilişkilendirerek bizlere açıklamaktadır. Dolayısıyla hakikat ötesi çağ, hakikate ulaşma isteğinin gereksizleştiği, zihinlerden silindiği ve sürekli akan büyük veri yığınları arasında hakikati bulmanın imkânsızlaştığı bir dönem olarak ifade edilebilir. Bu bakış açısıyla

hakikat ötesi, postmodernizmin büyük anlatıları yıkıp “küçük olanın güzelliğini” vurgulayan, ciddi ve derin düşüncenin yerine eğlence ve şenliği oturtan yaklaşımıyla örtüşmektedir (Güven, 2020: 33). Öte yandan hakikat ötesi çağ, nesnel bir gerçekliğin bulunmadığı, sadece bireylerin öznel bakış açılarının olduğu, gerçekliğin tekrar tekrar üretildiği, inandırıcılığın belirli bir yere kadar yönlendirici olduğu, spekülasyonlarla toplumun manipüle edildiği, doğru ve yanlış ayrımının bulanıklaştığı bir çağ olarak görülebilir (Schindler, 2020: 390-391). Ayrıca hakikat ötesi çağda, temelde öznenin anlamını yitirdiği ve gerçekliğin belirsizleştiği bir döneme adım atılmış olsa da bilgiye olan güvenin yerini duygular almış ve kitleleri etkileme noktasında duygular ön plana çıkmıştır. Böyle bir dönemin ortaya çıkmasının temel nedeni siyasi görünmekle birlikte aslında toplumun tüm kesimleri bu çağın dinamikleri ile hareket etmektedir. Bu hareket bazen aktif olarak etkileyici bir rol üstlenirken, bazen de pasif bir şekilde etkilenmiş bir durumda kalmaktadır (Tiryaki, 2023: 529).

Nitekim hakikat ötesi çağ, hakikatin tamamen yok sayılarak bir tarafa atılması değil, hakikatin farklı aktörler tarafından şeklinin değiştirilerek istenilen halde topluma sunulması olarak ifade edilebilir. Çünkü hakikatin arka plana atıldığı durumlarda asıl amaç birey/lerin veya kitlelerin duygusal zeminde karar almasını ve bu doğrultuda hareket etmesini sağlamaktır.

Hakikat Ötesi Çağda Gazetecilik ve Haber Pratikleri

Hakikat ötesi çağın oluşumunda önemli bir yere sahip olan medya ve gazetecilik, bu çağda yeni bir boyut kazanarak hem medya araçlarının işleyişini değiştirmiş hem de medyadaki içeriklerin üretim ve tüketim pratikleri üzerinde önemli dönüşümler meydana getirmiştir.

Post-truth dönemde, dünyadaki olay ve olguların yeniden inşa edilmesinde en büyük rolü üstlenen haber ve gazetecilik kavramlarına şüphe, güvensizlik ve endişeyle yaklaşılmaktadır. Haberleri okuyan birey/lerin geçmiş tecrübelerinden kaynaklanan güvensizlikleri bu noktada önemli bir yer tutmaktadır. Bu durumun sebebi olarak ise birey/lerin habere olan güvensizliğinden dolayı kendi algısını hakikat olarak kabul etmesi gösterilebilir (Şener, 2019: 907). William James’in ifade ettiği üzere “hakikat, haberlerin başına gelen şeydir”. Dolayısıyla James, hakikatin bir fikre yönelik olmadığını, hakikatin daha ziyade kanıtlanan ya da çürütülen dinamik bir süreç olduğunu savunmuştur. Doğruluk ise, bir doğrulama ve geçerli kılma sürecinin sonucu olmakla birlikte “haber gerçekliğini” belirli haber öykülerinin niteliği olarak değil, kolektif bir süreç olarak yaklaşmaya yönelik olduğunu ifade etmektedir. Hakikat, belirli haberlerle okurların inançları arasında şekillenmektedir. Dolayısıyla hakikat, haber ve gerçeklik arasındaki uyumu belirleyen söylemsel koşulların bir parçası olarak bağlam içerisinde anlam kazanmaktadır (James, 1905).

Teknolojinin her geçen gün gelişimiyle birlikte gazetecilik anlatısının durumu bozulmuş, hakikatin göstergesinin bir niteliği olan gazetecilik, toplumsal denetim rolünün bulanıklaşmasıyla karşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla hakikat ötesi çağ olarak niteleyebileceğimiz yeni dönemde gazetecilik, artık hikâye anlatıcılığını bırakarak doğrulamaya odaklanmaktadır (Zarzalejos, 2017: 13). Hem toplum hem de medya karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi içerisinde bilimden ve gerçeklikten kopuk bir hakikat ötesi dünya inşa etmektedir. Üstelik en ciddi olması beklenen bilim gibi bir alan bile bu anlayış içerisinde konumlandırılmaktadır. Okurlar, tüketici kimliğine bürünürken, medya kurumları da ticari işletme kimliğine bürünmüştür (Özkan, 2019: 72).

Bilimsel gerçeklerin doğrulanabilir gözlemler üzerine kurulu olmasının aksine, alternatif gerçekler hakikatten saparak yeni bir anlatı oluşturmaktadır. Bu bağlamda, yalan/sahte haberlerin yayılması ideolojik bir boyut kazanmakta ve yanıltıcı, yanlış bilgilerle yapılan dezenformasyon, kitleleri kasıtlı olarak aldatma amacı taşımaktadır.

Bu durum, haber medyasının geleneksel rollerini alt üst ederken, güvenilirlik ve meşruiyet zeminlerine zarar vermekte ve gazeteciliğin doğruyu arama ve gerçeği söyleme etiğine gölge düşürmektedir. Dolayısıyla gerçeklerin doğrulanması konusunda toplumun özerklik ve nesnellığe olan güveni sarsılmaktadır (Kotan, 2022: 1360). Öte yandan hakikat ötesi çağda gazetecilik ve haber pratikleri ilişkisi çerçevesinde yeni medya ortamları geleneksel kitle iletişim araçlarıyla karşılaştırıldığında özgün, bağımsız haber ve bilgi seçenekleri sunarak dikkat çekmektedir. Geleneksel yayıncılık genellikle güç ve sermaye merkezlerinin etkisi altında faaliyet göstermektedir. Bu durum gerçekliği sahipliklerin belirlediği yeni bir anlayışın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çeşitli manipülasyon ve propaganda yöntemleriyle üretilen gerçeklikler, izleyicilere ve okurlara hakikat olarak sunulmaktadır. Bu süreçte en büyük araç ise yine bireylerdir. Herhangi bir konuda uzman olsun ya da olmasın, kanaat önderi olarak bilinen kişiler aracılığıyla hakikat, bazen şekil değiştirmekte bazen de gerçeğin kendisinin dahi yalan sayılabileceği yeni hakikatler üretilmektedir. Dolayısıyla durumun ciddiyetinden yola çıkılarak medya okuryazarlığı kaçınılmaz bir gereklilik haline gelmiştir (Sönmezer, 2022: 207).

Hakikat Ötesi Çağda Bir Dünya Sorunu Olarak Yalan/Sahte Haber

Hakikat ötesi çağda yalan haber kavramına değinmeden önce yalan kavramının ne olduğu hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü'ne göre yalan kavramı; “*doğru olmayan, gerçeğe uymayan söz*” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2024a). Yalan söylemek, bir başkasının güvenini suistimal etmeyi amaçlayan bilinçli aldatmanın en belirgin şeklidir (Jackson, 2011: 124). Ralph Keyes'in de (2004: 33) belirttiği gibi, insanlık tarihi boyunca iletişim ve dolayısıyla yalan var olmuştur. İlk

insanların avcılık esnasında hayvanları tuzağa düşürmek için kullandığı aldatmaca yöntemler bu duruma örnek teşkil etmekle birlikte tabii ki sözsüz iletişim çağındaki bu tür aldatmalar tamamen hayatta kalma amacı üzerine kurulu olmaktaydı. İnsanın yalnızlıktan kurtularak sosyalleşmesiyle ortaya çıkan sözlü iletişim, dilin gelişimini sağladığı gibi aynı zamanda yalanın da sürekliliğini pekiştirdi. Dolayısıyla yalan haberlerin tarihi, iletişim tarihi kadar eskiye dayanmaktadır. Ancak, günümüzde teknolojinin ilerlemesiyle birlikte, haberlerin hızlı ve anında yayılması, kullanıcı müdahaleleri ve denetim eksikliklerinin olması gibi faktörler, yalan haberlerin gündeme gelmesinde etkili olmuştur.

Türkiye’de son yıllarda yapılan araştırmalarda post-truth kavramının sıklıkla “yalan haber” veya “sahte haber” kavramıyla ilişkili şekilde kullanıldığı görülmüştür. Öncelikle haber kavramının ne olduğu incelendikten sonra yalan haber kavramı üzerinde durulacaktır.

Haber kavramıyla ilgili birçok farklı tanım olmasına rağmen genel anlamda yapılan haber tanımları arasında Oya Tokgöz’ün Temel Gazetecilik kitabında bahsettiği üzere haber; insanları ilgilendirecek fikir, olay ya da herhangi bir sorunun kısa özetidir. Haber; “olan her şey”, “dün bilmediğimiz”, “insanların üzerinde konuştuğu”, “okuyucuların öğrenmek istedikleridir”. Dolayısıyla haberler sorun, fikir veya bir olay içermelidir. Bu olgular haberin temelini oluşturur ve bunlar olmadan haberler var olamaz (Tokgöz, 1981: 54-56). Yalan/sahte (fake news²) haber Cambridge Dictionary (2024) sözlüğünde, “internet üzerinde veya başka araçlar kullanarak yayılan, genellikle politik görüşleri etkilemek için ya da şaka olarak oluşturulan, haber gibi görünen sahte hikâyeler” şeklinde tanımlanmaktadır. Yalan haberin ayırt edici özellikleri, içeriğinin yanlış olması ve bu yanlış bilgilerin bilinçli olarak üretilip yayılmasıdır. Böylece yalan haberin “kuzeni” olarak nitelendirilen habercilik yanlışları, komplo teorileri, haberlerin kaynaklık etmediği söylentiler, yanlış anlaşılma olasılığı olmayan hicivler ve siyasetçilerin yanlış beyanları tanımın dışında tutulmuştur (Allcott ve Gentzkow, 2017: 213-214). Yalan/sahte haber farklı araştırmacılar tarafından kasıtlı biçimde yanlış olan ve okuyucuları yanıltabilecek haber yazıları (Allcott ve Gentzkow, 2017: 213), yanıltıcı ya da yanlış ve kandırma amaçlı içerikler (Dentith, 2018: 24), tasarım yoluyla yanıltmalar (Gelfert, 2018: 84), kullanıcıları yanıltmak amacıyla hükümetlerin tasarladığı yazılar (Hirst, 2011: 37), rakibi itibarsızlaştırmaya yönelik yazılan yazılar (Habgood-Coote, 2019: 1033), haber şeklinde ortaya atılan saçmalıklar (Mukerji, 2018: 923), aldatma niyeti taşıyan yanlış hikâyeler (Rini, 2017: 43) biçimlerinde tanımlanmaktadır.

Reuters tarafından yayınlanan bir raporda (2017) yalan/sahte haber,

2 Uluslararası araştırmalarda “fake news” olarak karşımıza çıkan kavram, Türkçe’ye çevrilirken “sahte haber”, “yalan haber”, “uydurma haber” ve “düzmece haber” gibi çeşitli kelimelerle ifade edilmiştir. Bu çalışmada uluslararası alan yazında hakim olan “fake news” kavramı “yalan haber” olarak kullanılacaktır.

“gazetecilik prensipleri altında toplanan enformasyonun doğrudan yanlış veya yanıltıcı içerik olarak maskelenmesi” şeklinde ifade edilmiştir. Yalan haber, gazetecilik olgusu altında elde edilen bilgilerin doğrudan yanlış, yanıltıcı ve manipülasyon amaçlı gizlenmesidir (Şener, 2018: 359). Yalan/sahte haber ister geleneksel medya ister sosyal medya yoluyla finansal veya siyasi odaklı kazanım elde etmek için yanlış yönlendirme amacıyla gerçekleştirilen bir tür aldatmaca veya kasıtlı olarak yayılan yanlış bilgidir. Dolayısıyla yalan haberler hazırlanmış ve okuyucuları yanıltarak okunma trafiğini en üst kar noktasına çıkartacak şekilde tasarlanmış içerikler olarak açıklanabilir. Bu haberler aldatmayı kullanarak olgusal olmayan öğeleri tanıtan ve aldatmaktan ziyade eğlendirmeyi amaçlayan hiciv türündeki haberleri de kapsayabilir (Kiwi, 2017: 3-4).

Shu ve arkadaşları (2017: 24) ise yalan haberlere ilişkin genelleyci ifadelerden kaçınarak yalan haberin sınırlarını ortaya koymuşlardır. Buna göre, “(1) tüketicileri yanıltmaya niyetli olmayan ve olgusal anlamda yanlış algılanması mümkün olmayan, uygun içerikli hiciv haberleri; (2) haber etkinliklerinden kaynaklanmayan söylentiler; (3) doğrulanması zorlayıcı olan doğru ya da yanlış komplo teorileri; (4) kasıtsız olarak yaratılan yanlış bilgiler; (5) sadece eğlence için hedeflenen bireyleri aldatmak için kullanılan aldatmacalar” yalan haber kapsamında değerlendirilmemektedir.

Yalan haber, kitleleri aldatmaya, yanıltmaya veya manipüle etmeye yönelik gerek bilinçli gerekse bilinçsiz olarak yapılan her türlü doğruluktan ve gerçeklikten yoksun haber metni ve bilgiler olarak tanımlanabilir.

Yalan haber kavramının akademik alanyazında hangi anlamlarda kullanıldığını araştıran Edson Tandoc ve arkadaşları (2017: 2- 11), kavramın hiciv, parodi, uydurma haber, fotoğraf manipülasyonu, propaganda ve reklam anlamlarında kullanıldığını belirlemişlerdir. Ayrıca terim, günümüzde bazı haber kuruluşlarının eleştirel haberlerini itibarsızlaştırarak bireylerde şüphe uyandıracak şekilde kurgulanarak kullanılabilir. Bu türlerin her birinin ortaya konulma amacının farklı olmasından yola çıkılarak yalan haberler, okuyucuları/izleyicileri etkilemek, propaganda yapmak veya birtakım nedenlerle ülke gündemini değiştirmek gibi kasti amaçlarla üretilebilmektedir. Öte yandan dikkatsizlik, yanlış anlaşılma veya istemeden yanlış haber üretmek de mümkün olabilmektedir. Başka bir araştırmada ise yalan haber kavramı “iç seçimlere yabancı müdahale iddiası, finansal kazanç için reklam güdümlü icat, parodi ve hiciv, kötü gazetecilik, ideolojik olarak karşı çıkan haberler ve ortodoks otoriteye meydan okuyan haberler” olmak üzere altı türde ele alınmıştır (Tambini, 2017: 1-5). Wardle (2020: 9) ise dijital mecralardaki yanlış bilginin veya yalan/sahte haberin en yaygın yedi türü olarak en düşük zararlıdan en yüksek zararlıya doğru olmak üzere; “hiciv/parodi, hatalı ilişkilendirme,

çarpıtma, bağlamdan koparma, taklit, manipülasyon ve uydurma” şeklinde bir sınıflama yapmıştır. Jaster ve Lanius (2021: 25-26) yalan haberin yapısal olarak içerisinde birden fazla boyutu barındıracak şekilde yedi boyutunun olduğundan söz etmiştir: Hakikat boyutu; çoğu hesapta yalan haberlerin bir şekilde doğruluktan yoksun olan kısmını kapsamaktadır. Aldatma boyutu; yalan haberde bulunan yanlış içeriklerin bilinçli olarak yayılmasını içermektedir. Saçmalık boyutu; içerik konusunda aldatma niyetinin tartışılmaz bir ölçüt olarak kabul edilmemesiyle ilgilidir. Dolayısıyla kişi bilerek yalan haber yayabilir ama aynı zamanda bu haberin doğruluğu konusunda aldatma niyeti taşımayabilir. Görünüş boyutu; yalan haberlerin kasıtlı biçimde gerçek haber olarak yayılmasıyla ilgilidir. Etki Boyutu; politika ve karşı önlemler söz konusu olduğunda, yalan haberin etkilerinin ilgi odağında olmasıyla ilgilidir. Virallik boyutu; yalan haberlerin demokratik karar ve fikir oluşma süreçlerine büyük bir tehdit oluşturması hakkında oluşan fikir birliğiyle ilgilidir. Son olarak yalan haberin medya boyutu ise; dijital iletişim şekilleri ve özellikle de sosyal medyanın yalan haberleri yayma konusundaki rolüne yönelik varılan fikir birliğiyle ilişkilidir. Öte yandan yalan haberlerin kimler tarafından üretilerek gerek geleneksel ortamlarda gerekse sanal ortamlarda dolaşıma sokulduğudur. Yalan haber oluşumunda farklı alanlarda farklı aktörler rol oynayabilmektedir. Bu aktörler Baron ve Crotofof (2017: 6) sınıflandırmasına göre şu şekildedir: içerik yaratıcıları (gazeteciler, bloggerlar, vb.), tüketicileri ve dağıtıcıları, norm koruyucuları (kurumsal bilgi denetleyicileri, ticari kuruluşlar vb.), ekonomik destekçiler (reklamverenler, kuruluşlar, kullanıcılar).

Claire Wardle ve Hossein Darekhshan (2017) yalan haber ifadesinin herkes tarafından anlaşılan, basit bir anlamı olduğu varsayımını reddederek “fake news” kavramını eksik ve yetersiz buldukları için daha kapsayıcı bir terim olan “information disorder” yani “bilgi bozukluğu” kavramını önermişlerdir. Wardle ve Darekhshan tarafından yalan haberlerle bağlantılı “bilgi bozukluğu” kavramı üç kavram ile ilişkilendirilmiştir. Bu kavramlar Dezenformasyon, Mis-enformasyon ve Mal-enformasyon’dur (Wardle & Derakhshan, 2017: 5).

- Dezenformasyon (dis-information), yanlış bilgilerin zarar vermek amacıyla kasıtlı olarak paylaşılmasıdır.
- Mis-enformasyon (mis-information), yanlış bilgilerin kasıtsız olarak paylaşılmasıdır.
- Kusurlu bilgilendirme (mal-information), bir bireye, organizasyona veya ülkeye zarar vermek amacıyla kullanılan gerçekliğe dayalı bilgilerin paylaşılmasıdır. Genellikle özel alanda kalması gereken bilgilerin kamusal alana taşınması yoluyla oluşmaktadır.

Yanlış bilgilendirme (mis-information) ve yanıltıcı bilgilendirme (dis-information) olarak adlandırılan iki kavram arasındaki farkı daha da net

ortaya koymak açısından yanlış bilgilendirme, sosyal medyada bir haberin, söylentinin veya eski bir görüntünün doğruluğu kontrol edilmeden ve yanlış olduğu bilinmeden, sadece doğru olduğuna inanılarak paylaşılmasıdır. Öte yandan yanıltıcı bilgilendirme ise maddi kazanç sağlama, siyasi rakipleri alt etme, psikolojik ve fiziksel zarar verme amacını taşımaktadır. Yanlış ve yanıltıcı bilginin kolayca üretilmesi ve hızla geniş kitlelere ulaşması günümüzdeki kitle iletişim araçlarının olumsuz etkileri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda yanlış ve yanıltıcı içerik üretiminin arkasındaki siyasi, ekonomik, sosyal ve psikolojik motivasyonların belirlenmesi büyük önem taşımaktadır (Wardle, 2020: 12-13).

Sosyal Medya ve Yalan/Sahte Haber

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan internet, geleneksel medyadaki zaman ve mekân sınırlarını aşarak tek yönlü iletişim akışından çok yönlü iletişim akışına, etkileşimli, anında ve hızlı iletişim ortamlarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Web 2.0 teknolojisinin sunduğu yeni medya daha özeldir ise sosyal medya ortamlarında kullanıcılar, pasif konumdan aktif konuma geçerek içerik üretimine katkıda bulunmuş ve üretilen içeriklere geri bildirim yapabilmeye imkanına sahip olmuşlardır. Geleneksel medyadaki denetimli ve sınırlı katılımın aksine sosyal medya ortamları; katılım, açıklık, karşılıklı konuşma, topluluk oluşturma, bağlantılı olma, erişebilirlik, bulunabilme, tanınırlık, popülerlik, gizlilik, kimlik, sohbet, var oluş, ilişki, saygınlık (Mayfield, 2008; Kietzmann vd., 2011'den akt. Yaşa, 2023: 68-73) gibi işlevler ve özellikler sunmaktadır. Bu işlev ve özellikler kullanıcıların gerek anonim gerekse gerçek kimlikleriyle kontrolsüz, denetimsiz ve kısmi özgür bir ortam içerisinde sorgulamadan çeşitli haber ve bilgi paylaşımlarında bulunabilmelerine imkan sağlamaktadır. Dolayısıyla sosyal medya ortamları kullanıcılarına herhangi bir konuyla ilgili anında ve kolay bir şekilde haber ve bilgi paylaşımı yapmalarına olanak sunmuştur. Ancak bu ortamlarda kullanıcılar tarafından üretilen ve tüketilen yalan haberler ve bilgiler dezenformasyona neden olarak toplumlar ve birey/ler üzerinde çeşitli olumsuz durumların oluşmasına sebebiyet verebilmektedirler. Bu bağlamda, sosyal medya ortamlarının sağladığı avantajlar ve dezavantajlardan hareketle hakikat ötesi çağda sosyal medya, yalan haber ilişkisi çerçevesinde bu durumu açıklamak sorunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Web 2.0 teknolojilerinin gelişimiyle ortaya çıkan sosyal medya ortamları sayesinde bireyler sadece içerikleri takip etmekle sınırlı kalmayarak aynı zamanda bu ortamların sağladığı aktif katılıma yönelik yapısı sayesinde içeriklere müdahale de eder duruma gelmişlerdir. Dolayısıyla içeriklerin hem üreticisi hem de tüketicisi olan kullanıcılar bu katılımı gerçekleştirirken gerek gerçek gerekse sahte kimlikleriyle üretebildikleri yalan/sahte haberleri

bu ortamlar üzerinden dolaşıma sokabilmektedir (Yaşa, 2024: 976). Öte yandan sosyal medya ortamları çeşitli haber ve bilgilerin oldukça hızlı ve aktif bir şekilde yayılmasına olanak sağlamakla birlikte kullanıcılar tarafından paylaşılan yalan haberler, diğer paylaşımlara kıyasla daha çok ilgi görerek daha fazla dolaşıma girmektedir. Sosyal medya ortamlarında paylaşılan haber veya bilgi içeriklerinin başlıkları kullanıcıların ilgisini anında ve hızlı bir şekilde çekerek kullanıcılarda bu haberleri veya bilgileri diğer kullanıcılarla paylaşma isteği uyandırabilmektedir. Dolayısıyla ister eğlence amaçlı isterse rakibi alt etme isteğiyle üretilmiş olsun yalan haberlerin veya gerçeği yansıtmayan içeriklerin sosyal medya ortamlarında dolaşımı gerçek haberlere kıyasla oldukça hızlıdır (Vosoughi vd. 2018: 1). McIntyre'nin (2018: 93) belirttiği üzere, günümüzde bireylerin sosyal medya ortamlarından veya kaynağı belirsiz internet sitelerinden buldukları içerikleri, doğruluğunu sorgulamadan gerçeğin kendisi gibi paylaşması ve *“sosyal medyanın bir haber kaynağı olarak yükselişi haber ile kanaat arasındaki ince çizgiyi daha da bulanıklaştırmaktadır”*. Sosyal medya ortamları yoluyla kamuoyu üzerinde gerçeklerden ziyade duygular, kanaatler etkili olmakta ve yalanlar, aldatmacalar gündelik alışkanlıklar haline gelmektedir. Toplumun birçok alanında yalan yaygınlaşarak dürüstlük değer kaybetmiştir. Kullanıcılar sık sık yaşlarını, mesleklerini ve yaşadıkları yerleri farklı gösterme eğilimindedir. Bu tür yalanlar, pek çok kişinin artık bir adres olarak gördüğü sanal ortamlara uygun düşmektedir. Dürüst olmamak için pek çok teşvik edici unsurun bulunduğu veya sahtekârlığa karşı caydırıcı yaptırımların olmadığı bu ortamlar artık etik dışı bir alan haline gelmiştir. Hakikat ötesi dönemin tohumlarının yeşermesi için mükemmel bir sera sunulmaktadır (Keyes, 2004: 168). Özellikle belirli yasalar ve kurallar çerçevesinde kontrol edilebilirliği ülkelere göre farklılık gösteren sosyal medya ortamları, şiddet ve terör gibi bazı suçlar dışında kalan içeriklerin denetimsiz olmasına yol açmaktadır. Bu ortamlarda yanıltıcı, doğru olmayan, manipülatif içerikler; metinler, görseller, videolar ve sahte haberler dolaşıma girmektedir. Hakikat ötesi dönemin belirleyici unsurlarından biri olan kasıtlı olarak üretilen, doğrulanmamış ve genel anlamda doğruluğu tespit edilemeyen yalan içerikler ve yanıltıcı bilgiler, medya platformlarında kullanıcılar tarafından doğru ve gerçek olarak algılanmaktadır (Yıldırım ve Mazıcı, 2021: 746). Öte yandan sosyal medyada algoritmalar tarafından yürütülen ve gerçek kullanıcı gibi davranan bot hesaplar yalan/sahte haberlere veya bilgilere yönelik tespiti zorlaştırmaktadır. Bu bot hesaplar, başka kullanıcılarla etkileşime girerek çeşitli gönderiler paylaşmakta ve iyi amaçlar için kullanıldığı gibi dezenformasyon yaratımında da kullanılabilir. Gerçekliği çarpıtarak, abartı veya yanıltıcı bilgiler paylaşarak, gönderilere yorumlar yapabilmektedirler. Dolayısıyla sosyal medya, habere ve bilgiye erişimi kolaylaştırırsa da bilgi kaynağının güvenilirlik sorununu karşımıza getirmektedir. Özellikle de hedef kitlelerin düşünce ve

davranışlarını kendi çıkarları doğrultusunda yönetmek isteyen karar vericiler, bazen gerçek bilgileri çarpıtarak veya abartarak manipüle etmekte bazen de doğru olmayan asılsız haberlerle kitleleri kontrol altına almaya çalışmaktadır (Gorwa ve Guilbeault, 2020: 228; Aydın, 2024: 91).

Eskiden hakikati ifade etmek temel gaye olurken artık hakikat ötesi çağda üretilen haber veya bilgilerle okuru çekme amacı güden, müstehcen ve abartılı haber ve bilgilerle “tık avcılığı” olarak ifade edebileceğimiz günümüzde sosyal medya ve internet aracılığıyla kullanıcılar etki altına alınabilmektedir (McIntyre, 2018: 105). Sosyal medya ortamları ve internet üzerinde üretilen ve tüketilen haberde dedikodular, sahte ölümler ve benzeri yalanlar haberler doğrulanmadan önce viral hale gelebilmektedir (Thompson, 2020: 99). Dolayısıyla tıklanma kaygısıyla üretilen haberler veya bilgiler sosyal medya ortamlarıyla birlikte yükselişe geçmekle birlikte bu ortamların kişisel amaçlar için kullanılması medyaya olan güvenin azalmasına ve birey/lerin siyasi veya politik süreçler içerisinde karar alma durumlarını olumsuz etkilemesine neden olabilmektedir.

Günümüzde yalan/sahte haberlerdeki temel sorun, haber veya bilgilerin dezenformasyon perspektifinden doğrulanarak değerlendirilmemesidir. Çünkü sosyal medya ortamlarının ve internet sitelerinin ortaya çıkması gazetecilik mesleğini yapmak isteyen birey/lere herhangi bir kurum veya kuruluşa bağlı olmadan yurttaş gazeteciliği pratiğini gerçekleştirme olanağı sunmuştur. Böylece medyada haber üretim tekelleri kırılmış olsa da gazetecilik eğitimi olmayan ya da az eğitim almış birey/ler bu ortamlarda hızlı ve kolay bir şekilde yalan veya yanlış haber üreterek söz konusu içerikleri yine bu ortamlarda geniş kitlelerle paylaşmaktadır. Yurttaş gazeteciliği pratikleri gerçekleştiren birey/lerin bu ortamlarda ürettiği yalan veya yanlış haberin doğruluğunun sorgulanmasına kadar geçen sürede haberlerin viral olması hem toplumlar hem de birey/ler için önemli tahribatlar oluşturabilmektedir. Çünkü bu birey/ler sosyal medya ortamları üzerinde binlerce kişi tarafından takip ediliyor olabilmekle birlikte takipçi sayıları da bu etkinin gücüyle doğru orantılıdır. Nitekim sosyal medya ortamları üzerinde bulunan influencerlar, kullanıcılar üzerindeki etkilerinin yüksekliği göz önüne alındığında topluma yalan veya yanlış haber ya da bilgi sağlanması konusunda hakikat ötesi çağda dezenformasyon açısından önemli ölçüde bir tehdit oluşturabilmektedirler.

Hakikat ötesi dönemde sosyal medya düzeni içerisinde yankı odası (echo chamber) ve filtre balonu (filter bubble) kavramlarına da değinmek bu zeminin anlaşılması açısından önemlidir. Yankı odası, kullanıcıların internet üzerinde kendi istekleri doğrultusunda ya da farkında olmayarak istemedikleri iletileri filtreleyebildikleri ve sadece kendi görüşlerine uygun kaynakları ve kullanıcıları takip ettiklerini ifade eden bir kavramdır (Colleoni, Rozza ve Arvidsson, 2014:

319). Bu noktada yankı odası etkisi, belirli bilgilerin, düşüncelerin, görüşlerin veya inançların kullanıcıların sanal ortamlarda seçtikleri iletiler aracılığıyla tekrar edilerek güçlendirilmesidir (Narin, 2018: 240).

Yankı odası, bireylerin kendi düşüncelerine ve fikirlerine yakın hissettiği diğer bireylerle ve bu düşünceler, fikirler doğrultusunda üretilen veya tüketilen içeriklerle bir arada buldukları internet tabanlı bir ortamdır. Yankı odası etkisi ise internet tabanlı ortamlarda benzer veya ortak düşüncelere ve fikirlere sahip bireylerin tekrarlanan etkileşim içerisinde olmalarıdır. Bir başka deyişle, internet tabanlı ortamlarda kullanıcılar, benzer veya ortak düşüncelere ve fikirlere sahip olan diğer kullanıcılarla etkileşim içerisinde hem kendi bakış açılarını hem de diğer kullanıcıların bakış açılarını pekiştirmektedirler. Dolayısıyla kullanıcılar, kendi buldukları ortamın dışındaki diğer görüşlere yabancı kalarak, sağırlaşarak kendi sanal kabilelerini oluşturmaktadırlar. Bu durum farklı veya eleştirel bakış açılarının yol sayılarak bireyleri hem gerçeklikten hem de karşıdaki bireylerin yerine kendilerini koyma yani empati duygusundan yoksun bırakabilmektedir.

Filtre balonu ise, ilk kez 2011 yılında Pariser tarafından “The Filter Bubble: What The Internet is Hiding From You?” (Filtre Balonu: İnternet Sizden Ne Saklıyor?) (Pariser, 2011) isimli eserde kullanılmakla birlikte 2016 yılında ABD başkanlık seçimleri sonrasında sıklıkla gündeme gelmeye başlanmıştır (Allcott ve Gentzkow, 2017: 211-212). Kavram, dijital ortamda benzer ilgi alanlarına sahip gruplar içinde kalan kullanıcının kendisine benzer olan sesleri daha fazla duymasını, okumasını ifade eder (Pariser, 2011: 10). Jan Van Dijk, filtre balonunu “öz-seçimli enformasyon hapisanesi” olarak tanımlarken, Pariser’e göre “filtre balonları”nın üç özelliği vardır: Birincisi; “belirli bir balonda bulunan tek kişi sizsinizdir;” ikincisi, “bu balonu siz göremezsiniz (kriterleri siz seçmediniz)” ve üçüncüsü “bu balona girmek sizin tercihiniz değildi(r).” (Van Dijk, 2016: 321).

Filtre balonu, dijital ortamların kullanıcılara akıllı algoritmalar ve filtreler yardımıyla ilgi alanlarına göre kişiselleştirilmiş içerikler sunmasıdır. Filtre balonları bir yönüyle kullanıcılara avantajlar sunarken, diğer yönüyle de bazı dezavantajları beraberinde getirebilmektedir. Kullanıcılara ilgi alanlarına göre kişiselleştirilmiş içerikler sunulması kullanıcıların bilgiye hızlı ve kolay ulaşması açısından avantajlar sağlarken, öte yandan kullanıcılar sadece kendi ilgi alanlarına göre içeriklerle karşılaştıkları için farklı bakış açılarına ve bilgilere uzak kalmaktadırlar. Dolayısıyla filtre balonları, kullanıcıların diğer kullanıcılara yönelik belirli farkındalıklar edinmesinin önünde bir engel teşkil edebilmekle birlikte var olan ön yargıları pekiştirerek içeriklerde belirli yanlılıklara neden olabilmektedir.

Sosyal Medya, Yalan/Sahte Haber ve Dezenformasyon İlişkisi

Sosyal medya, haber ve yalan haber kavramsallaştırmalarından sonra bu kavramlar çerçevesinde dezenformasyon ilişkisini irdelemeden önce dezenformasyon kavramına değinmek yerinde olacaktır. Yanlış bilgilerle kasıtlı olarak zarar verme amacını ifade eden dezenformasyon (disinformation) kavramı ilk olarak 1949 yılında kullanılan Rusça “dezinformacija”dan türemiştir. Kavram, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’ndeki (SSCB) siyasi ve kültürel ortam incelendiğinde, Stalin dönemindeki bilgi kontrol politikalarının bir ürünü olarak şekillenmiştir (Karlova ve Fisher, 2013: 2-4). Rusça sözlüklerde ilk olarak “yanlış bilgilendirme yoluyla hataya teşvik etme eylemi” şeklinde tanımlanan kavrama daha sonrasında medya ve kamuoyu kavramları da dahil edilmiştir (Grandin, 1995: 21). Fransa’da ise “*désinformation*” kelimesi ilk kez 1956’da Fransız Komünist Partisi kurucularından “Boris Souveraine” tarafından kullanılmıştır. Souveraine, “*SSCB Hakkında Dezenformasyon: Politbüro’nun Sırları*” isminde bir makale yazmış ve kavram tam anlamıyla 1980’lerden sonra önem kazanmaya başlamıştır. Kavram, 22 Mayıs 1980’de Académie Française Sözlüğü’nde, “*rakibin güçsüzleştirilmesi amacıyla yapılan, rakibin yanlış yola sürüklenmesi ya da yıkımını sağlamak için sürekli ya da sürekli olmayan eylem*” olarak tanımlanmıştır (Durandin, 1993: 20). Dezenformasyon; Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde “*bilgi çarpıtma*” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2024b).

Kavram farklı araştırmacılar tarafından farklı şekilde de tanımlanabilmektedir: Dezenformasyon, “kamuoyunu ya da karar alıcı elitleri aldatmak için hasmının iletişim sistemlerinin içine dikkatlice inşa edilmiş yanlış mesajları sızdırmak” şeklinde ifade edilebilir (Bittman, 1985: 49). Alıcıyı kandırmak, yanıltmak amacıyla paylaşılan yanlış, hatalı ve yanıltıcı bilgidir (Ireton ve Posetti, 2018: 7). Alıcıyı inandırmak için kasıtlı olarak aktarılan yanlış bilgilerdir (Floridi, 2011: 260). Yanıltıcı olması amaçlanan ya da en azından yanıltıcı olacağı öngörülen bilgilerdir (Fallis, 2014: 1). Dezenformasyon yalan söylemek için yapılabilir. Ancak burada önemli olan yalan söylemek değil, kamuoyunun manipüle edilmesidir (Volkoff, 1999: 31). Yaygın bir şekilde kamuoyunu yanıltabilecek sahte haberler setidir (Lazer vd., 2018: 1094).

Dezenformasyon, belirlenen amaçlar doğrultusunda kasıtlı olarak yanlış veya yanıltıcı bilgileri yaymaktır. Dolayısıyla toplumların veya bireylerin kasıtlı bir şekilde yönlendirilmesine neden olacak her türlü yalan ve yanıltıcı bilgi dezenformasyon olarak tanımlanabilir. Buradaki amaç toplumların veya bireylerin herhangi bir konu, olay ya da durum hakkındaki algı, tutum veya davranışları üzerinde değişiklikler yaratmaktır. Yalan veya yanlış bilgiler, kişisel itibar kazanımı, sosyal, ekonomik veya siyasi çıkar elde etmek, çoğunlukla da karşıdaki topluma ya da bireye zarar vermek için üretilirler.

Dezenformasyon, yanlış bilgi ve propaganda gibi taktiklerle kitleleri yanıltma işlevi görür ve aynı zamanda bilginin kendisi de yanıltıcı hale gelebilir. Ayrıca, komplo teorileri de dezenformasyonun önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Çünkü bu kaynaklar, sistematik bir şekilde inandırıcı ve yanıltıcı olma özelliklerini kullanabilirler (Fallis, 2014: 625). Dezenformasyonun yayılma sürecinde pek çok dinamik etkilidir. Bunlar “belirsizlik”, “değerler ve inançlar”, “duygusallık”, “korku” ve “kontrol mekanizmasının yeterince işleyememesi/ yoksunluğudur” (Shu vd., 2020: 6-8).

Günümüzde dezenformasyondan söz edildiğinde düşmanca propaganda, ideolojik saptırma, trolleme veya forumlarda ve sosyal medyadaki tartışmaların kötü niyetli denetlenmesi gibi çeşitli biçimler akla gelmektedir. Uygun bir strateji kullanılarak, gerçeği saptırmak, güvensizlik oluşturmak veya şüphe uyandırmak için genellikle ülkelerin, toplumların ve belirli hedef grupların özelliklerine göre uyarlanmış çeşitli araçlardan ve/veya ortamlardan yararlanır. Dezenformasyon, ister zarar vermek maksadıyla isterse de kişisel, siyasi veya maddi kazanç sağlamak amacıyla olsun, alıcıları kandırmak ve yanlış yönlendirmek için yanlış veya manipüle edilmiş bilgilerin kasti olarak oluşturulması ve yayılmasıdır (Załoga, 2022: 44). Dezenformasyon, aslında bir bilgi aktarım yöntemidir. Ancak, bu süreç içerisinde gerçeklik yeniden şekillenerek farklı bir bilgiye dönüştürülür. Bunu başarmanın yolları ise, bilgiyi bağlamından kopararak gerçeklerden ayırmak ve mantıksal tutarlılığa dikkat etmeden yeniden kategorize etmektir (Mahmoudi, 2017: 76). Ayrıca dezenformasyon bir tür kara propaganda olarak da görülebilir. Bu bağlamda, yalnızca devletlerin veya siyasi aktörlerin hedef kitleleri belirli amaçlar doğrultusunda yönlendirme çabası değil, küresel pazarda kurum, kuruluş veya firmaların rakiplerini devre dışı bırakma stratejisi olarak da kullanılır. Hatta istihbarat örgütleri ve gizli servisler bağlı buldukları devletlerin çıkarlarına hizmet edecek şekilde bu yöntemleri kullanmaktadır (Toktay, 2019: 38). Öte yandan dezenformasyon birçok farklı amaç için de kullanılabilir. Bazen siyasi liderler veya partiler, hedef kitlelerini etkilemek ya da rakiplerini zayıflatmak için bu stratejiyi benimsemektedirler. Bu tür dezenformasyon özellikle seçim dönemlerinde seçimlerden önce ortaya çıkar ve kamuoyunun algısını değiştirmeyi hedefler. Bazen de bir kurum, kuruluş veya şirketin rakiplerini zayıflatmak veya pazar payını artırmak amacıyla ya da bireylerin veya grupların ekonomik kazanç sağlamaları için kullanılabilir. Ayrıca dezenformasyon, bir grup, birey ya da belirli bir toplumsal veya kültürel değeri desteklemek veya zayıflatmak için de kullanılan bir stratejidir. Bu tür dezenformasyonlar genel olarak toplumun algısını değiştirmeyi hedeflemekle birlikte toplumsal olarak din veya etnik gruplarla ilişkilidir. Diğer taraftan bir ülkenin düşmanlarını zayıflatmak veya kendi propaganda amaçları doğrultusunda da kullanılabilir. Bu tür dezenformasyon genellikle savaş

zamanlarında uygulanır ve düşman ordularının veya halkının moralini bozmayı hedef almaktadır (Avşar ve Koyuncu, 2024: 368).

Dezenformasyonun, bir fikri toplumlara yaymak için kullandığı bazı stratejiler vardır. Bunlar; yalan veya yanıltıcı bilgi oluşturarak, hedef kitlenin olumsuz tepkilerini açığa çıkartmaktır. Ayrıca bir düşüncüyü desteklemiş gibi görünüp ilgili hedef kitleye o düşüncenin geçersiz olduğuna inandırıcı şekilde yorumlar yapmaktadır. Son olarak, olay veya durum hakkında hedef kitleye oldukça çarpıtılmış bilgiler sunarak, onları bu yanlış bilgilere inandırmaktır (Agbedo ve Krisagbedo, 2014: 19).

Vladimir Volkoff'a (1999: 33-37) göre dezenformasyonun kamuoyunu manipüle edici dört temel özelliği vardır: İlki herkesin sürekli olarak aynı şeyi söylemesidir. İkincisi, herhangi bir soruna yönelik enformasyon bombası söz konusuysen diğer yönleriyle ilgili herhangi bir bilgiye sahip olunamamasıdır. Üçüncüsü, söylemlerin kutuplaştırılarak bir tarafın söylediğini iyi, diğer tarafın söylediğini ise kötü olarak konumlandırılmasıdır. Dördüncü ve son olarak ise bir görüşü kolektif bir saplantı haline getirmek dezenformasyondan kuşku lanılmasını gerektiren durumlardır. Öte yandan Fallis (2009: 2-3) dezenformasyonun ortaya çıktığı koşullarla ilişkili olarak şu şekilde bir sınıflandırma yapmaktadır:

- Hükümet aracılığıyla üretilen ve/veya askeri operasyonlar sonucunda ortaya çıkan dezenformasyon,
- Bilgisayar korsanları veya haber siteleri tarafından özenle planlanmış dezenformasyon,
- Kamuyu ve yetkilileri yanıltmak isteyen kurum, kuruluş ve bireyler tarafından yaratılan dezenformasyon,
- Sözlü veya yazılı kaynakların yanı sıra inandırıcı ve ikna edici olması için görsel bileşenlerle üretilen dezenformasyon,
- Geniş bir kitle yerine belirli bireyleri veya kurum ve kuruluşları hedefleyen dezenformasyon.

1990'lı yıllarda başlayan teknolojik gelişmeler 2000'li yıllarla birlikte hız kazanarak medya ortamlarında önemli değişim ve dönüşümler meydana getirmiştir. Bu değişimlerin temelinde gelişen bilgi ve iletişim teknolojilerinin çıktısı olan internet gelmektedir. İlk olarak Web 1.0 teknolojisinin gelişmesi ve daha sonrasında ise Web 2.0 teknolojisinin gelişmesi medya alanındaki değişim ve dönüşüme hız kazandırmıştır. Kullanıcıları dinamik bir süreç içerisine alan Web 2.0 teknolojisi, kullanıcıların web tabanlı ortamlar içerisinde etkileşimli olarak iletişim kurabildiği, geri dönüt verebilmesi ve düşüncelerini paylaşabilmesi için gerekli olan altyapıyı sunmuştur (Cevher ve Yaşa, 2022: 13). Web 2.0 teknolojisi ile gelişen yeni ortamlara ise sosyal medya denilmiştir

ve kitle iletişim ortamları sosyal olduğu için sosyal medya adını almıştır. Sosyal medya, kitle iletişim araçlarının en interaktif ve sosyal olanı olmakla birlikte alt yapısında bilgisayar ağları olan, dili dijital olan, kullanıcılar arasında gönderilen iletilerin interaktif olduğu ve küresel olarak diğer kullanıcılarla paylaşıldığı bir medyadır (Castells, 2007: 248). Dolayısıyla zaman ve mekân sınırlarının ortadan kalktığı, tek taraflı bilgi akışının kırıldığı internet tabanlı sosyal medya ortamları, bireylerin ve toplumların bir araya gelerek aralarında etkileşim ve iletişim düzeyini arttırması bakımından önemli ve çeşitli olanaklar sunmaktadır. Ancak bu ortamlar üzerinden üretilen ve dolaşıma sokulan yalan/sahte haberler veya bilgiler ortamın sunduğu hız olgusuyla birlikte kolay ve etkili bir şekilde kullanıcılar tarafından üretilerek, dolaşıma sokulabilmektedir. Bu durum dezenformasyonu artırıcı bir potansiyel taşıyarak yalan/sahte haber tespitinin zorlaşmasına ve yanlış ya da yalan bilgilerin yaygınlaşarak bilgi kirliliğinin oluşumuna zemin hazırlamaktadır (Yaşa ve Öksüz, 2020:1392; Yaşa, 2022: 218).

Sosyal medya, dezenformasyonun en yaygın ve en kolay yayılabildiği ortamdır. Ayrıca bu ortamların ifade özgürlüğü, geleneksel yayıncılıkta bulunan gözden geçirme ve düzenleme gibi filtreleme mekanizmalarının ve önemli oranda hesap verilebilirliğin eksikliği yalan haber yayılımı için alan oluşturmuştur. Genel anlamda çevrimiçi ortamlarda bilgi üretmenin ve bu bilgiyi diğer kullanıcılarla paylaşmanın belirli bir kuralı yoktur. Dolayısıyla bu ortamlarda gerçekler kolaylıkla değiştirilebilir, çalınabilir, çarpıtılabilir veya sahte ifadelerle kurgulanabilir (Kumar ve Geethakumari, 2014: 4; Metzger, 2007: 2079). Sosyal medya ortamlarının sağladığı özellikle düşük maliyet, kolay ve hızlı etkileşim gibi olanaklar habercilik pratiklerinin de bu ortamlara doğru kaymasına yol açmıştır. Ancak bu olanaklar, sahte haberlerin veya bilinçli bir şekilde yanlış bilgi üretiminin sosyal medya ortamları üzerinden kullanıcılar arasında dolaşıma sokulmasına ve böylelikle bu alandaki bilgilerin güvenilirliğinin sorgulanmasına neden olmuştur.

Dezenformasyonun aşındırıcı gücü göz ardı edilemez bir gerçektir. Sosyal medya platformlarında etkileşime dayalı dezenformasyonun artması, gerçeklik algısında bozulmalara yol açabileceği gibi aynı zamanda toplumsal katmanlar arasındaki ayrışmanın da hızlanmasına yol açabilecektir. Sosyal medya, kaynak belirsizliği ve çok sayıda bilginin dolaştığı bir sanal ortam olmasından dolayı dezenformasyon hızla ve etkili bir şekilde yayılabilir. Bu platformlarda üretilen yalan bilgiyle karşılaşan birey/ler, gerçeği yanlıştan ayırt etmekte zorlanabilmekte ve yanlış bilgilerle şekillenen bilişsel ekim meydana gelmektedir (Öztat, 2021: 80). Özellikle de sosyal medya ortamlarında yalan haberlerle ilişkili şekilde içeriklerin doğruluğunu veya yanlışlığını belirlemeyi zorlaştıran en önemli faktörlerden biri fotoğraf ve videoların

kullanımıdır. Videoların doğruluğunu değerlendirmek fotoğraflara göre daha kolay olsa da her iki içerik türü de sosyal medya ortamlarında paylaşıldığında büyük sorunlara neden olabilmektedir. Özellikle fotoğrafların orijinallikini doğrulamak için EXIF verileri (çekim tarihi, diyafram ve ISO ayarları gibi) incelenebilmektedir. Böylece fotoğrafın ne zaman hangi cihazla, açıyla, ışıkla ve eğer cihaz bir mobil telefonsa ve kamerası konum servislerini kullanıyorsa hangi koordinatlarda çekildiği bulunabilmektedir. Ayrıca Google'ın "görsel arama motoru" kullanılarak da fotoğrafların orijinal olup olmadığı kontrol edilebilir (Foça, 2016). Öte yandan dezenformasyon ve yalan haberlerin yapay zekâ ile tespit edilebilmesine yönelik araştırmalar da mevcuttur (Kaliyar vd., 2020; Akhtar vd., 2023; Zhuk vd., 2018; Kozik vd., 2022; Al-Asadi ve Tasdemir, 2022; Buñcu ve Alexandrescu, 2023). Bu araştırmalar irdelenecek olursa; Kaliyar vd'nin (2020) yaptığı araştırmada, sahte haberlerin hızlı ve doğru bir şekilde tespit edilmesi için derin öğrenme tabanlı bir çözüm sunmaya odaklanılmaktadır. Bu doğrultuda, sahte haber tespiti için derin bir evrimsel sinir ağı (FNDNet) önerilmiş ve metin verilerini işleyerek sahte haberleri gerçek haberlerden ayırt etmeyi amaçlamışlardır. Modelin eğitilmesi için geniş bir veri seti kullanılmıştır. Bu veri seti, hem gerçek hem de sahte haberleri içeren örneklerle zenginleştirilmiştir. Araştırma sonucunda, sahte haberleri tespit etme konusunda yüksek bir doğruluk oranına sahip olduğunu göstererek, diğer geleneksel yöntemlere kıyasla daha iyi performans sergilemiştir. Akhtar vd'nin (2023) yaptığı araştırmada, sahte haberlerin ve dezenformasyonun tespiti için yapay zeka (AI) ve makine öğrenimi (ML) yöntemlerinin kullanılmasının, tedarik zinciri kesintilerini önlemeye yardımcı olabileceği üzerine odaklanılmaktadır. Araştırmada, doğal dil işleme (NLP) ve makine öğrenimi algoritmalarının kullanıldığı çeşitli yöntemler ele alınarak metin analizi ve veri madenciliği teknikleriyle birlikte sahte haberler tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucunda, ortaya konulan model birden fazla veri kaynağına dayandırılarak yönetimsel karar verme sürecindeki işlerliğine yönelik kanıtlar tespit edilmiştir. Ayrıca araştırma, tedarik zinciri ve AI-ML alan yazınına katkıda bulunmakta ve pratik bilgiler sağlamaktadır. Zhuk vd'nin (2018) yaptığı araştırmada, sahte haberlerin yayınlanma ve dağıtılma mekanizmalarını, yapıların sınıflandırılması, yapısıyla ve algoritmasına göre analizine odaklanılmıştır. Bu doğrultuda, yapay zekâyla birlikte makine öğrenimi unsurları içeren sistemler kullanılarak sosyal medyada bu sahte haberleri tespit etme yöntemleri üzerine sonuçlar tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda, farklı alanlarda uzmanlaşmış uzmanlar ve dijital hümanistler bu sorunu yoğun bir şekilde incelemelerinin gerekliliği ortaya konmuştur. Kozik vd'nin (2022) yaptığı araştırmada, sahte haberlerin ve dezenformasyonun tespitine yönelik metin analizi tekniklerinin geliştirilmesine ve uygulanmasına odaklanılmıştır. Bu doğrultuda, hibrit bir

yöntem önerilerek meta öğrenme tekniklerini kullanarak birkaç küçük model bir araya getirilmiştir. Araştırmada, metin analizi tekniklerinin sahte haberleri tespit etme konusunda etkili olduğu ve suçların önlenmesine yardımcı olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Al-Asadi ve Tasdemir'in (2022) yaptığı araştırmada, sosyal medya üzerinde sahte haberlerin tespitinde yapay zekâ araçlarının nasıl kullanıldığını ve farklı alanlarda ne kadar başarılı olduklarına yönelik bir alanyazın taraması sunulmuştur. Araştırmada, bilgisayar bilimlerinde resmi bir metodoloji kullanılarak geliştirilmiştir. Araştırmada, makine öğrenimi ve derin öğrenme gibi yapay zekâ araçlarının siyaset, spor, iş dünyası gibi birçok çeşitli alanlarda sahte haberleri tespit etmeye yönelik sistemler geliştirmek amacıyla yaygın olarak kullanıldığı sonucuna ulaşılmakla birlikte bu iki aracın sahte haberleri sınıflandırmada etkili olduğu tespit edilmiştir. Buñucu ve Alexandrescu'nun (2023) yaptığı araştırmada ise internet üzerinde artan dezenformasyona yönelik olarak umut verici bir çözümü sunmaktadırlar. Bu doğrultuda, dezenformasyonla mücadele için Blockchain tabanlı bir platform geliştirmeyi önermektedir. Araştırma sonucunda, oluşturulan bu platform reaktif ve proaktif platformlar oluşturmak için kullanılabilmesi tespit edilmiştir.

Krizler, doğal afetler ve felaketler resmi haber kanalı muhabirlerinin bilgi ve görüntü aktarımını yavaşlatmakta (Sutton, Palen ve Sjklovski, 2008:3) ve kriz zamanlarında sosyal medya üzerinde oluşturulan sanal grupların kendi içerisinde dezenformasyon geliştirebilme kapasitelerinin olduğunu gösteren araştırmalara da rastlanmaktadır. Bununla birlikte dayanışma toplulukları tarafından çevrimiçi ortamlarda paylaşılan içerikler istismara veya dezenformasyona yol açma potansiyeli de taşımaktadır. Dolayısıyla bu tür durumlarda kullanıcıların sosyal medya ortamlarında üretilen ve dolaşıma sokulan içeriklerin ne gibi sonuçlara yol açabileceği ve ne tür tedbirler alınabileceği konusunda bilgilendirilmeleri gereği unutulmamalıdır (Şen ve Akgül, 2023: 1426). Nitekim sosyal medya ortamlarında dezenformasyonun yükselişte olmasının başlıca sebeplerinden biri hiç şüphesiz internetin ve dijitalleşmenin yaşamımıza getirdiği yeniliklerdir. Yalan/yanlış bir haberin veya bilginin ortaya çıkmasından yaygınlaştığı süreye kadar tarihte hiç olmadığı kadar kısalmıştır. Hız, günümüzün belirgin özelliklerinden biri haline gelmekle birlikte bu olgu dezenformasyonun küresel bir problem haline gelmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Şentöregil, 2023: 172).

Nitekim dezenformasyon ve manipülasyona karşı alınması gereken önlemlerden biri birey/lerin sosyal medya okuryazarlığı bilgi ve becerilerinin geliştirilmesidir. Sosyal medya okuryazarlığı bilgi ve becerilerini geliştiren birey/ler gerek internet siteleri üzerinde gerekse sosyal medya ortamlarında çeşitli uygulamalar ve platformlar üzerinden yalan/sahte haberlere yönelik mücadele edebilmektedir. Bu uygulamalar ve platformlar sayesinde birey/

ler çeşitli iddialar, içerikler, söylemler, fotoğraflar gibi haber unsurlarının doğruluğunu araştırarak teyit edebilmektedirler. Dolayısıyla sosyal medya okuryazarlığı sayesinde birey/ler dezenformasyon ve manipülasyona yönelik sosyal medya ortamlarının içerdiği riskleri bilerek, eleştirel bir bakış açısıyla bu riskleri sorgulayıp ve bu risklerden korunarak çeşitli önlemler sayesinde gelecek olan olumsuz durumlara karşı daha bilinçli bir şekilde hareket edeceklerdir.

Sonuç

Gelişen ve gelişmekte olan bilgi ve iletişim teknolojilerinin sonucunda ortaya çıkan sosyal medya ortamlarında bulunan kullanıcıların hem üretici hem de tüketici olduğu hakikat ötesi çağda her geçen gün artan bir bilgi akışı gerçekleşmektedir. Kullanıcıların üre-tüketici olarak bu ortamlarda haber ve bilgi kaynağı olarak bulunmaları bilgi kirliliğinin de oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Yalan/sahte haberlerin anında, hızlı, kolay ve sürekli olarak üretilerek dolaşıma sokulması sosyal medyayı dezenformasyon ortamına dönüştürmüştür. Ayrıca sosyal medya ortamları, yalan/sahte haberler üzerinden toplumları veya bireyleri kutuplaştırıcı bir özelliğe de sahiptir. Bu haberler belirli hashtag'ler üzerinden kullanıcılar arasında dolaşıma sokulmakta ve geniş kitlelere ulaşarak etkileşim yaratmaktadır. Bunun yanı sıra hakikat ötesi dönemde sosyal medya ortamları kullanıcılarına düşünce ve fikirlerini özgürce bir şekilde ifade etme imkânı sunarken, öte yandan çeşitli güç odaklarının güçlerini ve kontrol mekanizmalarını oluşturmak için de araç haline gelmiştir. Dolayısıyla yalan/sahte haberler üzerinden güç ve kontrol denetimi de gerçekleştirilebilmektedir.

Yalan haber/ler özellikle de önemli olay ya da durumların meydana geldiği kriz zamanlarında (doğal afetler, salgın, savaş zamanları, referandum, kültürel veya ekonomik bunalımlar, seçim, siyasi istikrarsızlık) kamuoyunu manipüle amacıyla, kasıtlı olarak üretilmektedir. Bu dönemlerde yalan/yanlış bilgilerin birey/ler veya toplumlar arasında yayılma hızı da artmaktadır. Dolayısıyla böyle dönemlerde yalan/yanlış bilgilerin çeşitli doğrulama platformları (fact-checking) aracılığıyla doğruluğunun teyit edilmesi hayati öneme sahiptir. Bu bağlamda kamuoyunu doğru bilgilendirme sorumluluğunu üstlenen ve yalan/sahte haberle mücadele eden doğrulama platformlarının belirli ilkeler (objektiflik, şeffaflık, güvenilirlik ve açıklık) çerçevesinde yayılan haber ve bilgilere karşı inceleme yapması güvenilir bir ortamın oluşabilmesi için gereklidir. Ancak doğrulama platformlarının doğrulama süreçlerinde de çeşitli zorluklar bulunmaktadır. Artan oranda yalan/sahte haberin fazlalığı, ülkelerin gündemlerinin yoğun olması ve sürekli olarak güncellenmesi doğrulama süreçlerini zorlaştırmakla birlikte sosyal medya ortamlarının yapısından kaynaklı yalan/sahte haberlerin anında, hızlı, kolay yayılımı süreci daha da zorlaştırmaktadır.

Hakikat ötesi çağda sosyal medya ve yalan/sahte haber ilişkisi sonucunda meydana gelen dezenformasyon toplumların ve bireylerin karşılaştığı en büyük sorunlarından biridir. Bu sorunu çözmek ya da azaltmak için sadece bireysel veya kurumsal çabalar yeterli olmayıp söz konusu sorun aynı zamanda toplumsal ve uluslararası düzeyde koordineli bir çabayı da gerektirmektedir. Dolayısıyla gerçek veya doğru bilgi ya da haber temelli bir sistemin oturtulması hem bireyler hem de toplumlar için hayati bir önem taşımaktadır. Bu doğrultuda atılacak bireysel, kurumsal veya küresel adımlar sadece günümüzün değil, geleceğimizin şekillenmesi için de elzemdir. Tüm bunlardan hareketle hakikat ötesi çağda yalan/sahte haber veya bilgi sonucunda oluşan dezenformasyonu önlemeye yönelik olarak şu öneriler sunulabilir:

- Ülkeler bünyesinde dezenformasyonu önleme veya azaltmaya yönelik olarak “dezenformasyonla mücadele birimi” kurulabilir.
- Yalan/sahte haberlere yönelik olarak farkındalık amaçlı sempozyumlar yapılabilir veya dijital okuryazarlık ya da sosyal medya okuryazarlığına yönelik eğitimler ve beceriler geliştirilebilir.
- Kriz zamanlarında devlet organlarında yer alan bireylerin veya sosyal medya ortamlarında bulunan bireylerin ulaştığı haber ve bilgilere karşı daha temkinli yaklaşarak elde ettiği haberleri veya bilgileri farklı kaynaklardan teyit ederek doğrulamaları, gözden geçirmeleri hayati öneme sahiptir.
- Kriz zamanlarında resmî kurumların sosyal medya hesapları veya web siteleri takip edilmelidir.
- Sosyal medya ortamlarında yalan/sahte haberlerin yayılmasını önleyebilmek için daha etkili filtreler veya algoritmalar geliştirilebilir.
- Sosyal medya ortamlarında yalan/sahte haberlere yönelik hem ülkeler hem de bireyler nezdinde caydırıcı olması açısından yasal düzenlemeler yeniden gözden geçirilmeli ve uygulanmalıdır.
- Sivil toplum kuruluşları veya dezenformasyona yönelik sosyal medya ortamları üzerinde oluşturulan topluluklar kullanıcıların bilinçlenmesi adına kampanyalar veya eğitimler düzenlemelidir. Kullanıcılar üzerinde daha etkili olması ve sosyal medya üzerinde daha geniş kitlelere ulaşılabilirliği açısından bu kampanyalara, eğitimlere influencerlar dahil edilmelidir. Böylece aktarılacak bilgilerin hızlı, etkili ve geniş kitlelere ulaştırılması çok daha kolay olacaktır.
- Yapay zekâ ve makine öğrenmesine dayalı algoritmalar, yalan/sahte haber tespitinde kullanılabileceği gibi aynı zamanda dezenformasyonun erken tespiti ve yayılmasının önüne geçilmesi adına da gerekli önlemlerin alınmasında kullanılabilir. Özellikle de sosyal medya ortamları üzerinde

oluşturulan sahte hesaplar ve botlar, dezenformasyonun yayılmasında büyük bir rol oynadığı için bu hesapların tespitinin sağlanması ve engellenmesi için yapay zekâ veya algoritmalar kullanılabilir şekilde geliştirilebilir.

- Yalan/sahte haberler sonucunda oluşan dezenformasyonu önlemeye yönelik olarak belirlenecek stratejiler farklı kültürler ve dillere uyarlanarak farklı doğrulama uygulamaları ve web siteleri geliştirilebilir.
- Bireyler yalan/sahte haberleri önlemeye yönelik olarak hem sosyal medya ortamları üzerinden hem de geleneksel medya yoluyla kamu spotları ve kampanyalar düzenlenerek bilgilendirilebilir.

Kaynakça

- Agbedo, C. U. and Krisagbedo, E. C. (2014). Lying Honestly for Government: Linguistic Manipulation as Disinformation Strategy in Nigeria. *Innovare Journal of Social Sciences*, 2(4), 16-27.
- Akhtar, P., Ghouri, A. M., Khan, H. U. R., Amin ul Haq, M., Awan, U., Zahoor, N. and Ashraf, A. (2023). Detecting Fake News and Disinformation Using Artificial Intelligence and Machine Learning to Avoid Supply Chain Disruptions. *Annals of Operations Research*, 327(2), 633-657.
- Al-Asadi, M.A. and Tasdemir, S. (2022). Using Artificial Intelligence Against The Phenomenon of Fake News: A Systematic Literature Review. *Combating Fake News with Computational Intelligence Techniques*, 1001, 39-54.
- Allcott, H. and Gentzkow, M. (2017). Social Media and Fake News in the 2016 Election. *Journal of Economic Perspectives*, 31(2), 211-236.
- Alpay, Y. (2020). *Yalının Siyaseti* (6. Basım). İstanbul: Destek Yayınları.
- Arslan, Ş. (2022). Sosyal Medya ve Dezenformasyon Tehdidinde Gazetecilik. *Aksaray İletişim Dergisi*, 4(2), 107-134.
- Avşar, Z. ve Koyuncu, S. (2024). 7 Ekim Sonrası Gazze'ye İsrail Saldırıları ve Dezenformasyon. *Ombudsman Akademik*, Özel Sayı 2 Gazze, 363-404.
- Ayaz, H. ve Ayaz, F. (2021). Black Mirror Dizisi Özelinde Hipergerçeklik: Post-Truth Kavramı Bağlamında Bir Değerlendirme. *Yeni Medya*, 2021(11), 63-86.
- Aydın, A. F. (2024). Sosyal Medyada Propaganda ve Algı Yönetimi: İsrail-Filistin Savaşı Örneği. *Ombudsman Akademik*, Özel Sayı 2 Gazze, 65-99.
- Baron, S., and Crootof, R. (2017). Fighting fake news-workshop report. In The Information Society Project & the Floyd Abrams Institute for Freedom of Expression. USA: Yale University
- Bittman, L. (1985). *The KGB and Soviet disinformation: An insider's view*. Washington, DC: Pergamon-Brassey's.
- Buñincü, C. N., and Alexandrescu, A. (2023). Blockchain-based platform to fight disinformation using crowd wisdom and artificial intelligence. *Applied Sciences*, 13(10), 6088.
- Cambridge Dictionary, (2024). Fake news. <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/fake-news>, adresinden elde edildi. (E.T.: 15.05.2024).
- Castells, M. (2007). Communication, Power and Counter-Power in the Network Society. *International Journal of Communication*, 1(1), 29.
- Cevher, R., ve Yaşa, H. (2022). Dijital Medya, Web, Blockchain ve Gazetecilik. İçinde Ferihan Ayaz, Birgül Taşdelen (Ed.). *Bir Yaşam Alanı Olarak Dijital Medya: Kuramlar, Uygulamalar, Tartışmalar* içinde (ss. 9-39). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Colleoni, E., Rozza, A. and Arvidsson, A. (2014). Echo Chamber or Public Sphere? Predicting Political Orientation and Measuring Political Homophily in Twitter Using Big Data. *Journal of Communication*, 64, 317-332.
- Dentith, M. R. X. (2018). What Is Fake News?. *University of Bucharest Review: Literary and Cultural Studies Series*, 8(2), 24-34.
- Douai, A. (2019). Global and Arab Media in the Post-Truth Era: Globalization, Authoritarianism and Fake News. *IEMed Mediterranean Yearbook*, 124-132.
- Durandin, G. (1993). *L'information, La Désinformation Et La Réalité*. Paris: PUF.
- Fallis, D. (2009). A Conceptual Analysis of Disinformation. Paper presented at the fourth annual iConference at University of North Carolina, Chapel Hill.
- Fallis, D. (2014). A Functional Analysis of Disinformation. Paper presented at the iConference 2014 Proceedings.
- Foça, A. (2016). <https://journos.com.tr/dogrulama-10-yolu>. (E.T.: 11.05.2024).
- Gelfert, A. (2018). Fake News: A Definition. *Informal Logic*, 38(1), 84-117.
- Grandin, G. (1995). *La Información, La Desinformación y la Realidad* (çev. F. M. Ortí). España: Ediciones Paidós.
- Güven, A. (2020). Hakikatin Yitimi Olarak Post-Truth: Bir Kavramsallaştırma Denemesi. *İnsan&İnsan*, 23, 20-36.
- Habgood-Coote, J. (2019). Stop Talking About Fake News!. *Inquiry*, 62 (9-10), 1033-1065.

- Harsin, J. (2018). Post-Truth and Critical Communication. D. Cloud (Editör), *Oxford Research Encyclopedia of Communication* içinde (ss. 1-36). Londra: Oxford University Press.
- Hirst, M. (2017). Towards a Political Economy of Fake News. *The Political Economy of Communication*, 5(2), 82-94.
<https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-truth> (E.T.: 15.07.2024).
- Ireton, C. ve Posetti, J. (2018). *Journalism, Fake News & Disinformation: Handbook for Journalism Education and Training*. Paris: Unesco Publishing.
- Jackson, J. (2011). Araştırmacı Gazetecilikte Dürüstlük. İçinde A. Belsey ve R. Chadwick (Editörler), *Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar* (çev. N. Türkoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- James, W. (1905/1975). *The Meaning of Truth*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Jaster, R. and Lanis, D. (2021). Speaking of Fake News: Definitions and Dimensions. İçinde S. Bernecker, A. Flowerree ve T. Grundmann (Editörler), *The Epistemology of Fake News* (ss. 19–45). Oxford: Oxford University Press.
- Kaliyar, R. K., Goswami, A., Narang, P. and Sinha, S. (2020). FNDNet – A Deep Convolutional Neural Network for Fake News Detection. *Cognitive Systems Research*, 61, 32-44.
- Keyes, R. (2004). *The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life*. New York: Macmillan Publishers.
- Kiwi, P. (2017). *What is... Fake News*. ABD: Jovian Press.
- Kotan, S. (2022). Post-Truth Kavramı Özelinde Hakikatin Magazinleşmesi: “Don’t Look Up” Filmi Üzerine Bir İnceleme. *Neşşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1359-1371.
- Kozik, R., Kula, S., Choraś, M. and Woźniak, M. (2022). Technical Solution to Counter Potential Crime: Text Analysis to Detect Fake News and Disinformation. *Journal of Computational Science*, 60, 101576.
- Kumar, K. K. and Geethakumari, G. (2014). Detecting Misinformation in Online Social Networks Using Cognitive Psychology. *Human-Centric Computing and Information Sciences*, 4(1), 14.
- Lazer, D. M. J., Baum, M. A., Benkler, Y., Berinsky, A. J., Greenhill, K. M., Menczer, F., Metzger, M. J., Nyhan, B., Pennycook, G., Rothschild, D., Schudson, M., Sloman, S. A., Sunstein, C. R., Thorson, E. A., Watts, D. J. ve Zittrain, J. L. (2018). The Science of Fake News. *Science*, 359(6380), 1094-1096.
- Lewandowsky, S., Ecker, U. K. H. and Cook, J. (2017). Beyond Misinformation: Understanding and Coping with the “Post-Truth” Era. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6(4), 353-369.
- Mahmoudi, I. A. (2017). La Traduction Audiovisuelle et Manipulation Médiatique: Cas du Journal Télévisé Face à la Désinformation. *Cahiers de Traduction*, 4(8), 73-84.
- McIntyre, L. (2018). *Post-Truth*. London, England: Massachusetts Institute of Technology Press.
- Metzger, M. J. (2007). Making Sense of Credibility on the Web: Models for Evaluating Online Information and Recommendations for Future Research. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 58(13), 2078-2091.
- Mukerji, N. (2018). What is Fake News?. *Ergo*, 5, 923–946.
- Narin, B. (2018). Kişiselleştirilmiş Çevrimiçi Haber Akışının Yankı Odası Etkisi, Filtre Balonu ve Siberbalkanizasyon Kavramları Çerçevesinde İncelenmesi. *Selçuk İletişim Dergisi*, 11(2), 232-251.
- Oxford Dictionaries. (2024). Definition of post-truth in English. Oxford Dictionaries.
- Özkan, Ö. (2019). Hakikat Sonrası Çağda Medyada Gerçekler: Maya Takvimi Söylentisinin Medyada Sunumu. *Selçuk İletişim*, 12(1), 64-91.
- Öztat, F. (2021). Sanal Linç Hareketlerinde Dezenformasyon ve Nefret Söyleminin Kullanılması: İsimsizler ve Ebabil Grupları Örneği. İçinde S. S. Akyüz (Ed.), *Dezenformasyon Çağı* (ss. 77-119). İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Pariser, E. (2011). *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding From You*. New York: Penguin.
- Reuters. (2017). What can publishers do about “fake” news? <https://www.reuterscommunity.com/topics/establish-your-identity/what-can-publishers-doabout-fake-news/> (E.T.: 10.05.2024).
- Rini, R. (2017). Fake News and Partisan Epistemology. *Kennedy Institute of Ethics Journal*, 27, 43–64.
- Schindler, S. (2020). The Task of Critique in Times of Post-Truth Politics. *Review of International Studies*, 46(3), 376–394. Cambridge University Press.

- Shu, K., Bhattacharjee, A., Alatawi, F., Nazer, T. H., Ding, K., Karami, M. and Liu, H. (2020). Combating Disinformation in a Social Media Age. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Data Mining and Knowledge Discovery*, 10(6), e1385.
- Shu, K., Sliva, A., Wang, S., Tang, J. and Liu, H. (2017). Fake News Detection on Social Media: A Data Mining Perspective. *ACM SIGKDD Explorations Newsletter*, 19(1), 22-36.
- Sönmezer, Z. (2022). Post-Truth Çağında Yeni Medya Okuryazarlığı. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 6(2), 200-208.
- Sutton, J., Palen, L. ve Sjklovski, I. (2008). Backchannels on the Front Lines: Emergent Uses of Social Media in the 2007 Southern California Wildfire. İçinde F. Friedrich ve B. Van de Walle (Editörler), *Proceedings of the 5th International ISCRAM Conference*. Washington, DC.
- Şen, R. ve Akgül, S. K. (2023). WhatsApp Dayanışma Grupları ve İletişim Uygulamaları: 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri. *Afet ve Risk Dergisi*, 6(4), 1410-1428.
- Şener, B. Ç. (2019). Sosyal Ağ Sitelerinde Yer Alan Haberlerin İletişim Fakültesi Öğrencileri Tarafından Algılanması ve Değerlendirmesine Yönelik Bir Çalışma. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(2), 902-931.
- Şener, N. K. (2018). Doğruluk Kontrol Merkezi ve Yalan Haber Kavramlarına İlişkin İçeriklerin Medyada Yansımalarının Araştırılması. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 29. Özel Sayısı, 355-373.
- Şentöregil, M. (2023). Yapay Zekâ Çağında Dezenformasyon Sorunu. K. Ateşgöz (Ed.) *Medya ve Habercilik Alanında Yapay Zekanın Yükselişi* içinde (ss. 171-188). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Tambini, D. (2017). Fake News: Public Policy Responses. LSE: Media Policy Project: <https://core.ac.uk/download/pdf/80787497.pdf>. (E.T.: 10.06.2024).
- Tandoc, E., Lim, Z. W. and Ling, R. (2017). Defining 'Fake News': A Typology of Scholarly Definitions. *Digital Journalism*, 6(2), 137-153.
- Tesich, S. (1992). A Government of Lies. *The Nation Magazine*, 12-14.
- Thompson, G. (2020). *Post-Truth Public Relations*. London: Routledge.
- Tiryaki, S. (2023). Post-Truth ve Sosyal Medya İlişkinine Bibliyometrik Bir Bakış. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 527-545.
- Tokgöz, O. (1981). *Temel Gazetecilik*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakülteleri Yayınları.
- Toktay, Y. (2019). Sosyal Medyada Dezenformasyon, Manipülasyon ve Propaganda Etkisi: Zeytin Dalı Harekatı Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Total, N. (2017). Politik ve Medyatik Post-Gerçek: Yeni Bir Kavram, Yeni Bir Dünya. *Varlık Dergisi*, (1316).
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2024a). "Yalan", <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim: 15.06.2024.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2024b). "Dezenformasyon", <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim: 15.06.2024.
- Van Dijk, T. J. (2016). *Ağ Toplumu* (Çev. Özlem Sakin). İstanbul: Kafka Yayınları.
- Volkoff, V. (1999). *Désinformation: Flagrant Délit*. France: Éditions du Rocher.
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146-1151.
- Wardle, C. (2020). Bilgi düzensizliği çağı. İçinde C. Silverman (Ed.), *Dezenformasyon ve Medya Manipülasyonu Üzerine Doğrulama El Kitabı* (ss. 9-15). European Journalism Center-Teyit.
- Wardle, C. & Derakhshan, H. (2017). *Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policymaking*. Council of Europe report DGI(2017) 09.
- Yaşa, H. (2022). Çevre(cilik) Hareketi Olarak Sosyal Medyada Sıfır Atık Hareketi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (49), 212-230.
- Yaşa, H. (2024). Twitter'da (X) Linç Kültürü Pratikleri: Yonca Evcimik Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34(2), 975-992.
- Yaşa, H. & Öksüz, O. (2020). Nefret Söyleminin İnşasında Sosyal Medyanın Rolü: Ekşi Sözlük Örneği. *Erciyes İletişim Dergisi*, 7(2), 1383-1408.
- Yıldırım, E. & Mazıcı, E. T. (2021). Post-Truth Dönem ve Twitter Kullanıcılarının Hakikate Bakışı Üzerine Bir Araştırma. *Erciyes Akademi*, 35(Özel sayı), 742-768.

- Załoga, W. (2022). Disinformation in the Age of the Digital Revolution in the Aspect of State Security. *Wiedza Obronna*, 280(3), 43-62.
- Zarzalejos, J. A. (2017). Communication, journalism and fact-checking. *Uno Magazine*, 27, 11–13.
- Zhuk, D., Tretiakov, A., Gordeichuk, A., and Puchkovskaia, A. (2018). Methods to identify fake news in social media using artificial intelligence technologies. In *Digital Transformation and Global Society: Third International Conference, DTGS 2018, St. Petersburg, Russia, May 30–June 2, 2018, Revised Selected Papers, Part I 3* (pp. 446-454). Springer International Publishing.
- Alaei, A.R., Becken, S. and Stantic, B. (2019), “Sentiment analysis in tourism: capitalizing on big data”, *Journal of Travel Research*, Vol. 58 No. 2, pp. 175-191.

KADİM HAKİKAT ARAYIŞINDA YENİ BİR DÖNEM: HAKİKAT-SONRASI TOPLUMUN DÜŞÜNSEL TEMELİNE KISA BİR BAKIŞ¹

Merve Şentüregil²

Giriş

Kişisel kanaatlerin olgusal gerçeklere tercih edildiği yeni bir dönemi niteleyen post-truth kavramı ilk olarak 1992 yılında kullanılmış, 2016 ‘da Oxford Sözlüğü tarafından yılın kelimesi seçilmesiyle birlikte bilinirliği artmıştır. Post-truth kitleler önünde çekinmeden yalan söyleyebilen popülist liderlerin seçim kazandığı, yanlış bilginin gündelik hayatın her alanına yayıldığı, hemen her konu hakkında komplo teorilerinin üretildiği, insanlığın Ay’a adım atışı, dünyanın küre oluşu gibi en temel bilimsel ve tarihsel olguların dahi gerçekliğinin sorgulandığı yeni bir dönemi açıklamak için kullanılmaktadır. Yalan söylemenin sıradanlaştığı ve karar alma süreçlerinde kişisel kanaatlerin nesnel gerçeklerden daha belirleyici olduğu post-truth dönemin karakteristik özellikleri ve hangi düşünsel temele yaslandığı çeşitli araştırmalara konu olmaktadır.

Popülerliğinin artmasıyla akademik çalışmalarda da sıklıkla yer verilen post-truth Türkçe’de farklı çevirilerle ve yazım biçimleriyle kullanılmaktadır. “Hakikat-sonrası”, “gerçeklik ötesi”, “post gerçekçi”, “hakikat ötesi” vb. kavramın Türkçe yayınlardaki farklı çevirilerine örnektir. Birebir çevirilerin yanı sıra post-truth’un anlamından yola çıkılarak “*hakikatin önemsizleşmesi*” (Alpay, 2021) ya da “*hakikatin yitimi*” (Güven, 2020) gibi kavramsallaştırma çabalarına da rastlanmaktadır. Ancak Dünder (2021: 152)’ın ifadesiyle bu kavramsallaştırmalar “*hakikatin kendiliğinden önemsizleşmiş olduğuna dair bir vurgu*” içermekte ve faile dair bir şey söylememektedir. Post-truth kavramının üzerinde uzlaşılan tek bir çevirisinin olmaması truth (hakikat) ile kastedilenin ne olduğuyla doğrudan ilişkilidir. Bu bakımdan post-truth’u anlamaya yönelik çabalar etimolojik açıklamaların yanı sıra hakikate dair felsefi bir tartışmayı gerekli kılmaktadır. Ulusoy’un dikkat çektiği gibi bugün yaşanan kavram kargaşasının başlıca nedeni hakikatin tarihsel süreçte taşıdığı farklı anlamların bugün bir arada kullanılmasıdır (Ulusoy, 2021: 45).

Post-truth’un Türkçe karşılığı olarak hakikat-sonrası’nı kullanmayı tercih eden³ bu çalışma, insanın hakikate ulaşma çabalarının ve ona yüklediği

¹ Bu çalışma yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

² Araştırma Görevlisi Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İletişim Fakültesi, mervesentoregil@sdu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-7576-0376

³ Bu çalışmada post-truth kavramının Türkçe karşılığı olarak hakikat-sonrası’nın tercih edilmesinin temel nedeni bu kullanımın daha yaygın olduğunun düşünülmesidir. Kavramın bilinirliğine katkı sunan temel eserlerin -Hakikat Sonrası Çağ (Ralph Keyes), Hakikat Sonrası (Lee McIntyre), vb.-Türkçe çevirilerinde bu kullanım görülebilmektedir.

anlamaların tarihsel süreçte nasıl bir seyir izlediğini felsefi bir bakış açısıyla ortaya koymaktadır. Zira felsefe için hakikat asli bir mesele olup ona dair tartışmalar ilk çağdan günümüze devam etmektedir (Bulut, 2021: 97). Çalışma farklı tarihsel dönemlerde hakikate ulaşma çabalarının izini sürmekte, hakikatin değişen görünümlerinin post-truth dönemle ilişkisine odaklanmaktadır. Çalışma ayrıca hakikat-sonrasını, kendine has karakteristik özellikleri bulunan ve bu yönüyle kendinden öncekilerden ayrılan yeni bir dönem olarak kabul etmektedir. Buradan hareketle bu bölümde öncelikle tarihsel süreçte hakikat kavramı etrafındaki tartışmalar ve ona ulaşma çabaları ele alınmakta, ardından hakikat-sonrası olarak anılan günümüzde neyin yeni olduğuna değinilmektedir.

İlk Çağda Hakikat Tartışmaları

İngiliz tarihçi Felipe F. Armesto hakikatin tarihinin türümüzün tarihi kadar eski olduğunu ve evrimsel süreçte bilincin ortaya çıkışıyla hakikat kavramından da söz edebileceğini söylemektedir (1997: 4). Nitekim *insanın kendisi, âlem ve kaderi üzerinde düşünmeye başlamasından bu yana var olan* (Ülken, 1963: V) “philosophie” de Yunanca bir kelime olup bilgelik, hakikat sevgisi anlamına gelmektedir (Aster, 2005: 47). Felsefe kelime olarak ise “philosophie”nin Arapça’daki karşılığı olup oradan Türkçe’ye geçmiştir (Ülken, 1963: 1).

Felsefenin ortaya çıktığı zaman diliminde temel sorular bilgelik, bilginin ve hakikatin üzerinde yoğunlaşmakta, varlığa, doğaya ve insana dair hakikat arayışı öne çıkmaktadır (Bulut, 2021: 99). Aster’e (2005: 50) göre felsefenin üç ana disiplini vardır. Bu disiplinlerden ilki olan “*metafizik*” varlığı, hakikati bilmek için çabalarırken, “*ahlak*” olanı değil, olması gerekeni konu edinir ve iyi-kötü perspektifinden evreni yorumlar. Üçüncü disiplin olan “*mantık*” ise doğru bilginin peşindedir. Metafizik ve ahlak da dâhil her bilgi hakikate ulaşmayı hedeflemektedir. Bu yüzden “*hakikat nedir?*”, “*hakikate nasıl ulaşılır?*”, “*hakikate ulaşmak mümkün mü soruları*” felsefenin temel sorularındandır.

Günümüze ulaşan ilk felsefi metinler Antik Yunan felsefesine ait örneklerdir. Bu metinlerden edinilen bilgiler ilk çağ filozoflarının hakikatin teklifi ve değişmezliği görüşünden hareket ederek bu hakikati bilme çabasında olduklarını göstermektedir. Arkhe problemi olarak nitelendirilen bu sorgulama, evrenin ana maddesinin ne olduğunu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Varlığın değişmez özünü bilmeye dair bu çaba dönemin filozofları için hakikatin bilgisine/epistemesine sahip olmak demektir (Yakuboğlu, 2015: 230). İlk çağ felsefesinin çıkış noktası felsefi maddeciliktir. Thales, Anaksimondros, Anaksimenes, Herakleitos gibi düşünürler ne olduğu hakkında farklılaşmalar da bütün varlıkların belli bir kaynaktan geldiğine inanmışlardır (Çalışlar, 1991: 236). İlk doğa filozofları bütün varlıkların özünde olan ana maddenin (arkhe), değişen şeylerin temelinde

İfadenin tire kullanılarak yazılmasının sebebi ise hem kavramı sosyal bilimlere kazandıran Steve Tesich’in hem de Oxford Sözlüğü’nün yazım şekline bağlı kalmaktır. Ancak doğrudan alıntılarda yazarların seçimine saygı duyulmuş ve müdahale edilmemiştir.

değişmeden aynı kalan varlığın ne olduğunu anlamaya çalışmışlardır. Her şeyin kendisinden yapılmış olduğu bu töz Thales'e göre su, Anaksimenes'e göre hava, Anaksimandros'a göre apeiron, Herakleitos içinse ateştir (Arslan, 2006a: 187). İlk varlığın ne olduğu hakkında öne sürülen görüşlerdeki farklılaşma, Yunan felsefesinde bir şüphenin doğmasına yol açmıştır. Birkaç yüz yıllık düşünsel çabanın sonucunda ortaya çıkan muhtelif görüşler, hakikati inkâr ederek tartışmaları bambaşka bir boyuta taşıyan sofistleri sahneye çıkarmıştır. Sofistlere göre mademki insan akılı hakikate ulaşmayı başaramamış, onu ispat edememiştir, öyleyse hakikat yoktur (Ülken,1963: 60). Buradan hareketle hakikat-sonrası tartışmalarının ilk öncüllerini Antik Yunan'a kadar götürmek mümkündür. Özellikle sofistler hakikatin hakikat olmayanla bağını felsefi anlamda ilk ele alanlar olmaları sebebiyle hakikat-sonrası tartışmalarında sık sık atıf yapılan düşünürlerdir (Bulut, 2021: 100).

Hakikat tartışmalarında önemli bir kırılmaya karşılık gelen sofistler, çağdaşı diğer filozoflardan farklı olarak bilgin değil, öncelikle öğretmendirler. Antik Yunan'da M.Ö. beşinci yüzyılda yaşamış olan sofistler kent kent dolaşarak para karşılığı ders vermişlerdir. Beden gücüyle yapılan işlerin kölelere ait olarak görüldüğü ve küçümsendiği Yunan toplumunda sofistlerin öğretmeyi bir mesleğe dönüştürmeleri hoş karşılanmamış, çeşitli eleştiriler almışlardır. Dönemin Atina'sında hem halk meclislerinde hem de yargılamalarda önemli bir yer tutan "hitabet", sofistlerin hayatında da büyük bir öneme sahiptir. Sofistlerin kötü şöhretlerinin bir diğer nedeni de bu hitabet sanatıyla ilgilidir. Zira Sofistler için hayli önemli olan bu konuşma sanatının başlıca amacı karşındakini ikna etmektir (Aster, 2005: 144-147). Kariyer yapmak isteyen genç yurttaşlara para karşılığı hitabet öğreten sofistler, Sokrates'in öğrencileri tarafından da eleştirilmiş, zengin ailelerin çocuklarını kendilerine çeken avcılara benzetilmişlerdir. Temel uğraşları hitabet öğretmek olmakla beraber sofistler felsefe okullarıyla da yakın ilişki kurmuşlar, farklı kaynaklardan beslenerek bir çeşitlik kazanmışlardır (Baudart vd., 2012: 34).

Sofistleri hakikat tartışmalarının vazgeçilmezi yapansa bilgi teorisi açısından ilk şüpheciler olmalarıdır. Sofistlerle birlikte ilk defa tümel bir evrenin varlığından şüphe duyulmuştur. Evrenin başlangıcı hakkında filozofların üzerinde uzlaştıkları bir görüşün olmayışı sofistleri "*ne kadar filozof varsa evrenin yapısı hakkında o kadar görüş vardır*" anlayışına yöneltmiştir. Bunun bir adım sonrasında ise şu soru ortaya çıkmaktadır: "*Acaba gerçek diye bir şey var mıdır? Tüm görüşlerden her biri ötekiyle çeliştiğine göre geriye gerçek diye bir şey kalır mı?*" (Aster, 2005: 148).

Görüşlerinin temelinde kuşkunun bulunması ve her şeyi akıl süzgecinden geçirmeleri nedeniyle sofistler, kendilerinden yüzyıllar sonra gerçekleşecek Avrupa Aydınlanması'nın ilk çağdaki öncülleri olarak değerlendirilmektedir

(Hilav, 2009: 53). Antik Aydınlanma olarak da adlandırılan bu şüpheli çağın öncü ismi ise Protagoras'tır. Antik Çağ Yunan bilgiciliğinin kurucusu olan Protagoras'ın şu sözleri hakikate dair görüşlerinin özeti niteliğindedir:

“Her şeyin ölçüsü insandır. Her şey, bana nasıl görünürse benim için böyledir, sana nasıl görünürse senin içinde öyledir. Üşüyen için rüzgâr soğuktur, üşümeyen için soğuk değildir. Her şey için, birbirine tümüyle karşıt iki söz söylenebilir”. Demek ki herkes için gerekli kesin ve saltık bir bilgi edinmek olanaksızdır” (Hançerlioğlu, 2007: 91).

Protagoras'ın sözlerinden anlaşıldığı üzere Sofistik düşüncede bilgi görecelidir. Ancak sofistler sadece bilgiye değil, iyi, kötü, adalet gibi ahlaki kavramların da kişiden kişiye ya da toplumdaki topluma değişebileceğine inanmışlardır. Onlar hem değerler hem de bilgi konusunda göreceli ve kuşkucu bir felsefe ortaya koymuşlardır (Hilav, 2009: 50). Bu yüzden ilk dönem filozoflarının aksine sofistler gerçeğin bilgisine ulaşma çabasını terk ederek gerekli ve yararlı bilgi edinmeyi amaçlamışlardır. İlk dönem filozofları kendiliğinden var olan, tümel bir gerçeklik olduğuna ve onun insanlar tarafından bilinebileceğine inanırken, Protagoras, insandan insana değişen öznel bir gerçekliğe vurgu yapmaktadır. Ona göre bilgilerimiz duyularımız ile elde edilir ve evren herkese kendi duyularının gösterdiği şekilde vardır. Bu sebeple her konuda birbirine tamamen zıt görüşlerin olması olağandır ve hangi görüşün doğru olduğunu bilmek imkân dâhilinde değildir. Dolayısıyla sofistler için doğru görüş yoktur, seçilen bir görüşe insanları ikna etmek vardır. Bu yüzden ki sofistler dile ve hitabete özel bir önem vermişler, dilbilgisi bilimini ilk ortaya koyan kişiler olmuşlardır (Aster, 2005: 152). Sofistler için “*bilgeliliğin işi ispat etmek değil, ikna etmektir*” ve bunun yolu mantıktan değil hitabetten (retorik) geçmektedir (Ülken, 1972: 3).

İlk dönem filozoflarının varlığın özündeki maddeyi tanımlamaya yönelik düşünsel gayretleri sonucunda ne üzerinde mutabık kalınan bir arkhe'den ne de bu arkhe'nin herkesin hemfikir olduğu metafizik ve ruhi özelliklerinden bahsedilmesi, hakikatin varlığına ve bilinebileceğine dair oluşan şüpheliyi anlaşılır kılmaktadır. Bu şüphe Antik Yunan sofistlerine özgü olmayıp, Hint ve Çin felsefecilerinde de görülmektedir. Sofistlerin ortaya çıkışıyla yaşanan bu düşünsel kırılma, hakikat tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bir tarafta hakikati dışarıda, ilk varlığın özünde arayan doğa filozofları, diğer yanda hakikati tümünden reddeden sofistlerin bulunduğu bu atmosferde Sokrates, üçüncü bir seçeneğe işaret etmiştir. O tümel, değişmez bir hakikat fikrini yok saymamış, ancak insanın onu dışarıda değil kendinde, iç dünyasında bulabileceğine işaret etmiştir (Ülken, 1963: 62-64).

Sokrates Antik Yunan felsefesinin en kilit ismidir. Öyle ki kendisinden önceki filozoflar Pre-Sokrat (Sokrates'ten önce gelen) olarak sınıflandırılmaktadır. Sokrates kendinden önceki doğa filozoflarından farklı olarak insanı inceleme

konusu yapmış, insanın kendisini bilmesi, tanınmasını gerektiğini vurgulamıştır (Aster, 2005: 179). Ancak onun bilgiye/bilmeye verdiği değer eyleme yöneliktir. Sokrates'e göre bilgi ya da hakikat doğru eylem ve davranışların ortaya konmasının tek yoludur. O insanın doğasını ve mutluluğunu esas alan bilgiyle ilgilenmiş, "ahlaki bir varlık olarak insanın bilgisi" ne yönelmiştir. Bilgi ve eylemi birbirlerine sıkı sıkıya bağlı kabul eden Sokrates'e göre erdem bilgidir, dolayısıyla yanlış ya da kötü bir eylemin kaynağı da bilgisizliktir (Arslan, 2006b: 129-132). Erdemli insan ise hayatına, davranışlarına aklı ile yön veren insandır. O kendisinden sonra gelen felsefecilerin "erdem nedir?", "erdem nitelikleri nelerdir" sorularını sormasının önünü açmış ve felsefe akımlarının erdemli kişi ideali haline gelmiştir (Aster, 2005:166).

Sokrates'in felsefesinde her bilgi erdem değildir. Erdem olan bilgi insanın kendisini gerçekleştirmesine hizmet eden, karakterini ve yaşamını iyi kılan bilgidir. Sokrates için insanın hayattaki amacını gerçekleştirmesini sağlayan tek gerçek bilgi neyin iyi neyin kötü olduğuna dairedir. Bu bilgi sadece filozofların ilgilendiği bir bilgi türü değildir. Aksine yaşamın gerçek amacına yönelik olması nedeniyle tüm insanlar için kazanılması gereken bir bilgidir (Cevizci, 2020: 78). Kısacası sofistler için bilgi bir çıkar nesnesi olmanın dışında anlamsızken (Bulut, 2021: 105), Sokrates için iyi bir hayatın anahtarıdır.

Sokrates kişiye ya da topluma göre farklılaşmayan, herkes için geçerli doğruların olduğuna inanmış ve bir filozof olarak iyilik, adalet, erdem gibi kavramların bilgisine ulaşmayı, bunların kesin tanımlarını yapmayı görev edinmiştir. Ona göre bu bilgiler hali hazırda her insanda bulunmaktadır ve yapılması gereken onların ortaya çıkarılmasına, doğmasına yardım etmektir. Bu yüzdendir ki geliştirdiği yöntemini maieutike (doğurtma sanatı) olarak isimlendirmiştir (Hilav, 2009: 55). Hakikatin bilgisine ulaşmak için geliştirdiği bu metotta tümevarımlı bir akıl yürütme yolunu kullanmıştır. Onun metodu karşılıklı tartışmalarda muhatabına hakikate dair sorular sorarak onu konuşturmak, bu konuşmalarda ortaya çıkan çelişkilere kendine özgü felsefi alaylarıyla dikkat çekerek neyin hakikat olduğunu ya da olmadığını ortaya koymaktır (Ülken, 1963: 63). Sokrates'in tarzı söylev verme ve monologları tercih eden sofistlerin aksine karşılıklı diyaloglara dayanmaktadır (Arslan, 2006b: 217). Dogmatik önermelere yönelik eleştirel bir yaklaşıma sahip olan bu akıl yürütme yöntemi Sokratesçi alaylama olarak isimlendirilmektedir. Bu metotta karşılıklı konuşmalarda sorulan sorular konuşmacının zihnindeki çelişkileri açığa çıkarmakta, zihinde oluşan bu huzursuzluk hakikat arayışını beraberinde getirmektedir (Çalışlar, 1991: 429).

Sokrates'in izinden giden öğrencisi Platon da sofistleri pek çok açıdan eleştirmekte, onları yaşanan ahlaki ve siyasi çöküşte payları olmakla itham etmektedir. Platon'a göre sofistlerin gerçeklik hakkındaki yanlış düşünceleri

sitede yaşanan sorunlara sebep teşkil etmektedir. Gerçekliğin kişisel duyumlara göre şekillendiği, her şeyin bireysel olduğu sofistlerin dünyasında kaos ve anarşi kaçınılmazdır. Zira böyle ortamda iletişim bile olanaksızlaşmaktadır. Çünkü iletişim üzerinde uzlaşılan kelimelere, anlamlara, tanımlara ihtiyaç duymaktadır. Sofistlerin dünyasında ise bu tür tanımlamalara yer yoktur. Bu yüzdendir ki sofist düşünür Gorgias, hiçbir şeyin var olmadığını, olsaydı da bilinemeyeceğini, bilirse de başkasına aktarılamayacağını söylemektedir (Arslan, 2006b: 223).

Platon'un felsefeye en büyük katkısı geliştirdiği idealar kuramıyla olmuştur (Cevizci, 2020: 93) ve bu kuram hakikat tartışmalarında önemli bir yere sahiptir. Onun bakış açısında âlem duyularla kavradığımız, değişen *oluş dünyası* ve akılla idrak ettiğimiz, değişmeyen, asıl ve gerçek olan *idealar dünyasından* meydana gelmektedir. Platon'a göre üstün olan *idea*'lar dünyasıdır çünkü içinde yaşadığımız dünyadaki her şeyin, tüm değerlerin aslı idealar dünyasındadır (Ülken, 1972: 65-66). Farklı bir ifadeyle "*idealar duyusal dünyada kopya ya da suretlerini gördüğümüz nesnelere ezeli-ebedi ilk örnekleri veya örüntüleridir*". Platon'un bakış açısına göre içinde yaşadığımız dünyadaki güzel bir kız, idealar dünyasındaki güzellik ideasının bir kopyasıdır. Güzel olanın varlığının sona ermesi kaçınılmazken güzellik ideası yok olmayan bir gerçekliğe karşılık gelmektedir (Cevizci, 2020: 96). Platon idealar kuramını bir mağara benzetmesiyle açıklamaktadır. Ona göre insanlar karanlık bir mağarada ellerinden zincirlenmiş tutsaklara benzemektedir. Bu tutsakların dışarıdaki dünyaya ait bildikleri mağaranın duvarına yansıyan gölgelere göre şekillenmektedir. Duvardaki gölgeleri duyularla algılamak mümkünken onları oluşturan asıl kaynak ancak akılla kavranabilir (Hilav, 2009: 63). Buna bağlı olarak Platon değişmeyen, bozulmayan idealar dünyasına ait bilgi (episteme) ile içinde yaşadığımız dünyaya ait bilgi olan kanı (doksya) arasında bir ayrıma gider ve hakikat arayışını bırakıp kitleleri ikna etmenin peşine düşen sofistleri, epistemenin yerine doksayı koymakla eleştirir (Bulut, 2021: 104). Platon ortak inanış ya da popüler görüş anlamında kullanılan doksayı gerçek bilginin varlığına yönelik bir tehdit olarak ele almakta, Atina demokrasisini eleştirirken doksa'nın kolayca manipüle edildiğine vurgu yapmaktadır. Bir anlamda erken dönem popülizm eleştirisi yapan Platon'un bu yaklaşımı, günümüz hakikat-sonrası tartışmalarıyla da benzerlik taşımaktadır (Wight, 2018: 18).

Felsefeyi "*hakikatin bilgisi*" olarak tanımlayan Aristoteles (Aristoteles, 2019: 63) ise hocası Platon'un idealar kuramını eleştirmiştir. Maddesel dünyadan ayrı konumlandırılan idealar dünyasının bilgi edinmeyi güçleştirdiğini savunan Aristoteles, duyularımızla deneyimlediğimiz somut dünyaya odaklanmıştır. O kendisinden önce edinilmiş tüm bilgileri derleyerek – bu anlamda ilk felsefe tarihçisi olarak kabul edilmektedir- evrene ilişkin genel bir açıklama yapmaya

çalışmış, görüşlerini madde ve form kuramıyla açıklamıştır. Ona göre idealar nesnelerin dışında, ayrı bir dünyada değil, bizzat varlıkların içindedir. Bütün varlıkların içinde ortak bir öz bulunmaktadır ve bu öz çokluğun içinde birliği temsil etmektedir. Form ise maddenin biçim kazanarak nesnelerin onları gördüğümüz şekliyle ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Farklı bir ifadeyle madde gizli durumda bir “kuvve” iken, form ona şekil vererek gerçek bir varlığa dönüştürmektedir (Hilav, 2009: 75).

Kısacası hakikatin ne olduğu ve kaynağı üzerine tartışmalar Antik Çağ’dan bu yana süregelmektedir. Bu tartışmalarda bilgi, gerçekliğin temsili olarak tanımlanmış, gerçekliğin ne kadar temsil edilebileceği ve kaynağı üzerinde durulmuştur. Platon bu temsilin kaynağı olarak idealar dünyasını işaret ederken, Aristo var olan nesne ya da fenomenlerin gözlemlenmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Evrenin bilgisine ulaşmak için yoğun biçimde sürdürülen bu tartışmalar Orta Çağ’a girilmesiyle birlikte sönümlenmiştir (Şaylan, 2020: 201).

Orta Çağ Felsefesinde Hakikat

Orta Çağ felsefesi pek çok tarihinin sınıflandırmasına göre M.S. ikinci yüzyıldan Rönesans’a kadarki zaman dilimini kapsamakta ve Antik Çağ’ın sonlarında klasik Yunan düşüncesinden farklı olarak felsefenin dini konular üzerinde yoğunlaşmaya başladığı bir sürecin devamı olarak kabul edilmektedir. (Küçükalp ve Cevizci, 2019: 92). Orta Çağ felsefesi skolastik felsefe olarak adlandırılmaktadır. Latince schola (okul) kelimesinden gelen bu adlandırma, çağın karakteristiğine uygun düşmektedir. Zira dönemin felsefe anlayışı gerçeğin aranmasını değil, zaten sahip olunan gerçeğin okul ve medresede öğretilmesini esas almaktadır. Öğretilecek olan gerçeğin bilgisi ise dinin, daha özel olarak Kilise’nin dogmalarıyla belirlenmiştir. Yapılması gereken bu dogmaları akıl ile uzlaştırarak anlaşılır kılmak ve sistemli bir hale getirilen bu “bilgileri” aktarmaktır. Her türlü bilgi bu Kilise’nin dogmalarında toplandığı için dönemin düşünürleri için ortada araştırılacak, üzerinde tartışılacak, çözüme kavuşturulması gereken sorular/sorunlar bulunmamaktadır (Aster, 2005: 381). Skolastik dönemde insanın neyi, ne kadar bileceğinin sınırları aşkın bir varlık tarafından belirlenmiş olduğu için insan bilgisinin sürekli artması gibi durum da söz konusu değildir. Dini kurallar ve metinlerle sınırları çizilmiş bu bilginin zaman ve uzay boyutlarından bağımsız, mutlak doğruların temsili olarak algılandığını söylemek mümkündür (Şaylan, 2020: 202).

Yunan düşüncesi ve Hristiyan felsefeleri arasında bilginin kaynağı konusunda önemli bir ayrım bulunmaktadır. İnsanın rasyonel bir faaliyeti, insan merkezli bir etkinlik olarak görülen felsefede bilginin kaynağı akıl ve deneyimdir. Yunan düşüncesinde hakikatin aşkın bir doğası olduğu kabul edilmekle birlikte düşünsel bir etkinlikle ona ulaşılabileceği görüşü mevcuttur. Oysa Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyet gibi kutsal kitaba dayalı dinlerde

hakikatin asıl kaynağı vahiydir. Hristiyanlık özelinde ifade edildiğinde inanca dayanmaksızın yalnızca akıl yoluyla yapılan felsefe bir tür sapkınlık olarak nitelendirilmektedir. Bu yüzden Orta Çağ Hristiyan düşüncesinde aklın işlevi hakikate ulaştırmak değil, hali hazırda inanılanı meşrulaştırmaktır (Küçükalp ve Cevizci, 2019: 92-93). Bu yüzden ki ilk çağ felsefesinde materyalizm, idealizm, septisizm, dogmatizm gibi birbirine zıt düşünce akımları aynı anda varlık gösterirken Orta Çağ'da bu düşünce çeşitliliği kaybolmuş, skolastik felsefe temel dinamik olmuştur (Aster, 2005: 381).

Hristiyan düşüncesi kendi içinde patristik ve skolâstik olmak üzere iki dönemde ele alınmaktadır. Patristik dönemde Plâtoncu anlayış hâkimken skolâstik dönemde Aristo'nun görüşleri takip edilmiştir. Bütün Orta Çağ'ı kapsayan skolâstik dönemde bir konuyu araştırmak o konuda Aristo'nun görüşlerini okumak anlamına gelmektedir. Eğer daha derin bir inceleme söz konusuysa dönemin felsefecilerinin Aristo hakkında yazdıklarına başvurulmaktadır. Kısacası tamamen dogmatik olan bu dönemde hiçbir kişisel görüş, tartışma ya da kuşkuya yer yoktur (Hançerlioğlu, 2020: 155). Bu dönemin düşünürleri gerçekliğe inanç yoluyla ulaşılabileceği fikrini benimsemişlerdir. Tanrısal bir güç tarafından yaratılmış ve makine gibi işleyen bir evren tasavvurunda bilgi de inancın bir konusu olmaktadır. Her olgunun Tanrısal bir tasarım olarak kabul edildiği bu dönemde, kural koyma iradesi de insanın elinden alınmış, dini kurallar yaşamın her alanında yönlendirici olmuştur. Bunun bir sonucu olarak da kuşkuculuk ve sorgulama gibi pratikler günlük hayattan dışlanmışır (Şaylan, 2020: 203).

Bir istisna olarak Orta Çağ filozoflarının üzerinde anlaşılmadıkları tek konu ise tümeler sorunudur. Bu sorunun Antik Çağ'ın bir mirası olması, Orta Çağ düşüncesinde Platon ve Aristo'nun hâkimiyetinin bir diğer göstergesidir (Aster, 2005: 382). Tümeler Orta Çağ felsefesinde genel idealara verilen isimdir. Tümelerin nesnel ve gerçek mi olduğu, yoksa sadece şeylerin adlarına mı karşılık geldikleri üzerinde tartışmalar süregelmiştir (Çalışlar, 1991: 488). Antik Çağ'da Platon tümel varlıkları reel bir varlık olarak konumlandırmıştır. Kavram realizmine karşılık gelen bu görüşün tam karşısında ise tümel varlıkları insan zihninde oluşmuş, ayrı bir varlığa sahip olmayan, bizim onlara verdiğimiz isimlerden oluştuğunu öne süren nominalizm (adçılık) bulunmaktadır. Aristo'nun tümeler hakkındaki görüşleri ise kavram realizmi ve nominalizmin arasında konumlanmaktadır. O kavramların bir gerçekliği bulunduğunu ancak bireylerin dışında var olamayacağını iddia etmektedir. Orta Çağ filozofları da bu üç görüş üzerinde tartışmalar yürütmüşlerdir. Orta Çağ'ın ilk dönemlerinde kavram realizmi görüşü baskınken skolastik düşüncenin en parlak zamanlarına karşılık gelen XII. yüzyılda Aristo'nun görüşleri öne çıkmıştır. Skolastik düşüncenin gerilemeye başladığı son döneminde ise nominalizm ağır basmaktadır (Aster, 2005: 382).

Orta Çağ her ne kadar skolastik düşünceyle özdeşleştirilse de Ülken (1963) bu yaklaşımın belirli bir zaman dilimine özgü olarak düşünülmesinin yanlış olduğunu ifade etmektedir. Orta Çağ'da da müspet ilimlerde yer yer gelişme kaydedildiğini ve gerçek düşünürlerin bulunduğunu hatırlatan Ülken, Orta Çağ medreseleriyle özdeşleşen skolastik düşüncenin belirli bir çağa ya da topluma özel olmadığını şu sözlerle açıklamaktadır:

“Orta Çağ’ın düşünce hastalığı olarak gösterilen skolastik, işin doğrusu, her devirde ilmi düşünceye bulaşan en büyük bela olabilir. Her nerede araştırmacı kendi araştırma yolunu, dayandığı prensipleri, kullandığı metodu, ulaşmak istediği hedefleri düşünmek ve tenkit etmek zihniyetinden yoksun ise orada bir çeşit skolastik vardır. ... Öyle ise felsefi düşünce yalnız Orta Çağ'da değil, bütün çağların ilim, teknik ve değerler alanlarında insan zihninin skolastikten kurtaran, hür düşünceye götüren, bilgi ve inanan temellerini araştıran gerçek düşüncedir diyebiliriz” (Ülken, 1963: 25).

Kısacası Orta Çağ felsefesi Antik Yunan ile kıyaslandığında düşünsel anlamda bir tekdüzeliğe ve duraklamaya karşılık gelmektedir. Bunun nedeni düşünmenin, sorgulamanın ve eleştirinin geri planda itilerek skolastik düşüncenin öne çıkmasıdır. İلمي düşüncenin tam karşısında konumlandırılan skolastik düşüncenin bir zamana ya da coğrafyaya has olmadığı yönündeki görüşler göz önüne alındığında bilim karşıtlığı ya da sahte bilim tartışmalarının süregeldiği post-truth döneminde bu felsefi düşüncenin izdüşümlerini görmek mümkündür.

Modern Batı Düşüncesinde Hakikat

16. yüzyıldan itibaren bilim ve teknikte yaşanan gelişmeler düşünce dünyasını da şekillendirmiş, felsefe başta olmak üzere yaşamın her alanında etkisini gösteren bir dönüşüm yaşanmıştır. Düşünsel temelini Aydınlanma'nın oluşturduğu ve 20. yüzyıla kadar devam eden bu dönüşüm süreci modernite kavramıyla ifade edilmektedir. Ekonomi başta olmak üzere diğer tüm alanları da etkileyen bu dönüşüm öncelikle Avrupa merkezli bir seyir izlemiş, ancak zamanla evrenselleşme eğilimi göstermiştir. Batı dünyasının son üç yüzyılına yayılan bu dönüşüm sürecinin çok boyutlu olması Aydınlanma, kapitalizm ve modernite kavramlarının birbiri yerine kullanıldığı bir kavram kargaşasına da yol açmıştır. Bu kavramlar birbirinden farklı olmakla birlikte birbirleriyle ilişkili ortak bir anlam alanına sahiptir. Misal olarak kapitalizm yaşanan bu değişim sürecinin ekonomik yönünü ifade etmekte, aynı zamanda yeni bir yaşam şekline de atıf yapmaktadır. Aydınlanma ise bu dönüşüm sürecinin belli bir aşamasında baskın hale gelen bir felsefe olup bu sürecin kültürel yanına karşılık gelmektedir. Bu noktada modernite de sözü edilen bu geniş çaplı dönüşümün tarihsel sürecini, bu süreç içinde değişen yeni tutum ve düşünceleri ifade etmektedir (Şaylan, 2020: 73-144).

Modern dönemde Orta Çağ'dan farklı olarak bu zaman diliminde hakikat, düşünen öznenin aklına indirgenmiş, dogmatik bilgi terk edilerek deney ve gözleme dayalı bilimsel bilgi ön plana çıkmıştır. Modern düşüncenin temelleri ise “yeniden doğuş” anlamına gelen Rönesans ile atılmış, modern döneme damgasını vuracak görüşlerin öncülleri bu dönemde ortaya çıkmıştır (Küçükkalp ve Cevizci, 2019: 118-120). Rönesans'ta dinsel inanç ve otoritenin yerine akıl ikame edildiği için insan kendisine ve doğaya yeni bir gözle bakmaya başlamıştır. Matematik, fizik gibi bilimlerde yaşanan gelişmelerin de etkisiyle yeni bir düşünüş tarzı ortaya çıkmış, hümanizma adı verilen bir hareketle insanlığın daha önce ortaya koyduğu bilgi ve kültür ürünlerine büyük önem verilmiştir (Hilav, 2009: 115). Özellikle Antik Yunan dönemine ait düşünürler, fikirler ve eserler deyim yerindeyse yeniden keşfedilmiştir. Feodal Orta Çağ'ın ekonomi, siyaset ve felsefesinin geride bırakıldığı Rönesans döneminin en ayırt edici yanı hiç kuşkusuz modern bilimin doğuşudur. Artık teolojik anlatılara ve metinlere koşulsuz güvenin yerini deney ve gözlem almış, skolastik düşünce yerini ampirik verilere bırakmıştır (Cevizci, 2020: 403-404).

Keşifler ve seferlerle birlikte teleskop, saat, pusula gibi aletlerin Doğu'dan Batı'ya taşınması modern bilim anlayışının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu tür araçların duyarın kesinliğini tartışmasız bir hale getirmesiyle öznel dünyadan nesnel dünyaya geçiş de hızlanmıştır. Modern insan için gerçeklik, teknik araçlar ve gelişen bilimsel metodun yardımıyla elde edilen, evrensel ve objektif bir olguya dönüşmüştür. Bilimsel bilginin hakikatin yerini aldığı bu çağın insanı kaçınılmaz olarak düşünsel bir kırılma yaşamıştır. Bu yeni dönemde bilimsel bilginin güç ile ilişkilendirildiği, gerçekliğin bilim yoluyla kontrol altına alınıp insanın hizmetine sunulduğu bir evren tasavvuru öne çıkmıştır. Bunun sonucu olarak modern düşünce ikliminde bilgi ya da hakikat kendisi için değil, sağladığı yarar bakımından arzulanır olmuştur (Küçükkalp ve Cevizci, 2019: 127-131).

Modern düşüncenin karakterini en iyi yansıtan düşünürlerin başında ise Francis Bacon gelmektedir. Klasik felsefeyi ve skolastik düşünceyi sert biçimde eleştiren Bacon, modern düşüncenin kurucu ismi olarak değerlendirilmektedir. Pragmatist bir bakış açısından yola çıkarak herhangi bir amaca hizmet etmeyen hakikati değersiz gören Bacon, geçmişin birikimini reddederek yeni bir bilgi inşasını görev edinmiştir. Bacon, Aristo ve Platon gibi düşünürleri kıyasıya eleştirmiş, Klasik felsefenin kayda değer bir bilgi üretmediğini öne sürmüştür. O, insan zihninin doğru bilgiye ulaşmak için gerekli yetisi olduğuna inanmaktadır. Ancak ona göre insan zihninin mevcut durumu gerçek bilgiye erişmeye uygun değildir. Doğa yasalarının doğru bilgisine ulaşılması için öncelikle zihnin arındırılması gerekmektedir. Bacon bu noktada “ideoller öğretisi”ni geliştirmiştir. Ona göre insan zihni gerçeğin bilgisini olduğu gibi

kabul edecek boş bir levha ya da dünyayı birebir yansıtacak bir ayna değildir. Bunun yerine insan zihni çeşitli tahrifatlara uğradığı için her şeyi çarpıtarak bulanık gösteren bir aynaya benzemektedir. Dış gerçekliğe ilişkin bilgimizin saflığını bozan, onu olduğu gibi görmemizi engelleyen bu unsurlara Bacon idoller adını vermiştir (Cevizci, 2020: 446-452). Zihin mevcut inanışlar, kabuller, önyargılar gibi idollerden kurtulduğunda doğru bir bilimsel yöntem ve bilgi için hazır hale gelmektedir. Bacon'a göre bilgi, insanın doğa üzerindeki egemenliğini artırmak için gerekli olup bu amaca şeylerin nedenleri keşfedilerek ulaşılabilir (Çalışlar, 1991: 35).

Bacon'la birlikte modern düşüncenin ilk temsilcilerinden kabul edilen bir diğer 17. yüzyıl düşünürü de Thomas Hobbes'tur. Hobbes'a göre bilim olmaksızın gerçek bir bilginin imkânı yoktur. Aristo'nun ruhbilime dair görüşlerini eleştiren Hobbes, beden dışında ayrı bir tözün varlığını da reddetmektedir (Hançerlioğlu, 2007: 398). Hobbes'un ampirik bakış açısına göre duyular ve düşünceler arasında nedensel bir ilişki bulunmaktadır. Duyuların temelinde fiziki nesnelere bulunması nedeniyle düşünceler de bu nesnelere bağlıdır. Farklı bir ifadeyle Hobbes'e göre var olan her şey maddidir ve mekanik sebeplerin bir neticesi olarak varlık gösterir. Duyularımıza hitap etmeyen varlıkların mevcudiyetinden söz etmekse anlamsızdır. Gerçekten var olan tek şeyin madde olduğunu kaydeden Hobbes, bu anlamda modern metafiziksel materyalizmin de kurucusu olarak kabul edilmektedir (Cevizci, 2020: 464-468). Buna bağlı olarak Hobbes, Tanrı, ruh gibi nesnel olmayan konuları bir kenara bırakıp doğanın incelenmesi gerektiğini savunmuştur. Deneysel, gözlem ve matematiğin kullanılmasıyla elde edilecek doğa bilgisi olayları önceden öngörebilmemizi sağladığı için önemlidir (Hilav, 2009: 122).

Bacon ve Hobbes'tan sonra 17. yüzyılın önde gelen diğer düşünürleri ise rasyonalistlerdir. Descartes, Spinoza ve Leibniz'in başı çektiği bu filozoflar dünyanın nasıl anlaşılır kılınacağına yollarını aramışlar, bu doğrultuda rasyonel bir yöntem geliştirmeye çalışmışlardır. Bu filozoflar matematiğe özel bir önem vermişler, geleneksel felsefede ortaya çıkan fikir ayrılıklarının ve kafa karışıklığının bir çözümü olarak matematiğin sağladığı kesin bilgiye güvenmişlerdir. Nesnelere ölçülebilen yönlerinin gerçek olduğuna ve evrenin tamamen rasyonel bir düzende bulunduğu inanan bu filozofların temel amacı, gerçeklikle ilgili olgusal bilgimizi artıracak tümdengelimli bir model inşa etmektir (Cevizci, 2020: 481-483). Elbette ki rasyonalistler de evrendeki gerçekliğe ulaşmak için aklın gücüne tereddütsüz güvenmişlerdir.

Akla yapılan vurgunun en zirve noktası ise hiç şüphesiz Aydınlanma'dır. Orta Çağ'ın gerilemesi ve Rönesans'ın insanın düşünce dünyasında yarattığı değişimler Aydınlanma'ya zemin hazırlamıştır. 17. yüzyılın ikinci çeyreğinden 19. yüzyılın ilk yarısına kadarki sürece karşılık gelen Aydınlanma Çağ'ı,

sadece düşünsel bir sıçrama olmanın ötesinde, bilimsel, kültürel ve toplumsal boyutlara sahip bir dönemi ifade etmektedir (Küçükalkp ve Cevzci, 2019: 144-145). Batı dünyasının kültür yapısı üzerinde köklü değişikliklere yol açan Aydınlanma düşüncesinin etkileri sadece ortaya çıktığı coğrafya ile sınırlı kalmamış, Avrupa’da Fransız Devrimi ve Osmanlı’da Tanzimat Dönemi gibi tarihi dönüm noktalarına da öncülük etmiştir (Gökberk, 2020: 371). Antik Çağ Aydınlanması’nın merkezi Atina iken, 18. yüzyıl Aydınlanması’nın çıkış noktası Londra olmuş, İngiltere’nin ardından Fransa ve Almanya’ya da yayılmıştır. Bu yeni dönemle birlikte düşünürler görüşlerini geniş kitlelere yayabilmek için yazarlık sanatından da yararlanmışlardır. 1632-1704 yılları arasında yaşamış İngiliz düşünür-yazar John Locke Aydınlanma Çağı’nın kurucu ismi olarak kabul edilmektedir (Hançerlioğlu, 2020: 285-289). Çağdaşı Hobbes’un izinden giden Locke’a göre insan zihni boş bir levha (tabula rasa)’ya benzetilmektedir ve insan duyuları ile kendi dışındaki bu evreni kavrayabilme gücüne sahiptir. Farklı bir ifadeyle insanın aklından bağımsız bir evrenin varlığı kabul edilmekte ve bilginin konusu bu evrene ait olmaktadır (Şaylan, 2020: 204).

Aydınlanma’nın en karakteristik özelliği insan aklına duyulan sınırsız güvendir. Her şey aklın süzgecinden geçirilirken, akıl hiçbir surette eleştiriye tâbi tutulmamıştır. Aydınlanmacı görüş İngiltere’de bireyci ve liberal düşüncenin gelişmesine zemin hazırlamış, insan aklına yapılan vurguyla birlikte vahyin gerçekliğine duyulan güven de sarsılmıştır. İlahi hakikat fikrinden uzaklaşan Aydınlanma insanı Tanrı’nın varlığını tümünden reddetmemiş ancak onu artık bir yaratıcıdan çok evrenin mimarı olarak görmeye başlamıştır (Hilav, 2009: 129). Önceki yüzyıllarda bilimsel alanda yaşanan gelişmeler, insan aklının nesnelere üzerinde hâkimiyet kurmasını sağlamış, doğayı kontrol altına aldığını düşünen modern insan, Aydınlanma’yla birlikte aynı başarıyı kültür dünyasını şekillendirmede de göstermek istemiştir. Bu sebeple geçmişin tüm düşünsel ve sosyal birikimleri aklın süzgecinden geçirilerek eleştirel bir bakış açısıyla yeniden yorumlanmıştır. Bu yönüyle 18. yüzyıl Aydınlanması Antik Çağ’daki sofistlerin başrolde olduğu Yunan Aydınlanması’nı hatırlatmaktadır. Benzer şekilde sofistlere kadar her şeyin ölçüsü Tanrı iken, metafizikten uzaklaşılmasıyla her şeyin ölçüsünün insan olduğu bir anlayış ortaya çıkmıştır (Gökberk, 2020: 373-375). Aydınlanma’yla birlikte ise Tanrı tamamen sahanın dışına itilmiş, evrenin ve hakikatin merkezine insan akli yerleştirilmiştir. Akla ve bilgi üretebilme yeteneğine yapılan bu vurgu ilerlemeci bir tarih anlayışını da beraberinde getirmiştir. Bu anlayışa göre insanoğlunun sahip olduğu başat ve kurucu bilinç içinde yaşadığı dünyayı kontrol edebilme ve şekillendirebilme gücüne sahiptir ve bu bilinç tarihin sürekli ileri gitmesine imkân verecektir. Daha kısa bir ifadeyle insanoğlunun aklın ve bilimin gücüyle cenneti yeryüzüne indirebileceği düşüncesi öne çıkmıştır (Şaylan, 2020: 36).

Postmodernizmin Hakikat Tartışmalarındaki Rolü

Modern dönemin ardından sosyal, siyasi ve ekonomik olarak yeni bir evreye geçildiği düşünülmekte, bu yeni dönemin özellikleri post-kapitalizm, post-endüstriyalizm, post-positivizm vb. kavramlarla açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu dönemi açıklamak için kullanılan kavramlardan biri olan postmodernizm ise temelde modernizme bir eleştiri olarak ortaya çıkan ve hakikat-sonrası çağının düşünsel temeli olmakla itham edilen bir düşünce akımıdır.

20. yüzyılın son çeyreğinde çağdaş düşünce ekolleri arasında yerini alan postmodernizm, öncelikle aklın yüceltilmesini ve insanlığın tüm problemlerini çözebilecek bir otorite olarak görülmesini eleştirmektedir. Bu düşünce aynı zamanda modernitenin ahlaki iddialarına, evrensel etik düşüncesine, yararcılığı ve bireyselliği öne çıkaran yaklaşımlarına da itirazlar getirmektedir. Bunların yanı sıra Marksizm, Stalinizm, faşizm, liberalizm ve modern bilim gibi farklı ideolojik görüşleri de çeşitli açılardan sorgulamaktadır. Kısacası postmodernizm modern çağın tüm meşrulaştırıcı söylemlerine ve büyük anlatılarına karşı duran bir düşünce akımıdır (Cevizci, 2020: 1269).

Postmodern felsefe, tanımı ve sınırları üzerinde ortak bir görüşe sahip olunması zor bir kavramdır. Bu düşüncenin ortaya çıkışı Lyotard ile anılmakla birlikte kavramı 1930'lu yıllarda De Onis modernizmin kendi içinde yaşadığı gerilemeyi ifade etmek için kullanmıştır. Postmodern düşüncenin üzerinde hemfikir olunan çıkış noktası ise modernizmin insanlığın özellikle son yüzyılda yaşadığı büyük yıkımların ve acıların sorumlusu olarak ele alınmasıdır. Postmodern düşünürler modern düşüncenin insan aklının her türlü sorunun üstesinden geleceği yönündeki öngörüsünün gerçekleşmediğini, aksine modernizmin savaşlar, çevresel felaketler, insani krizler gibi pek çok sorunun kaynağı olduğuna inanmaktadır. Buradan hareketle postmodernist düşünce modernizmin üzerinde yükseldiği her türlü görüşü ve tanımı reddetmektedir (Karauğuz, 2020: 8-9). Lyotard'ın deyişiyle "*postmodern sayılan durum üst anlatılara karşı inançsızlıktır*" (2014: 8).

Postmodernizmin ortaya çıkışında başlıca üç faktör olduğu düşünülmektedir: Bunlardan ilki Aydınlanma'dan ve onun temel görüşlerinden kopuştur. Nietzsche ve Heidegger'in görüşleri, yapısalcılığın ve postyapısalcılığın anti hümanizmi ve özneye yönelik eleştirileri bu sürece katkı sunmaktadır. İkinci neden ise Avrupa'nın 20. yüzyıldaki çalkantılı siyasi hayatıdır. Bu yüzyılda insanlık iki dünya savaşına, Avrupalı devletlerin sömürgeciliğine, Almanya, İtalya, İspanya gibi ülkelerdeki faşizmin yükselişine ve Nazilerin toplama kamplarında milyonlarca insanı soykırıma uğratmasına şahit olmuştur. Tüm bu sarsıcı olaylar modernizmin ve iyimser bir öngörüye sahip ilerlemeci anlayışın sorgulanması sonucunu doğurmuştur. Son faktör de Marksizm'in uygulamada yarattığı hayal kırıklığıdır. İnsanın yabancılaşma sürecinden kurtulup

özgürleşeceğini öngören ve insanlığı kurtarma iddiası taşıyan bu ideoloji, totaliter ve baskıcı rejimlerin temel dayanağına dönüşmüştür (Cevizci, 2020: 1270-1275). Tüm bu etkenlerin bir sonucu olarak Aydınlanma döneminin temel kavramlarından olan nesnel gerçeklik, bilimsel bilgi gibi kavramları reddeden, hakikatin varlığı ve onun akılla bilinebileceğine şüpheyle yaklaşan, her şeyin öznenin bakış açısına göre şekillendiğini öne süren bir postmodernist anlayışı ortaya çıkmıştır (Alpay, 2021: 37).

Postmodern felsefe yaygın olarak Fransız filozoflar üzerinden tartışılmakta ve bunların içinde Jean François Lyotard ve Jean Baudrillard'ın görüşleri öne çıkmaktadır. Lyotard öncelikle içinden geçtiğimiz süreçte hakikatin keşfedilen değil inşa edilen bir olgu olduğuna vurgu yapmakta, postmodernizmi modern düşüncenin evrensellik, akılcılık, düalizm gibi temel önermelerinin karşısında duran bir felsefe olarak konumlandırmaktadır. Lyotard özellikle de modern bilim ve teknolojiyi sert bir biçimde eleştirmektedir. Ona göre insanlığın gelişiminde ve ilerlemesinde büyük bir önem atfedilen bu iki unsur, insanlığa mutluluktan çok felaket getirmiştir. Aydınlanma'nın temel hedeflerinden biri olan bilimsel ilerleme insanlar arasındaki gelir eşitsizliğinin ve Batı'nın Doğu'yu sömürgeleştirmesinin önünü açmıştır. Lyotard'a göre hakikati ortaya koyma iddiası taşıyan her türlü eylem ya da disiplin beraberinde bir anlatıya dönüşecek meşrulaştırma sürecini getirecektir. Bu anlatının kapsamı ve evrensellik iddiası arttıkça da daha güçlü bir meşrulaştırma söz konusu olacaktır. Bunun başlıca örneği ise modern bilim anlatısında görülmektedir. Modern bilim her defasında ürettiği bilgi ve teknolojinin insanlığa sağladığı faydaları, toplumsal refaha ve insanlığın özgürleşmesine yönelik katkılarını tekrarlamakta, bu sayede bilimsel ilerleme adına yapılan her türlü eylemi meşrulaştırmaktadır. Lyotard'a göre büyük anlatıların en büyük sorunu ise otoriteryan olmalarıdır. Ona göre bütün büyük anlatılar bireyleri baskılamakta ve bireysel inisiyatifi ortadan kaldırarak terör estirmektedir (Cevizci, 2020: 1271-1280).

Postmodernizm literatüründe görüşlerine sıklıkla atıf yapılan isimler arasında yer alan bir diğer Fransız düşünür ise Jean Baudrillard'dır. Ancak öncelikle belirtilmesi gereken bir husus da Baudrillard'ın kendisini bir postmodernist olarak tanımlamadığıdır. Mike Gane'in kendisiyle yaptığı röportajda "*Pek çok insan sizi postmodernizmin başrahibi olarak görüyor; bu konuda ne düşünüyorsunuz?*" sorusu üzerine Baudrillard bu benzetmeye katılmadığını ifade etmiş ve bunun yerine postmodernizmin bir anlamı olup olmadığını sorgulanması gerektiğini söylemiştir: "*(Postmodernizm) insanların kullandığı ama hiçbir şey ifade etmeyen bir kelime. Bir kavram bile değil. Hiçbir şey değil*". Baudrillard Lyotard'ın büyük anlatıların sonuna gelindiğine dair yorumlarına katıldığını ve şu an neler olup bittiğini tam olarak anlamlandıramadığımız için bu boşluğu postmodernizm kavramıyla açıklamaya çalıştığımızı kaydetmektedir. Lyotard'ın postmodernizmi popüler kılmak için çok şey yaptığını ancak onu bir

doktrin haline getiremediğini ifade eden Baudrillard, postmodernizme dair her şeyin kavram ortaya çıkmadan önce de söylendiğini dile getirmektedir: “*Belki de ‘postmodernizm’ teriminin, insanların buna ait olduğunu iddia ettiği ölçüde bir anlam ifade edebileceği alanlar vardır; belki de mimaride. Ancak, terimin yeni bir şey ekmediği anlaşıldığında, onu bırakmak en iyisidir*” (Gane, 2003: 21-23).⁴

Baudrillard’ın postmodern düşünürler arasında anılmasının başlıca sebebi gerçeklik tartışmalarına simülakr ve simülasyon kavramlarıyla sunduğu katkıdır. Baudrillard öncelikle yeni bir evreyi yaşadığımız sanayi sonrası toplumda her şeyin daha önce belirlenmiş bir model esas alınarak üretildiğine ve insanların artık kendilerine sunulan modellere göre kurgusal bir gerçeği belirlediklerine inanmaktadır. Bir insan bir ev inşa etmek ya da döşemek istediğinde, ona bunu nasıl yapması gerektiğini gösteren binlerce model bulunmaktadır. Kitaplar, dergiler, TV programları gibi araçlar insanlara hemen hemen her konuda gerçeği temsil ettiği varsayılan modelleri göstermekte, tüm bu modeller insanların algılarını ve eylemlerini şekillendirmektedir (Şaylan, 2020: 303). Baudrillard gerçekliğin bu şekilde modeller aracılığıyla yaratılmasını *hipergerçekçilik* ya da *simülasyon* olarak adlandırmaktadır. O bir gerçeklik olarak algılanmak isteyen görünümünün (simülakr) gerçeğin yerini aldığını ve hakikatle bir bağımızın kalmadığı bir simülasyon çağına girdiğimizi söylemektedir (2011: 14-15). Baudrillard’a göre yaşadığımız bu simülasyon çağını en iyi anlatan örneklerden biri de Disneyland’dır:

“Disneyland bütün simülakr düzenlerinin iç içe geçmiş olduğu kusursuz bir modeldir. Disneyland her şeyden önce: Korsanlar, Geleceğin Dünyası vb. şeylerden oluşan bir illüzyon ve fantazm oyunudur. Bu düşsel evren kendine düşen görevi başarıyla yerine getirmektedir. Aslında kalabalıkları buraya çeken şey çelişkileri ve güzellikleriyle gerçek Amerika’nın minyatürleştirilmiş toplumsal bir mikro kozmosuna benziyor olması ve alınan kolektif (dini denilebilecek türden) keyiftir. Aracınızı otoparka bıraktıktan sonra içerde kuyruğa giriyor ve sonunda dışarıya yapayalnız ve kendi hâlinize terk edilmiş bir vaziyette çıkıyorsunuz. Bu düşsel evrendeki tek olağanüstü şey, içerdeki kalabalıktan yayılan sıcaklık ve sevecenliğin yanı sıra insana pek çok değişik duygu yaşatan bol miktardaki oyun ve oyuncağın varlığıdır. Bir konsantrasyon kampına benzeyen otoparkla içerdeki kalabalık arasında tam bir tezatlık vardır. Başka bir deyişle içerdeki bin bir çeşit oyuncak, insanları, bir nehir misali oradan oraya sürüklerken, dışarı çıkan insan yalnızlığa (oyuncağına), arabasına doğru ilerlemek zorunda kalmaktadır” (Baudrillard, 2011: 29).

Baudrillard’a göre Disneyland’ın başarısı gerçek olanı, Amerika’nın Disneyland’a benzer olduğu hakikatini gizlemesidir. Ona göre Disneyland çocuksuluğun zaten her yere yayıldığı bir kültürde yetişkinlere kısa süreliğine

4 Yazarmın çevirisidir. Orijinal ifade şöyledir: “There are perhaps areas in which the term ‘postmodernism’ may mean something to the extent that people claim to belong to this, perhaps in architecture. But as soon as it is clear that the term adds nothing new it is best to let go of it.”

de olsa çocuklaşmak, böylece normalde çocuk olmadıklarına inandırmak için inşa edilmiş bir evrendir. Bu durum onun deyimiyle “*sıradan gündelik yaşantısının bir hapishaneyi andırmadığını gizlemeye çalışan toplumsal bir yapının hapishaneler inşa etmesine benzemektedir*” (Baudrillard, 2011: 30). Buradan anlaşılacağı üzere Baudrillard’ın tasvir ettiği ile modernizmin idealize ettiği dünya birbirinden oldukça farklıdır. Birincisinde birey gerçekliğin tamamen yitirildiği bir simülasyon evreninde sıkışmışken ikincisinde akılcılığın ile dünyayı kendi yararına göre inşa edebilmektedir.

Postmodernizm Lyotard ve Baudrillard’ın yanı sıra post-yapısalcı düşünürlerin görüşlerinden de istifade etmektedir. Dili bir iletişim aracı olmanın ötesinde anlamın ve kültürün inşa edildiği bir alan olarak gören post-yapısalcı görüş postmodernizmin pozitivizm eleştirisinde işlevsel bir hale gelmektedir (Valișov, 2019: 89). Pozitivist bilim anlayışında insanın algılarından bağımsız bir evrenin varlığı ön kabuldür ve bilgi bu evrendeki nesnelere ilgili gerçekliklerin temsilidir. Bu bilgiye ulaşmanın yolu ise bilimsel yöntemdir ve bu yöntemde öznelliğe yer yoktur. Araştırmayı yapan öznenin duyguları, düşünceleri, kişisel isteklerinin vb. araştırma sürecini etkilememesi beklenmektedir. Ancak postmodern düşünürlere göre bu nesnellik iddiası geçersizdir zira her bilimsel önerme öncelikle dilsel bir ifadedir ve dil sahip olduğu özellikler nedeniyle herhangi bir nesnel gerçekliği olduğu gibi aktarmaya uygun değildir. Post-yapısalcı bir isim olan Derrida’ya göre bir dış gerçekliğin varlığı kabul edilse bile bu gerçeklik dilin yapısı nedeniyle ancak görelide yansıtılabilir. Ona göre dildeki sembollere yüklenen anlam sabit değildir ve bu durum metni kuran ile onu okuyan arasında kaçınılmaz bir anlamlandırma farkına sebebiyet vermektedir. Derrida insanların dili kullanırken bir metin (tekst) oluşturduğunu ve bu metnin daha önce oluşturanlara atıf ve göndermeler içerdiğini söylemektedir. Buna bağlı olarak bir kişinin amacı ne olursa olsun yazdığı metin kendine has bir anlamlandırma sürecinin çıktısıdır. Okur için de benzer bir durum söz konusudur. Her okur metni daha önce okuduğu metinlere göndermeler yaparak anlamlandırmaktadır. Böylece aynı metne farklı anlamlar yüklenebilmektedir (Şaylan, 2020: 253-264). Bu yaklaşıma göre herkesin üzerinde uzlaştığı nesnel ve evrensel bir gerçeklik temsili olanaklı değildir.

Derrida’nın bakış açısına göre nesnel bilgiyi olanaksız kılan dilin yapısıyken bir diğer Fransız düşünür Foucault için nesnel bir bilgiden söz edilememesinin başlıca sebebi iktidarın varlığıdır. Ona göre nesnel ve özgürleştirici bir bilgi anlayışı anlamsızdır zira Foucault bilgi ve iktidarı karşılıklı olarak birbirini besleyen ve üreten iki kavram olarak ele almaktadır. Ancak Foucault iktidar kavramını geleneksel anlamından farklı bir biçimde kullanmaktadır. Ona göre iktidar belirli kurumlarla birlikte ele aldığımız, hiyerarşinin merkezinde yer alan bir fenomen değil, toplumun her alanına yayılan ve her türlü ilişkiyi kapsayan bir tür ağ özelliği taşımaktadır (Valișov, 2019: 93-94). Buna

bağlı olarak Foucault, bilginin iktidarın emir ve taleplerinden uzaklaştığı ölçüde gelişeceği düşüncesinin anlamsız olduğunu söylemektedir. Ona göre bilgi ve iktidar birbirinden ayrı düşünülebilecek iki unsur olmayıp aksine birbirlerini içermektedir: “Bağlantılı bir bilgi alanı oluşturmadan iktidar ilişkisi olamayacağını, ne de aynı zamanda iktidar ilişkilerini varsaymayan ve oluşturmayan bir bilginin ve bilgi alanının olamayacağını kabul etmek gerekir” (Foucault, 1992: 33). Modernizmin nesnel bilgi iddiasının yanı sıra ilerlemeci anlayışını da yadsıyan Foucault’a göre modernite tarihinde sürekli ilerleme özelliği gösteren tek şey insanları baskı altına alma biçimlerinin güçlenmesidir. Onun bakış açısında bilim, insanların nasıl düşüneceklerine ve davranacaklarına karar veren bir iktidar modudur. Buna bağlı olarak Foucault için bilgi, Aydınlanma’nın iddia ettiği gibi özgürleştirici değil, tam tersine disipline edicidir (Şaylan, 2020: 320, 328).

Özetle Aydınlanma’nın gerçekliğe ve bilgiye dair tüm kabulleri postmodernist entelektüeller tarafından farklı argümanlarla eleştirilmiş, gerçekliğin bir inşa olduğu düşüncesi öne çıkmıştır. Bu noktada hatırlanması gereken Aydınlanma’nın postmodern düşünürlerden önce de hatta bizatihi yaşandığı dönemde dahi eleştirilmiş olmasıdır. Ancak postmodernist düşünce haklılık payı bulunan Aydınlanma eleştirilerini farklı bir boyuta taşımış, insandan bağımsız nesnel bir gerçeklik olduğu fikrine bile kuşkuyla yaklaşmıştır. Postmodern düşüncenin bakış açısından keşfedilmeyi bekleyen bir gerçeklik yoktur, artık her şey birer sosyal inşadan ibarettir.

Postmodernist düşünürlerin inşacı yaklaşımı çeşitli eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Postmodernizme yöneltilen itirazların önemli bir kısmı bilimsel bilgi ve yöntemin önemini savunan isimlerden gelmektedir. Bunun en bilinen örneklerinden biri Alan Sokal ve Jean Bricmont’un postmodern aydınları bilimi istismar ettiklerine yönelik ithamlarıdır. Eleştirilerini 1998 yılında *Son Moda Saçmalar* ismiyle kitaplaştıran bu iki bilim insanı Sokal’ın ifadesiyle “bilimi edebiyat eleştirisinin barbar akınlarından korumayı” hedeflemektedir (Sokal ve Bricmont, 2013: 10). Kitabın temel savlarından biri postmodern düşünürlerin modernizm eleştirisi yaparken, bilimsel kavramları kötüye kullandıkları, eserlerinde matematik, fizik gibi disiplinlere ait terimleri *gerçekte ne anlama geldiklerine aldırmaksızın* yer verdikleridir. Ancak Sokal ve Bricmont’un tek itirazı bilimsel jargonun yanlış ya da gelişigüzel kullanımı değildir. Onlara göre postmodern düşünürler doğa bilimlerine ait kavram ve önermeleri hiçbir mantıklı gerekçelendirmeye ihtiyaç duymaksızın sosyal bilimler alanına ihraç etmekte, bağlamından koparılmış terim ve yüzeysel bilgilerle okurlarına bilgiçlik taslamaktadır (Sokal ve Bricmont, 2013: 23). Kısa zamanda akademik platformlarda popülerlik kazanan postmodernist düşüncenin akli, nesnel gerçekliği, bilimsel yöntemi bu denli küçümsemesi ve her şeyi görelî bir bakış

açısıyla yorumlamasının nasıl bir düşünsel iklim yarattığını Sokal, yaptığı alışılmadık bir deney ile ortaya koymaktadır. Postmodern dergilerin her türlü saçmalığa yer verdiğini düşünen Sokal, bu durumu ispatlamak için 1996'da Social Text isimli bir dergiye kendi kaleme aldığı “Sınırları Aşmak: Kuantum Kütleçekiminin Dönüştürücü Bir Hermeneutiğine Doğru” adlı bir makale gönderir. Yayınlanıp yayınlanmayacağını görmek amaçlı gönderilen makalenin içeriği ise şu şekilde açıklanmaktadır:

“Makale abes anlamsızlıklar ve konuyla ilgisizliği bariz ifadelerle tıka basa doldurulmuştu. Bunlara ek olarak da kendinden emin bir şekilde bilişsel göreceliğin uç bir biçimini savunuyordu. ‘Özellikleri herhangi bir bireyden ve hatta bir bütün olarak insanlıktan bağımsız olan bir dışsal dünyanın varlığına’ ilişkin eski moda ‘dogma’yla dalga geçtikten sonra, kategorik olarak ‘fiziksel gerçekliğin toplumsal gerçeklikten daha az olmamak üzere esasen toplumsal ve dilsel bir yapı olduğunu’ ilan ediyordu. Dudak uçuklatan cinsten bir dizi mantık sıçraması aracılığıyla ‘daha önce sabit ve evrensel oldukları düşünülen Öklit’in π ’si ve Newton’un G’sinin şimdi kaçınılmaz tarihsellikleri içerisinde kavrandığı ve varsayımsal gözlemcinin artık sadece geometriyle tanımlanamayacak olan bir uzay-zaman noktasıyla olan tüm epistemik bağları kopmuş olarak ölümcül derecede merkezsiz hale geldiği sonucuna varıyordu” (Sokal ve Bricmont, 2013: 20).

Kısacası Sokal aslında hiçbir niteliği olmayan, tamamen uydurma bir metne içerisine fizik ve matematikte kullanılan terimler ekleyerek bilimsel bir görünüm kazandırmış, ilaveten postmodernist düşünürlerin sıklıkla kullandıkları kavramlara da atıf yaparak sözde bir makale yaratmıştır. İlginç olansa bu sözde makalenin postmodernizme ve sosyal inşaacılığa yöneltilen itirazları çürütmeyi hedefleyen özel bir sayıda yayınlanmış olmasıdır (Sokal ve Bricmont, 2013: 20). Sokal bu deneyi ile rasyonelliği tamamen yadsıyarak öznel bakış açısı ve yorumları ön plana çıkaran postmodern anlayışın bilimi nasıl istismar ettiğini göstermektedir. Göz ardı edilmemesi gereken bir husus da Sokal ve Bricmont’ın postmodernist düşünürlerin tüm görüşlerini reddetmediğidir. Bu iki bilim insanı postmodern düşünürlerin bilimcilik,⁵ kültürel Avrupa merkezilik, sürekli ilerlemeye duyulan inanç gibi noktalarda getirdikleri eleştirilerin haklılık payı olduğunu belirtmektedir. Ancak günün sonunda aklı ve bilimsel metodolojiyi yok sayan postmodernizm gericiliğe destek çıkan bir karmaşaya sebebiyet vermektedir (Sokal ve Bricmont, 2013: 210).

Postmodern düşünce özellikle hakikate dair önermeleri nedeniyle sosyal bilimcilerin de tepkisini çekmektedir. Hakikat, gerçeklik, nesnellik gibi kavramların değersizleştirmeleri ve tüm geleneksel kabulleri yapı sökümüne uğratmaları nedeniyle postmodern düşünce hakikat-sonrası zemininin

5 Yazarların bilimcilik ya da bilimperestlik kavramıyla kastettikleri kendi ifadeleriyle “nesnel ve bilimsel olduğu düşünülen yöntemlerin bize en karmaşık problemleri bile çözme yetisi sağladığı yanılmasıdır” (Sokal ve Bricmont, 2013: 218).

oluşmasına katkı sunmakla eleştirilmektedir (Bulut, 2021: 113). Hakikate dair bu kadim tartışmada her türlü kesinlik iddiasını reddederek göreceliği savunan postmodernist düşünürler, kendilerinden yüzyıllar önce insanın her şeyin ölçüsü olduğunu söyleyen sofistlerle yakınlaşmaktadır. Postmodernistlere göre gerçeği temsil etme gücü olmayan bilgi yalnızca yeni yorumlar yapılmasına olanak tanımakta, hakikatin tamamen göreceli kabul edildiği bu düşünsel ortamda hiçbir yorumun diğerinden üstünlüğü bulunmamaktadır. Ancak, 20. yüzyılım Kıta Avrupası'nda tekrar ortaya çıkan bu bakış açısı kitlelerin neye isterse ona inanabileceği, bir anlamda herkesin kendi hakikatinin peşinden gidebileceği bir belirsizlik ortamını beslemekte (Alpay, 2021: 39) ve bu yönüyle çeşitli eleştirilere maruz kalmaktadır. Örneğin Waisbord'a göre mutlak görecelik dünyasında yaşadığımız fikri postmodern bir çılgınlıktır (2018: 1867).

Kıscacası gerçekliğin göz ardı edildiği, yeniden kurgulanabildiği ya da tümünden inkâr edilebildiği bir hakikat-sonrası döneme nasıl geldiğimiz konusundaki tartışmalar süregelirken postmodernizmin nesnel gerçekliğin yerine bakış açısını koyması onu hakikat sonrası tartışmalarının merkezine oturtmaktadır. Postmodernizmi “*hakikat sonrasının atası*” olarak gören McIntyre (2019: 138) bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Eğer hakikat diye bir şey yoksa ve her şey perspektiften ibaretse, herhangi bir şeyi bilmemizin koşulu nedir? Ana akım haberlerden şüphe etmemizin ya da komplo teorisini sahiplenmemizin önündeki engel nedir? Eğer haber dediğimiz, siyasal bir ifadeden başka bir şey değilse, neden biz de haber uydurmayalım ki? Kimin olguları hâkim olmalıdır? Doğru olan kimin perspektifidir?”

Ralp Keyes de McIntyre ile benzer bir noktaya işaret etmektedir. Ona göre gerçekliğin göreceliği ve toplumsal olarak inşa edildiği yönündeki görüşlerin yaygın kabul görmesi hakikat-sonrası anlayışının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Oysa gerçekle yalanın arasındaki sınırın bulanıklaştığı bu noktada Keyes'in yaklaşımı son derece basittir: “*Değer yargularının toplumsal inşalar olduğunu söylemek bir şeydir, mavinin mavi olduğunu bilmemize rağmen onun kırmızı olduğunu söylemek bambaşka bir şey. Biri algı meselesidir, diğeriye aldatma*” (2017: 191). Keyes'e göre “gerçekliğin (toplumsal) inşası” herkesin kendi gerçekliğini inşa edebildiği ya da gerçekliği tamamen reddedebildiği bir düşünsel atmosfere kapı aralamanın yanı sıra yalandan kaçınma ve doğrudan taraf olma konusundaki etik kaygıyı da ortadan kaldırmaktadır:

“Hakikatin toplumsal bir inşa olduğuna bir kez karar verdikten sonra, bunu kolayca yalanın aslında o kadar kötü olmayabileceği düşüncesi izler. Eğer hakikat diye bir şey yoksa, yalanı oluşturan nedir? Ve eğer yalanın ne olduğunu söyleyemiyorsak, bunun yanlış olduğunu kim söyleyebilir? Bu düşünce süreci, “doğruları yalanlardan ayırt edemiyorsak, dürüstlük biraz abartılmıyor mu?” gibi sorulara yol açar” (Keyes, 2017: 189).

Kısacası Lewandowsky vd. (2017: 361)'nın da belirttiği gibi “hakikat-sonrası” dönem herkese kendi doğrularını seçme hakkı vermiştir. Wight bu noktada yapılması gerekenin Aydınlanma dürtüsünü canlandırmak ve nesnel gerçeklik kavramına bağlılığımızı sürdürmek olduğunu vurgulamaktadır. Wight'a (2018: 26) göre postmodern düşüncenin sıklıkla altını çizdiği çoğulculuk perspektifinin bütün perspektiflerin eşit derecede geçerli olduğu anlayışına dönüşmemesine dikkat edilmelidir. Bunu yapabilmek için de bilgi üretiminde öncü bir rolü olan üniversitelerde akademisyenler sadece eleştiriye teşvik etmenin ötesine geçebilmeli ve öğrencilere bazı yorumların niçin diğerlerinden daha üstün olduğunu gerekçeleriyle açıklayabilmelidir.

Nesnel hakikatlerin değer kaybına uğradığı bir dönemi ifade eden hakikat-sonrası ile postmodern düşünce arasında bir ilişki kurmak mümkün görünmekle birlikte tek nedenin postmodernizm olduğunu söylemek indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Postmodernizmin hakikat, nesnel gerçeklik gibi kavramları tahribata uğrattığı, her türlü büyük anlatıyı reddederek yerine öznel bakış açısını koyduğu, Aydınlanma'nın tüm önermelerini yadsıyarak akıl/bilim karşıtı hareketlere cesaret verdiği ve tüm bu etkenlerin hakikat-sonrası döneme zemin hazırladığı yönündeki eleştirilerin haklılık payı bulunmaktadır. Ancak ne hakikatin kendisine dair tartışmalar ne Aydınlanma'nın önermelerine itirazlar ne de modern dünyanın çelişkilerine yönelik eleştiriler yenidir. Bir sıfat olarak kullandığımız hakikat-sonrası, öncesiyle kıyaslandığında yeni bir dönemi niteliyorsa, öncelikle gelinen bu süreçte yeni olanın ne olduğu ve bu aşamaya gelmesinde hangi faktörlerin etkisi olduğu ortaya koyulmalıdır.

Hakikat –Sonrasının Zamanlaması: Neden Şimdi?

Hakikat-sonrası kavramı Ralph Keyes'in aynı isimdeki kitabıyla yaygınlık kazansa da bu kavram etrafındaki tartışmaların dönüm noktası 2016 yılıdır. Gazeteci D'Ancona'ya (2017: 12) göre nasıl ki 1968 devrimci hareketlerle hafızalarda yer edindiyse, 1938 totalitarizmin çöküşüyle anılıyorsa 2016 da hakikat-sonrası çağını başlatan yıldır. Buradaki kilit isimse adı neredeyse hakikat-sonrası tartışmalarıyla özdeşleşen Donald Trump'tır. Farkas ve Schou'nun ifadesiyle “*Trump'ın adını anmadan hakikat sonrası dönem hakkında yazmak imkânsız değilse de zordur*” (2020: 81). Barack Obama'nın ardından ABD başkanlık koltuğuna oturan Trump'ın bu ünü, onun seçim süreci ve sonrasındaki siyaset tarzıyla yakından ilişkilidir. Trump başkanlık yarışı boyunca kamuoyuna yalanlar söylemekle itham edilmesine ve bu yönüyle çokça eleştiri almasına rağmen popülist söylemlerinden geri adım atmamış, nihayetinde ABD'nin 45. Başkanı olmayı başarmıştır.

Hakikat-sonrası kavramına yalan-siyaset ilişkisi üzerinden bakıldığında yalanın siyasette yeni bir olgu olmadığı yaygın bir kabuldür. Trump söylediği yalanlarla eleştiri oklarının hedefi olmakla birlikte bunu yapan ilk ABD

başkanı ya da politikacı değildir. Aksine, siyaset ve yalan ilişkisi tarihi epey gerilere uzanan bir tartışma konusudur. *Crises of the Republic* kitabında yalanın yazılı tarihin başlangıcından bu yana aramızda olduğu söyleyen Arendt'e göre "doğruluk hiçbir zaman siyasi erdem arasında sayılmamıştır" (1972: 4). Amerikan siyasi tarihine bakıldığında eski Başkan Bill Clinton'ın (42. Başkan) Monica Lewinsky ile yaşadığı ilişkiyi inkâr etmesi (URL-1) ya da George W. Bush'un (43. Başkan) Irak'ta kitle imha silahı bulunduğu dair açıklamaları (URL-2) Trump'a görece yakın bir zaman diliminde kamuoyunu meşgul etmiş yalanlara örnektir. Öyleyse Trump'ı kendinden önceki başkanlardan farklı kılan ve post-truth tartışmalarının merkezinde konumlandıran nedir? Bu noktada Bufacchi hakikat-sonrası kavramının yeni olmadığını belirtmekte ve eklemektedir: "*Post-Truth'u Donald Trump icat etmedi, o sadece bu fenomenin günümüzdeki en cesur, en gürültülü somutlaşmış halidir*" (2020: 350). Ancak Bufacchi, Clinton'ın ve Trump'ın söylediği yalanlar arasında önemli bir fark olduğunu savunmaktadır. Bu farkı Clinton'ın Lewinsky ile bir ilişkisi olmadığını söylemesi ile Trump'ın küresel ısınmayı reddederek onun Çinliler tarafından yaratıldığını söylemesini karşılaştırarak açıklamaktadır. Bufacchi'ye göre bir yalan söylemenin püf noktası yalancının gerçek hikâyeyi bilmesi ancak onu inkâr ederek farklı bir anlatıyı tercih etmesidir ki bu tam olarak Clinton'ın tavrına karşılık gelmektedir. Trump'ın durumunu farklı kılsa onun bir gerçeğe değil kavrama atıfta bulunması, gerçeğin basitçe inkarından ziyade onu mümkün kılan teorik zemini zayıflatmaya çalışmasıdır. Buradan hareketle Bufacchi (2020: 349) Clinton'ın eylemini klasik bir yalancılık olarak değerlendirirken Trump'ınkini hakikat-sonrasının bir örneği olarak ele almaktadır.

Hakikat-sonrası tartışmalarının bir diğer odak noktası da hakikatin önemsizleşmesi ve gözden düşmesidir. Ulusoy (2021: 115) George Orwell'in distopik romanı 1984'te betimlediği dünyanın toplumsal ve politik yapısı ile bugünkü post-truth dönemi arasında rahatsız edici biçimde benzerlikler bulunduğunu belirtmektedir. Orwell'in kurguladığı evrende gerçek, partinin belirlediği ve partinin ihtiyaçları doğrultusunda her daim yeniden yaratılan bir pozisyondadır. Bu durum bir kayıtsızlık haliyle karşılanmakta hatta normal kabul edilmektedir. Distopyaların geleceğe dönük endişeleri yansıttığı göz önüne alındığında Orwell'in hakikatin önemsizleşmesine dair bu kaygısının yerinde bir tahmin olduğunu söylemek mümkündür. D'Ancona (2017: 70) da benzer şekilde Orwell'in yazılarında hakikat-sonrası döneme dair önsözlerin bulunduğunu söylemekte ve 1984'ün anahtar kavramlarından biri olan çift düşünmeyi (birbirine zıt iki fikre aynı anda inanma) "*post-truth'un doğrudan atası*" olarak nitelendirmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere yalanın siyasi çıkarlar için araçsallaştırılması ve yönetilenlerin bu duruma kayıtsızlığı ilk defa gündemimize girmiş değildir:

“Politikacılar- genel olarak- birdenbire daha yalancı olmadılar. Medya birdenbire yalan söylemeye meyilli olmadı. Ve aksi yöndeki önerilere rağmen, halk daha aptal ya da dikkati dağılmadı (aksine, ortalama olarak, hiç olmadığımız kadar eğitimliyiz). Öyleyse neden şimdi saçmalık yükselişte?” (Ball 2017: 8.)

Ball’ın bu sorusunu cevaplamak için yaşamakta olduğumuz post-truth dönemde neyin yeni olduğuna ve hangi koşulların bizi böyle bir döneme ulaştırdığına bakmak gerekmektedir. Tam da bu noktada Kavanagh ve Rich (2018) tüm bu tartışmalara Türkçe’ye hakikatin çürümesi/bozulması olarak çevirebileceğimiz “truth decay” kavramıyla katılmakta ve mevcut durumun yalan haber sorunundan fazlası olduğunu öne sürmektedir. Post-truth (hakikat-sonrası) kişisel kanaatlerin ve duyguların nesnel gerçekliğin önüne geçtiği dönemi/durumu nitelerken truth decay de Amerikan kamusal hayatında demokrasiyi tehdit ettiği düşünülen şu dört trende karşılık gelmektedir:

- 1- Nesnel gerçekler ve verilerin analitik yorumları hakkındaki fikir ayrılıklarının artması,
- 2- Görüş ve gerçek arasındaki çizginin/ayrımın bulanıklaşması
- 3- İletişim ortamlarında gerçek bilgilere kıyasla görüş ve kişisel deneyimin baskın hale gelmesi
- 4- Olgusal bilgi kaynağı olarak kabul gören kurumlara duyulan güvenin azalması.

Kavanagh ve Rich’in bir sorun olarak ele aldıkları ve her biri birbiriyle ilişkili olan bu eğilimler esasen hakikat-sonrası kavramı etrafında süregiden tartışmalarla paraleldir.⁶ Ancak yazarlar odak noktanın yalan haber (fake news) olarak belirlenmesinin yanlış olduğunu düşünmekte, yalan haber gibi fenomenleri insanın bilgiyi işleme biçimi, hakim siyasi ve ekonomik koşullar ve değişen medya ortamının doğası gibi daha karmaşık alanlarda yaşanan değişimlerin bir yansıması olarak görmektedirler (2018: 2). Farklı bir ifadeyle Kavanagh ve Rich truth decay/hakikatin çürümesi kavramsallaştırması üzerinden bizi yalanın sıradanlaştığı, olgusal gerçekliğin geri plana itilip kişisel kanaatlerin gerçeklik olarak algılandığını bir (post- truth) döneme getirenin ne olduğu sorusuna yanıt aramaktadırlar. Ulaştıkları sonuçlar insanın bilişsel önyargılarının ve değişen bilgi ekosisteminin mevcut sorunlarda pay sahibi olduğu yönündedir. Bu saptama Horne’nun (2021) çalışmasıyla da benzer bir noktaya işaret etmektedir. Horne, hakikat-sonrası olarak adlandırılan dönemde yalan haberin hangi çerçevede tartışıldığını saptamak amacıyla Birleşmiş Milletler (BM) İnternet Yönetişim Forumu’nun 2016-2019 yılları arasında yer alan sahte haberle ilgili oturumlarının dökümünü analiz etmiştir. Yılda bir

6 Kavanagh ve Rich içinde bulunduğumuz dönemde gerçekler/olgular (fact) ve verilerin (data) daha önemli bir hale geldiğini, bu yüzden gerçek-sonrası (post-fact) vb adlandırmaları tercih etmediklerini belirtmektedir (2018:2). Farklı bir isimlendirmeyi tercih etmekle birlikte yazarlar ele aldıkları konuyu çerçeveselendirirken sahte haber (fake news) ve hakikat-sonrası (post-truth) literatüründen yararlandıklarını da kaydetmişlerdir (2018: 16). Dolayısıyla bu çalışmada truth decay ve post-truth aynı soruna işaret eden kavramlar olarak ele alınmış, truth decay’in tüm itici güçleri post-truth’un da nedeni olarak değerlendirilmiştir.

kez düzenlenen ve dünyanın dört bir yanından katılımcıları bir araya getiren forumun sahte haber sorununu tartışırken aslında neyin konuşulduğu metin madenciliğinden yararlanılarak ortaya konmuştur. Horne'nin (2021) ulaştığı sonuç inceleme dönemi içerisinde konuyla ilgili oturumlarda açık ara en sık kullanılan iki terimin “*internet*” ve “*insanlar*” olduğunu göstermektedir. Kavanagh ve Rich (2018: 13) de insanın bilişsel önyargılarının ve bilgiyi işleme yönteminin son yıllarda değişmediğini ancak internetin hayatımıza girmesiyle bu önyargıların öneminin ve sonuçlarının arttığını kaydetmektedir. Farklı bir ifadeyle insanların sahip oldukları inançlarla uyumlu bilgileri aramaları, aksi yöndeki görüşleri reddetme eğilimleri yeni olmamakla birlikte internetin sunduğu olanaklar sayesinde kolaylaşmış, bu eğilimler somut gerçek ile kişisel görüş arasındaki çizginin bulanıklaşmasına katkı sağlamıştır.

Horne'nin çalışmasından elde ettiği bulgular D'Ancona'nın hakikat-sonrasının nedenlerine yönelik görüşleriyle paralellik taşımaktadır. Web'i hakikat-sonrasının birincil ve vazgeçilmez motoru olarak gören D'Ancona'ya göre bir yalanı yaymanın en hızlı ve güçlü yolu onu internette yayınlamaktır. Benzer şekilde Cosentino (2020: 16) da dijital dünyanın iki başat kavramı olan “hız” ve “erişim”i hakikat-sonrası çağın en ayırt edici özelliği olarak nitelendirmektedir. Yalanın her daim insan hayatında olmasına rağmen onu tarihte eşi görülmemiş hızda ve ölçekte geniş kitlelere ulaştırma gücü, hiç şüphesiz dijitalleşmenin olanaklarıyla mümkün olmuştur. “*Yalana, dürüstlüğe ve ikisi arasındaki farka duyarsız*” olan Web'in, hakikate kayıtsız kitleler tarafından kullanılması yalan haber sorununu bambaşka bir boyuta taşımıştır. Kullanıcıların birer haber kaynağına dönüştüğü böylesi bir ortamda D'Ancona'nın şu sorusu yerindedir: “*Sınırsız bir alanı kim izleyebilir?*” (2017: 40-45).

Ball, internetin ve yeni medyanın sunduğu imkânların yanı sıra ekonomisinin de bu dönemi anlamaya çalışırken göz önüne alınması gerektiğini belirtmektedir. Dijitalleşmeyle birlikte değişen haber tüketim pratikleri geliri reklama dayalı medya kurumlarının gelirlerini olumsuz yönde etkilemekte, özellikle de yazılı basın düşen tirajlar nedeniyle zor durumda kalmaktadır. Geliri azalan medya kuruluşları daha az muhabirle daha fazla içerik üretilmesini esas almakta, araştırma haberlerinin yerini izleyiciyi kendine çekecek popüler ve çoğu zaman saçma içeriklere bırakmaktadır. Okunmanın yerini tıklanmanın aldığı bu ortamda bir muhabirin saatlerini bir iddiayı araştırarak geçirmesi çalıştığı medya kurumu açısından yüksek bir maliyet anlamına gelmektedir. Böyle bir medya atmosferinde okuru kendine çeken sahte haberler yayınlamak cazip ve kazançlı bir seçeneğe dönüşmektedir. Ball'ın (2017: 8) ifadesiyle bu yeni üretim biçimi “*saçmalıkla mücadele etmek için tasarlanmış değil, onu mümkün olduğunca dünya çapında ilerletmek için tasarlanmış bir iş modelidir*”. Konvansiyonel

medyanın hızlı olmak adına yanlış bilgileri de yayan bir aracı olması tek sorun değildir. Kavanagh ve Rich'e göre "gerçek bilgilere kıyasla görüş ve kişisel deneyimin baskın hale gelmesi" eğilimin başlıca müsebbibi internetteki enformasyon akışıyla mücadele etmek isteyen haber kanallarının 24 saatlik yayına geçmesidir. Haber yayınlarının süresinin iki saatten 24 saate çıkması haber üretiminin de aynı oranda arttığı anlamına gelmemektedir. Asıl artış TV ekranları aracılığıyla kitlelere ulaşan görüş ve yorum miktarındadır (Kavanagh ve Rich, 2018:31). İnternetteki içerik paylaşım hızıyla rekabet edemeyen başta TV kanalları çareyi konuk olarak aldıkları isimlerin görüşlerini haber olarak sunmakta bulmuştur. Türkiye'de de özellikle tartışma programlarında yer verilen bu konuklar, kendi uzmanı oldukları alanın dışında dış politikadan sanata, bilimsel gelişmelerden ekonomiye kadar gündemde yer alan hemen her konu hakkında fikir beyan edebilmekte, bu durum sıklıkla eleştiri konusu olmaktadır.

Hakikat-sonrası toplumun oluşmasında yaşanan güven krizi/kaybının da önemli bir etken olduğu düşünülmektedir (D'Ancona 2017; Kavanagh ve Rich 2018; Wight 2018). Kavanagh ve Rich geçmişte de kurumlara duyulan güvenin azaldığına dair göstergeler olmakla birlikte içinde bulunduğumuz dönemde hükümete, medyaya ve finans kurumlarına duyulan güvenin çok daha düşük olduğunu kaydetmektedir (2018: xiii). Nitekim Dünya Ekonomik Forumu da 2013 yılında yayınladığı raporda "ekonomi politikalarına olan güvenin azalması"nı dünyanın karşı karşıya olduğu 10 sorundan biri olarak ele almıştır. Aynı listede yer alan bir diğer sorun ise "internette yanlış bilgilerin hızla yayılması"dır (Dünya Ekonomik Forumu, 2013: 9). Birbiriyle alakasız gibi görünen bu iki eğilim arasında karşılıklı bir etkileşim olduğunu söylemek mümkündür. Ulusoy (2021) hakikat-sonrası dönemde gerçeklik algımızın bozulmasında mevcut ekonomik sistemin önemli bir faktör olduğuna dikkat çekmekte ve "Reel olmayan bir ekonomi içinde gerçek insanlar olarak yaşamak ne kadar mümkün?" sorusunu yöneltmektedir. Ulusoy'a (2021: 81) göre her gün aynı işi aynı verimlilikle yapan bir çalışanın gün sonunda niçin fakirleştiğini anlamlandıramaması ve yarın hangi durumda olacağını tahmin edememesi içinde yaşadığı dünyanın gerçekliğine dair kafa karışıklığı yaratmaktadır. Dolayısıyla reel üretimin birkaç katı doların dünyada nasıl dolaştığını açıklayamayan modern insanın kafasındaki soruların cevaplarını dünyayı yöneten gizli güçlerde araması şaşırtıcı görünmemektedir.

SONUÇ

Her zaman dilimi, öne çıkan bir özelliği nedeniyle sosyal bilimciler tarafından farklı sınıflarla nitelendirilmektedir. 2016 yılı ve sonrası post-truth (hakikat-sonrası) kavramıyla birlikte anılmaktadır. 2016 ABD başkanlık seçimlerinde kazanan ismin popülist açıklamaların yanı sıra söylediği yalanlarla dikkatleri

üzerine çeken Donald Trump olması, yalanların artık toplum nezdinde itibar kaybına neden olmadığı yeni bir döneme girildiği şeklinde yorumlanmıştır. Hakikat-sonrası dönem politikacıların söyledikleri yalanlarının seçmenlerce göz ardı edilmesinin ötesinde, yanlış bilginin özellikle internet ortamında hızla yayılarak bilgi kirliliği oluşturduğu, sahte bilimin ve komplo teorilerinin yükselişe geçtiği, her tür saçmalığın alternatif bir gerçeklik olarak sunulabildiği yeni bir sosyolojik durumu ifade etmektedir. En temel olgusal gerçeklerin bile sorgulanabilir hale geldiği hakikat-sonrasının başat özelliği görüş ile gerçeklik arasındaki ayrımın bulanıklaşarak kişisel kanaatlerin belirleyici rol oynamasıdır. Bu çalışma hakikat-sonrası olarak nitelenen bu dönemin öncesine odaklanmakta, bir anlamda hakikatin niçin gözden düştüğü sorusuna yanıt aramaktadır.

Felsefe tarihi göstermektedir ki insanın hakikate yüklediği anlam ve ona ulaşma çabası ilk çağdan bu yana süregelmektedir. İlk dönem doğa filozofları evrenin ana maddesinin ne olduğu sorusunun peşine düşmüşler, bütün varlıkların özündeki maddeyi arayarak hakikatin bilgisine ulaşmaya çalışmışlardır. Ortaya konulan cevapların farklılığı, evrende insandan bağımsız bir hakikatin varlığına ve bilinebilirliğine şüpheyle bakılmasına yol açmıştır. Bu şüphecilik zaman içinde kesin bilgiyi reddederek göreceliği öne çıkaran, insanı her şeyin ölçüsü olarak kabul eden Sofistik düşünceye zemin hazırlamıştır. Orta çağa gelindiğinde hakikat arayışlarının yerini dinsel öğretiler almış, skolastik düşünce belirleyici olmuştur. Akıl yürütme ve sorgulamanın geri plana atıldığı dönemde hakikat, eğitim yoluyla edinilen bir bilgi olarak kabul görmüştür. Dogmatik bilginin tamamen reddedildiği Aydınlanma ise deyim yerindeyse insan aklının en fazla yüceltiildiği zaman dilimidir. Modern dönemdeki keşifler ve teknik ilerlemeler insan aklına duyulan güveni artırmış, bilimsel bilgi hakikatin kendisi olarak algılanmıştır. Aydınlanma'nın insan aklına duyduğu bu koşulsuz güven modern insanın içinde yaşadığı dünyayı kontrol edebileceği ve her tür sorunun üstesinden gelebileceğine dair bir inanç doğurmuştur. Ancak farklı alanlardaki bilimsel gelişmelerin yanı sıra günün sonunda savaşlar, çevresel felaketler, ekonomik bunalımlar gibi pek çok ciddi sorunun hala çözüme kavuşmamış olması bu inancı sarsmış, yaşanan hayal kırıklığı modernizmin tüm anlatılarını reddeden postmodernizme kapı aralamıştır.

Postmodernizmin hakikat-sonrası dönemin düşünsel temelini oluşturduğu farklı çalışmalarda öne çıkan bir görüştür. Postmodernizmde nesnel gerçeğin tamamen reddedilerek yerini mutlak göreceliğin alması ve hakikatin toplumsal bir inşa olarak algılanması hem akıl/bilimdışı hareketlere meşru bir zemin kazandırmakta hem de değer yargılarını aşındırmaktadır. Ancak postmodernizm içinde yer bulan bu görüşlerin tamamen yeni olmadığı da bir gerçektir. Hakikat-sonrası dönemin atası kabul edilen post modern düşüncenin her türlü kesinliği

reddeden ve göreceliği yücelten yaklaşımı, antik dönemdeki sofistlik düşünceleriyle benzerlikler taşımaktadır.

Postmodernizmin nesnel gerçeğin geri plana itilip yerine kişisel kanaatlerin getirilmesinde etkisi yadsınamaz olmakla birlikte hakikat-sonrasını ortaya çıkaran başka unsurların da var olduğu unutulmamalıdır. 21. yüzyıl her şeyden önce hızın hâkim olduğu bir zaman dilimidir. Bir bilginin, söylentinin ya da ticari bir ürünün dünyadaki dolaşımı tarihte daha önce hiç görülmemiş bir ivme kazanmıştır. İnternetin ve bilişim teknolojilerinin dönüştürdüğü yeni bilgi ekosistemi her tür veriye ulaşmayı kolaylaştırdığı gibi yanlış bilginin de kaçınılmaz bir biçimde yayılmasına olanak tanımaktadır. Modern insan bir yandan enformasyona boğulurken, bir yandan neyin doğru ve önemli olduğu konusunda kafa karışıklığı yaşamaktadır. Böylesi bir atmosferde yalan söylemenin etik dışı bir eylem olmaktan çıkarak sıradanlaşması, toplumsal güvenin zedelenmesi, kişisel görüş ve deneyimlerin gerçeğin yerini alması vb. sonuçların ortaya çıkması şaşırtıcı değildir.

Tüm bu anlatılanların sonunda hakikat-sonrası durum kaçınılmaz ya da değiştirilemez bir sonuç gibi algılanabilir. Oysa bu yeni dönemin arka planındaki düşünsel temelleri ve motivasyonları ortaya koymak aynı zamanda çözüme yönelik de bir adım atmaktır. Bu noktada hakikat-sonrasını konu edinen çalışmaların artmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca felsefi tartışmaların akademik uğraş olmanın ötesine gündelik hayatın içine taşınması zayıflayan etik anlayışı güçlendirmesine katkı sağlayacaktır. Modern hayatın değişen koşullarının iyi ile kötü, gerçek ile yalan arasındaki sınırları bulanıklaştırdığı noktada yeni bir yaşam felsefesini ortaya koyma ihtiyacı doğduğu açıktır. Son olarak nesnel bilgi sağlayan kurumların itibarını geri kazanmasının ve zayıflayan toplumsal güvenin yeniden inşa edilmesinin çözüme yönelik en önemli adım olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alpay, Y. (2021). *Yalanın Siyaseti*. Destek Yayınları. İstanbul.
- Arendt, H. (1972). *Crises of the republic*. New York, NY: Harcourt Brace Jovanovich.
- Aritoteles (2019). *Metafizik*. Çev: Y. Gurur Sev. Pinhan Yayıncılık. İstanbul.
- Armesto-Fernandez, F. (1997). *Truth: A History and a Guide for the Perplexed*.
- Arslan, A. (2006a). *İlkçağ Felsefe Tarihi 1*. İstanbul Üniversitesi Yayınları. Birinci Baskı.
- Arslan, A. (2006b). *İlkçağ Felsefe Tarihi 2*. İstanbul Üniversitesi Yayınları. Birinci Baskı.
- Aster, E. V. (2005). *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, (Çev: V. Okur). İm Yayınları.
- Ball, J. (2017). *Post-truth: How bullshit conquered the world*. Biteback Publishing.
- Baudart, A. V., Chenet, F., Dumont, J. P., Farago, F., Hadot, P., Jambet, C., ... & Russ, J. (2012). *Felsefe Tarihi Kurucu Düşünceler-3*, (Çev: İ. Yerguz). İletişim Yayınları
- Baudrillard, J. (2011). *Simülakr ve Simülasyon*. (Çev: O. Adanır). Doğu Batı Yayınları.
- Bufacchi, V. (2021). Truth, lies and tweets: A consensus theory of post-truth. *Philosophy & Social Criticism*, 47(3), 347-361.
- Bulut, Ö. (2021). *Felsefe, Hakikat ve Sonrası*. Hakikat Sonrası İçinde. Bülent Özçelik (Der.). Nika Yayınevi. Ankara.
- Cevizci, A. (2020). *Felsefe Tarihi Thales' den Baudrillard'a*. İstanbul: Say Yayınları, Onuncu Basım.
- Çalışlar, A. (1991). *Felsefe Sözlüğü*. Cem Yayınevi.
- D'Ancona, M. (2017). *Post-truth: The new war on truth and how to fight back*. Random House.
- Dündar, B. İ. (2021): Hakikatin Sırtındaki Yük: Siyaseten Doğruculuk. *Hakikat Sonrası İçinde*. Nika Yayınevi. Ankara.
- Dünya Ekonomik Forumu. (2013). World economic forum: Outlook on the global agenda 2014. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GAC_GlobalAgendaOutlook_2014.pdf/
- Farkas, J., ve Schou, J. (2020). *Post-truth, fake news and democracy: Mapping the politics of falsehood*. Routledge.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). İmge Kitapevi
- Gane, M. (Ed.). (2003). *Baudrillard Live: Selected Interviews*. Routledge.
- Gökberk, M. (2020). *Felsefe Tarihi*. Remzi Kitabevi: İstanbul. 33. Basım.
- Güven, A. (2020). Hakikatin yitimi olarak post-truth: Bir kavramsallaştırma denemesi. *İnsan ve İnsan*, 7(23), 20-36.
- Hançerlioğlu, O. (2007). *Düşünce tarihi*. Remzi Kitabevi.
- Hilav, S. (2009). *Felsefe El Kitabı*. Yapı Kredi Yayınları.
- Horne, C. L. (2021). Internet governance in the “post-truth era”: Analyzing key topics in “fake news” discussions at IGF. *Telecommunications Policy*, 45(6), 102150.
- Karağuz, A. M. (2020). *Bitmiş İnşa: Postmodernizm*. Ketebe Yayınları: İstanbul
- Kavanagh, J. , Rich, M. D. (2018). *Truth decay: An initial exploration of the diminishing role of facts and analysis in American public life*. Rand Corporation.
- Keyes, R. (2017). *Hakikat Sonrası: Çağ Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma*. Delidolu Yayınları, İzmir.
- Küçükalp, K., & Cevizci, A. (2019). *Batı düşüncesi*. İsam Yayınları.
- Lewandowsky, S., Ecker, U. K., & Cook, J. (2017). Beyond misinformation: Understanding and coping with the “post-truth” era. *Journal of applied research in memory and cognition*, 6(4), 353-369.
- McIntyre, L. (2019). *Hakikat Sonrası* (Çev: M. F. Biçici). Tellekt Yayınları: İstanbul
- Sokal, A., Bricmont, D. (2013). *Son Moda Saçmalar: Postmodern Aydınların Bilimi İstismar Etmesi*, Alfa Yayınları
- Şaylan, G. (2020). *Postmodernizm*. İmge Kitabevi.
- Ulusoy, C. (2021). Bir Kavram Üç Dönem: Olmak Olarak Hakikat, İnşa Etmek Olarak Hakikat ve Hakikati Kaybetmek. *Hakikat Sonrası İçinde*. Bülent Özçelik (Der.). Nika Yayınevi. Ankara.
- Ülken, H. Z. (1963). *Felsefeye Giriş*. Ankara Üniversitesi Basımevi. İkinci Baskı.
- Ülken, H. Z. (1972). *Genel Felsefe Dersleri*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Valișov, Z. (2019). Post-Yapısalcılık: Yapıların ve Anlamın Yıkılışı: Çoğulculuk mu Kaos mu?. *Postlar Çağında İletişim içinde*.

Waisbord, S. (2018). Truth is what happens to news: On journalism, fake news, and post-truth. *Journalism studies*, 19 (13), 1866-1878.

Wight, C. (2018). Post-truth, postmodernism and alternative facts. *New Perspectives*, 26(3), 17-29.

Yakuboğlu, K. (2015). İnsanın Hakikat Arayışında Felsefenin Rolü Üzerine. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*.13(25), ss. 223 – 239

URL-1: <https://www.youtube.com/watch?v=XBzHnZiSv7U> (Erişim Tarihi: 10.12. 2024)

URL-2: <https://www.youtube.com/watch?v=HbP8HGxrgo8> (Erişim Tarihi: 10.12. 2024)

POST TRUTH DÖNEMİ: YAPAY SİNİR AĞLARI VE HOLOGRAFİK KAFES

Ayşegül Eryılmaz Çetinkaya¹

Giriş

“Maddeyi ve bilinci tek bir bütün halinde içeren dev hologram olarak evren ‘Gerçeklik nedir?’ sorusunu soran herkes için kışkırtıcı olacaktır” (Wolf, 2011:33) Peki objektif gerçekler nerede? 2016 yılından itibaren toplumsal ve politik tartışmalarda önemli bir kavram haline gelen “Post Truth, objektif gerçeklerin kişisel inançlar ve duygular ekseninde değişim durumunu ifade etmektedir. İrrasyonel bir alanda kullanıcıların aktif veri takibi, gerçeklerin ideolojik boyutta dezenformasyona uğramasını açık bir hale getirmektedir. Teknolojinin sunduğu olanaklarla geleneksel medyaya olan bağlılığın azalması, dijital mecra algoritmalarıyla şekillenen yapay zekanın bilgiye ulaşmada rasyonel bir yol olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Bu süreçte yapay zekaya gösterilen taleple kullanıcıların algıları, inançları algoritmalar ve yapay sinir ağları ekosistemine dahil edilerek, verilerin işlenmesiyle birlikte benzerlik kümelerine ivme kazandırmaktadır. Postmodernist yaklaşımlar, yapay zekâ ekosisteminde kullanıcılara merak uyandırmakta ve bu merak duygusuyla kullanıcılar yapay zekanın bir gereksinim olduğunu kabul etmektedir.

Gerçeklerin yeniden sorgulandığı bir dönemde yapay zekanın toplumun merkezinde olması, haber akışı, komplo teorileri ve siyasi konjonktür söylemleriyle toplumu hakikat ötesine yönlendirebilmektedir. Toplumun aşına olduğu siyasi konjonktürün politik söylemleri, karmaşıklık içerisinde yapay zekâ uygulamalarından kullanıcılara ulaşmakta ve gerçeklerin objektifliği yitirilmektedir. Çünkü yapay zekâ ve toplum arasındaki ilişki her geçen gün ivme kazanmakta ve kullanıcılar farklı alanlarda etkilenmektedir. İstihdam, verimlilik, eğitim, gizlilik, güvenlik, medya ve sağlık gibi konularla iç içe bir şekilde kullanıcıların gündelik yaşamlarındaki süreçlerini oluşturmaktadır. Bu nedenle yapay zekanın sistemsel yapısının anlaşılması, gündelik yaşamın arka planını oluşturan uygulamaların toplumsal yönlendirmeyi nasıl inşa ettiğini kavramamıza yardımcı olacaktır. Yapay sinir ağları, algoritmalarla öğrenme ve araştırma motivasyonlarını pekiştirerek bu ekosistemi gerekli bir hale dönüştürmektedir. Yapay sinir ağları ve algoritmalarla oluşturulan uygulamalarda yönlendirme ve hedeflenen noktanın merkeze alınması, kullanıcıların hedef ekseninde ilerlemesini sağlamaktadır. Post Truth kavramı da

1 Dr. Ayşegül Eryılmaz Çetinkaya, Orcid: 0000-0002-6182-9133, aysegul_eryilmaz35@hotmail.com.,

bu noktada toplumsal konulardaki gerçeklerin araştırılmasında alternatif olarak yapay zekâ uygulamalarıyla etkileşimli bir hale dönüşmüştür. Bu çalışmada yapay sinir ağları ve Post Truth kavramına yönelik literatür taraması yapılarak, konuya ilişkin meydana gelebilecek riskler değerlendirilecektir. Çalışmada ilk olarak yapay zekanın bileşenleri algoritmalar ve yapay sinir ağlarının çalışma prensibi çerçevesinde irdelenecek, ardından yapay sinir ağları ve algoritmaların Post Truth dönemde toplumda oluşturabileceği riskler ele alınarak, proaktif çözümler sunulacaktır.

Yapay Zekâ

İnsan beyninin işleyişi, çağın teknolojik olanakları ekseninde incelenerek, yeni bir sistem olan yapay zekanın tasarlanmasında örnek alınmıştır. Yapay zekâ, makinelerin insan beyni benzeri bir işleyişle faaliyetlerine ilişkin sistemin algoritmalar ve yazılımlarla desteklenerek geliştirmesi şeklinde tanımlanmaktadır. 1950’li yıllardan günümüze kadar makine öğrenimi, derin öğrenme, dil işleme ve robotik alt alanlarına yönelik araştırmalar yapay zekânın gelişimine ivme kazandırmaya devam etmektedir.

Teknolojik alandaki gelişimin sahip olduğu ivmeyle büyük veri analizi, makine öğrenim süreçleri ve dil işlemeye ilişkin algoritma tabanlı bir toplumsal devrim yaratılmıştır. Bilgiyi işleme, yayma, bilgiye erişim haber akış dinamikleri yapay zekanın sunduğu olanaklar arasında yer almaktadır. Dolayısıyla yapay zekaya ilişkin destekleyici ve eleştirel bakış açılarıyla şekillenen çalışmalar alan yazına katkı sağlamaya devam etmektedir. Yapay zekâ, dezenformasyonla mücadele, bilgi erişimi, veri analizi özellikleriyle bireylerin gerçeklere ulaşmasına katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, algoritmik yanlılık, sahte içerik üretimi ve yankı odalarıyla objektif gerçeklerin farklılaşmasına da neden olmaktadır. Yapay zekanın avantaj ve dezavantajlarına ilişkin değerlendirmelerde ilk olarak algoritmik yanlılık karşımıza çıkmaktadır (Jiang vd. 2022: 2). Sistemin içindeki bilgi akışının veri setlerinde yanlı olarak biçimlenmesi belirli inançları ve önyargıları pekiştiren durumları meydana getirmektedir. İkinci olarak sahte içerik üretimiyle gerçekler çarpıtılarak asıl bilgiden uzaklaşmaktadır. Bununla birlikte, derin öğrenme tekniklerinin sağladığı olanaklarla oluşturulan videolarla gerçek ve yalan arasındaki ayrımın fark edilmesi de zorlaşmaktadır. Yankı odaları da yapay zekanın bir diğer dezavantajı olarak tanımlanabilmektedir. Yapay zekâ algoritmaları, kullanıcıların dijital mecradaki eylemlerini gözlemleyerek, bilgi balonları ve yankı odaları yaratabilmektedir. Yankı odalarının arka planındaki algoritmalarla bireyin yalnızca inançlarını pekiştiren bilgilerle karşılaşmasına alan tanınarak farklı bakış açılarının oluşması engellenebilmektedir. Dijital bilgi erişimi sisteminde kullanıcılara yönelik bilginin ulaşılabilirliği yankı odalarıyla sınırlandırılmaktadır.

Sağladığı avantajlar değerlendirildiğinde yapay zekâ; dezenformasyonla mücadeleyi gerçekleştirerek, sahte haber ve yanlış bilginin tespit edilmesinde alternatif bir araç olarak kullanılabilir. Sistem algoritmalar yardımıyla dijital mecradaki içerikleri tarayarak, dezenformasyona yönelik içerikleri tespit edebilmekte ve bu yanlış bilgilerin kullanıcılar arasında yayılmasını önleyebilmektedir. Bilgiye erişim sürecinde ihtiyaçlara uygun önerileri kullanıcılara sunarak, güvenilir kaynaklara ulaşımı kolaylaştırabilmekte, veri analizi sistemiyle karmaşık veri setleri sınıflandırılarak, doğru sonuca ulaşılabilir. Böylece karar verme süreçlerinde daha bilinçli ve gerçeğe dayalı analizlerin geliştirilmesine olanak tanınabilmektedir. Geniş bir yelpazeyle yapay sinir ağları, sağlık, finans, eğitim, otomotiv gibi farklı alanlarda kullanılmaktadır. Özellikle toplumun önemli bir alanında kullanılan sağlık sistemlerinde, görüntü ve genetik verilerin analizleri yapılarak topluma fayda sağlanabilmektedir. Chatbotlar da sanal asistanların kullanıcı taleplerine yönelik etkili yanıtlama servisleri yaratabilmektedir (Gunning vd. 2019:1). Sağlık alanındaki yeniliklerine ek olarak, destekleyici eğitim programlarıyla da bilgiler pekiştirilmektedir. Özellikle otonom araçlarda kontrol ve denetim mekanizmalarının yaratılması amacıyla kullanılabilirliği yapay zekanın farklı alanlarda tercih edilmesine neden olmaktadır.

Objektif gerçekler, bilgiye erişim noktasında etik ve sorumluluk ilkelerinin benimsenmesiyle desteklenebilir. Bu ilkelerin önemsenmediği bir yapıyla devam edilmesi taraflı ve yanlış bilgiyle toplumsal bölünmelere yol açabilmektedir. Ağ tabanlı sistemler üzerindeki yapay zekâ uygulamalarına yönelik yapılan araştırmalar objektif ve taraflı gerçek ikilemini karşımıza çıkarmaktadır. Yapay zekanın eğitilmesine yönelik olanaklar, yapay sinir ağları ve algoritmaların da irdelenmesini gerekli kılmaktadır.

Yapay Sinir Ağları

1970'li yıllarda XOR (exclusive OR) sorununun çözülmesi yapay sinir ağlarının gelişme sürecinde bir dönüm noktası olmuştur. Yapay sinir ağları gündelik yaşamımıza genetik algoritmalar, bulanık önermeler ve etmenleriyle birlikte doğrusal bir biçimde öğrenme süreci uygulamalarıyla etki etmektedir. Özellikle veri çıkarım mekanizmaları ve bilgiler arasında ilişki kurarak, veri ağındaki bağlantıları oluşturabilmektedir. Böylece güncel konulara ilişkin örnekleri irdeleyerek, hedefe ulaşmak için sistemi algoritmalarla desteklemektedir.

Yapay sinir ağları, insan beyninin temel özelliklerinden yola çıkarak, öğrenme fonksiyonunu gerçekleştiren ve ilerleme sürecinde sistem parçalarıyla iletilebilir bir bilgisayar sistemi şeklinde tanımlanmaktadır. Söz konusu ağlar, dijital mecralarda kullanıcıların bağlantılarını irdeleyerek içeriklerin yeniden üretim sürecini başlatmaktadır. Bu ekosistem içerisindeki başat nokta, yapay

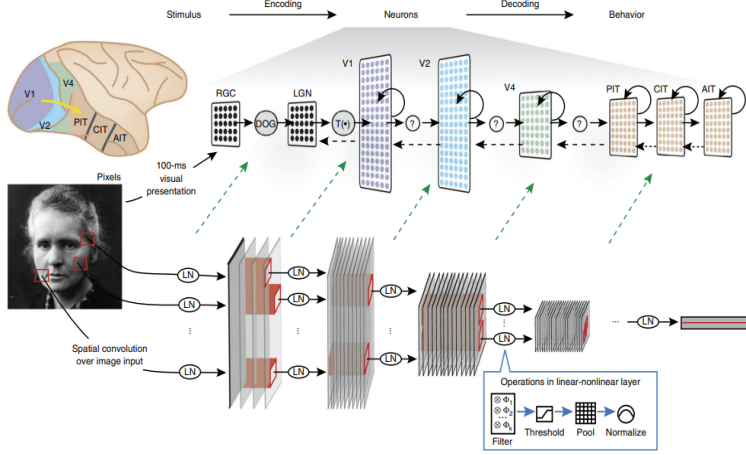
sinir ağları verilerine yönelik ağırlık değerleri ve öğrenme işlemindeki ilerlemedir. Yapay sinir ağlarındaki değerlerin zamansız işlenmesi ve toplumsal olaylarla bağlantılı olarak değerlerin yeniden inşa edilmesi, faaliyet ve operasyonları sistem içerisinde devam ettirmektedir. Bundan farklı olarak, yapay sinir ağlarında belirlenen uygunluk ölçütünün standartlaşmaması, nümerik bilgilerle irdelenmemesi gibi sistem hakkında ağın davranışlarına ilişkin sorunlar da karşımıza çıkarmaktadır. Çünkü yapay sinir ağları, sınıflandırma, örüntü tanıma, sinyal filtreleme, veri sıkıştırma ve optimizasyon çalışmalarıyla gelişmeye devam etmektedir. Sisteme uyum sağlama, eksik bilginin tamamlanması, belirsizliğin ortadan kalkmasına yönelik uygulamalar ve oluşabilecek hatalara karşı yeniden hesaplamalarla ağ parametreleri arasında yönlendirme sağlamaktadır.

Biyolojik sinir sistemi ve yapay sinir ağlarının benzer prensipte çalıştığı gözlemlenmektedir. Biyolojik sinir sisteminde ağların birbiriyle iletişimi *synaps* ve *axonların* diğer hücrelere iletilmesiyle sağlanırken, yapay sinir ağlarında da bu sürecin benzer aşaması proses sürecini oluşturmaktadır. Yapay sinir ağlarında verilerin toplanması ve aktivasyonun oluşması, verilerin işlenerek çıktı katmanlarıyla ağ içerisindeki eylem sürecini oluşturmaktadır (Uğurlu vd., 2015: 80-81). Böylece işlenen verilerle aktivasyon gönderilir ve verilerin katmanları girdi, ara ve çıktı halleriyle hedeflere yönlendirme gerçekleştirilir. Özellikle eylem süreçlerinde çıktı katmanlarına doğru verilerin belirli ağırlıklarla verilmesi, hedeflenen değerlerin oluşmasında yardımcı olabilmektedir. Bu değerlerin sağlanması yapılarak, veriye verilen her ağırlığın anlam taşıması ağın eğitilme sürecini de karşımıza çıkarmaktadır. Ağın topolojisi, kullanılan toplanma fonksiyonu ve öğrenme kurallarıyla geliştirilen modeller, tek ya da çok katmanlı algılayıcılarla modellenabilmektedir. Geliştirilen modeller, LVQ, ART ağları, SOM ve Elman ağı gibi sistemlerle ayrıntılı bir şekilde irdelenmektedir.

Proses yapısıyla yapay sinir ağlarının geliştirilmesi, tek katmanlı algılayıcılar olan “Perseptron” ve “Adaline/ Madaline” modelleme yapısıyla değerlendirilmektedir. Çünkü yapay sinir ağları hakkındaki çalışmalar, tek katmanlı algılayıcılar üzerine inşa edilerek, 1 ve 0 girdileriyle sınıflandırılarak eşik değer üniteleri değiştirilmektedir. Basit tek katmanlı algılayıcılar (Perseptron) ve Adaline/ Madaline üniteleri yapay zekanın öğrenme kurallarında farklılık gösteren ağırlık sistemleri ve katsayıların değiştirilmesiyle üretilen çıktının değerini belirleyebilmektedir (Arı ve Berberler, 2017:58). Bunun aksine tek katmanlı yapay sinir ağlarının doğrusal olmayan olayları çözümlemesindeki yetersizliği, bu ağlarda çok katmanlı algılayıcıların da gelişme gereksinimini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla günümüzde yapay sinir ağlarının yaygın olarak kullanılması çoklu katman algılayıcıların desteklemesiyle meydana gelmektedir. Çoklu katman ağların geliştirilmesinin

temelinde XOR probleminin çözülmesi hedeflenerek, girdi katman, ara katman ve çıktı katman alanları bulgulanmıştır. Girdi katmanı, dış dünyadan alınan bilgilerin yer aldığı katman olarak tanımlanmaktadır. Ara katmanlar, girdi ve çıktı arasında bilginin doğrusal olmayan katmanlarındaki karmaşıklığının giderilmesini sağlamaktadır. Çıktı katmanı ise giren bilginin ürettiği verinin dış dünyaya iletilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda bilginin yapay sinir ağları yardımıyla dış dünyaya aktarılması aşamasında çoklu katmanların sıklıkla kullanıldığı gözlemlenmektedir. Çoklu ağların olayları öğrenmesinde, örneklerin seçilmesi, verilerin ağa sunulması, verilerin sayısal gösterimi, ağırlıkların başlangıç değerlerine atanması, momentum katsayıların belirlenmesi, örneklerin ağa sunulması, ağırlıkların değişme zamanı, verilerin ölçeklendirilmesi ve ağların büyütülmesi gibi kategoriler yer almaktadır. Böylece yapay sinir ağları, söz konusu faktörlerle birlikte problemin çözümüne uygun performanslar geliştirebilmektedir. Örneklerde sınıflama, tahmin etme, tanıma, yorumlama ve teşhis etme gibi uygulamaları da kullanarak yapay sinir ağının eğitilmesi gerçekleştirilmektedir.

Optik karakter tanıma, ses tanıma, trafik izleme, veri madenciliği ve filtreleme uygulamalarıyla yapay sinir ağları, seri ağ sistemleriyle belirli bir sorunun çözülmesine olanak sağlamaktadır. Bu ağlarda hız, güvenilirlik, özel çalıştırma koşulları ve güvenlik temaları ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda, dijital yapay sinir ağı donanımları, analog yapay sinir ağı donanımları ve karma donanımlarla birlikte tasarımlardaki değişkenlere ivme kazandırmaktadır (Anyoha, 2017). Ağ tabanlı teknolojiler üzerinden yapay sinir ağları; endüstriyel uygulamalar, finansal uygulamalar, askeri ve savunma uygulamaları ile sağlık alanındaki uygulamalarda kullanılarak toplumsal olaylara yön verebilmektedir. Yapay sinir ağlarının bu denli geniş alanda kullanılması sistem içerisindeki algoritmaların da geliştirilme sürecini yaratmaktadır. Bu nedenle insan beyni çalışma prensiplerinden esinlenerek, yapay sinir ağlarının geliştirilmesine yönelik araştırmalar yapılmaktadır.

Şekil 1: Görsel Sistem ile Derin Öğrenme: Sinir Ağlarının Karşılaştırılması

Kaynak: (Yamins, D. L. K. ve DiCarlo, J. J., 2016).

Görsel öğrenme sistemi üzerindeki araştırmalar, görsel korteks ve sinir ağından geçirilerek biyolojik beyin ile yapay sinir ağları arasında karşılaştırma olanağı sağlamaktadır. Çünkü görsel öğrenme sistemi, derin öğrenme ve yapay sinir ağların entegre olmasıyla mümkün olmaktadır. Şekil 1’de bilgisayar verileri derin ağın son katmanından gelen yanıtları doğru bir şekilde tahmin ederken, yapay sinir ağlarıyla yeşil kesitli oklarla temsil edilen bölgede tahmin etmektedir. Yapay sinir ağlarının geliştirilmesinde XOR problemin sınırları, insan beyninin işlevsel özelliklerine yönelik kapsamlı araştırmalara ivme kazandırarak, gelişmiş ağ yapılarını inşa sürecini pekiştirmektedir. Bu nedenle ana sorun olan XOR (exclusive OR) problemi ve yapay sinir ağlarını birlikte değerlendirmek, sistemi kavramamıza yardımcı olabilir.

XOR Problemi ve Yapay Sinir Ağları

“XOR” (exclusive OR) problemi ilk nesil yapay sinir ağlarının sistem içerisinde sınırlarını ortaya koyarak, gelişmiş ağ yapılarını ve öğrenme algoritmalarının geçişini hızlandırma görevini sürdürebilir. Bu sistemin mantıksal işlemi 1 ve 0 şeklindeki ikili girdinin öğrenme katsayısına ve kuantum katsayısına ihtiyaç duyması XOR sorunsalının girdi katmanı, ara katman ve çıktı katmanıyla çözümlenebileceğini ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 1: XOR Problemi Gösterimi

GİRDİ A	GİRDİ B	XOR ÇIKTISI
0	0	0
0	1	1
1	0	1
1	1	0

Tablo 1’de XOR probleminin doğruluk tablosu temsil edilmiştir. 1 ve 0 verileriyle yapay sinir ağları tasarımı yapılarak, basit tek katmanlı sinir ağlarının çözüm ve eğitim sorunları doğrusal olarak sonuca ulaştırılmaya çalışılmaktadır. Çünkü doğrusal ayrılabilirlik, sistemde bir düzlemin hiper düzlemlerle ayrılabilmesi anlamına gelmektedir. XOR problemi girdilerin bir düzlemlerle ayrılması doğrusal olmayan problem olarak karşımıza çıkmaktadır (Ünal, 2019). Yapay sinir ağlarının gelişmesi ve ortaya çıkmasına ilişkin tetikleyici olan XOR problemi, gizli katman (hidden layer) ve çok katmanlı ağların (multi-layer neural network) geliştirilmesiyle mümkün olabilir (Karakurt vd., 2022: 78). Bahsedilen doğrusal olmayan problemleri çözebilen kapasite yapay sinir ağlarıyla geliştirilebilmektedir. Bununla birlikte yapay sinir ağlarında çok katmanlı algılayıcı (multilayer perception -MLP), iki girdi, bir gizli katman ve bir çıktı katmanı ile MLP yapısında tanımlanabilir (Kashiri, 2012: 181). Girdi katmanı, gizli katman ve çıktı katmanı doğrusal olmayan aktivasyon katmanlarıyla verilerin işlenmesine olanak sağlamaktadır. Çünkü bu katmanlarla XOR problemi, 1969 yılında Marvin Minsky ve Seymour Papert tarafından tek katmanlı ağlarda çıkan tartışmalardan daha karmaşık ve çok katmanlı yapılara evrilmesine neden olmuştur. XOR probleminin çözümlenmesine yönelik geri sayım algoritmalarıyla ağın hata oranını minimize edebilmekte ve ağırlıkları optimize edebilmektedir. İleri yayılım (forward propagation), hata hesaplama (error calculation), geri yayılım (back propagation) ve ağırlık güncelleme (weight update) yapılabilir (Kag ve Saligrama, 2021:2). Bu sistem içerisindeki temel uygulayıcılar algoritmalarla desteklenerek, hedefe ulaşmak için süreç oluşturulabilmektedir.

Algoritma ve Yapay Sinir Ağı

Algoritma ve yapay sinir ağları, sorunun çözümüne yönelik görevlendirmeyi sistematik bir biçimde izleyen aşamaların bütünü olarak tanımlanmaktadır. Algoritmalar, matematiksel ve mantıksal temellere dayanarak bilgisayar sisteminin temelini oluşturmaktadır. Veri sıralama, arama, optimizasyon ve makine öğrenme gibi farklı alanlarda algoritmalar kullanılmaktadır (Miller vd. 1989:380). Bu kullanım sürecinde kesinlik, sonluluk, girdiler ve çıktılar, verimlilik gibi kategorilerde algoritmalarla belirlenen hedefe ulaşılmaktadır. Algoritma sisteminde sonlu bir sayı tanımlanmaması, belirlenen aralıkta girdi ve çıktının olması en az kaynakla yetkinliği sağlamaktadır. Böylece belirlenen hedefte oluşturulan algoritmalarla, yapay sinir ağları üzerinden veri analizleri ve desen tanıma işlemleri güçlü bir şekilde gerçekleştirilmektedir.

Algoritma sürecinde girdi katmanı ham verinin ilk aşaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Girdi verileri analizi ve işlenmesiyle gizli katmanlar meydana gelmektedir. İşlenmiş verilerin sonuca dönüşmesiyle de çıktı katmanı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla verilerin işleme sürecinde belirlenen değerlerin ağırlıkları oluşturularak, hataların minimize edilmesi ve hedeflenen çıktının

sağlıklı bir şekilde elde edilmesi sağlanmaktadır. Görüntü tanıma, doğal dil işleme (NLP), oyun ve simülasyon gibi alanlar için oluşturulan yapay sinir ağları günümüzde yaygın olarak kullanılmaktadır (Rogachev vd., 2022). Böylece algoritmalar ve yapay sinir ağları, veri analizi ve bilgi işleme alanında yüksek verimliliği sağlayarak, ağ tabanlarına entegre bir biçimde yenilikçi çözümler inşa edilmektedir.

Ağ tabanlı sistemlere uyumlu bir şekilde yapay sinir ağları, öneri sistemleri, sesli asistanlar, görüntü tanıma alternatifleriyle kullanıcı deneyimini geliştirmek ve kişiselleştirmek amacıyla sıklıkla tercih edilmektedir. Bu tercihler, öneri sistemleriyle dijital kanallardaki uygulamalarda karşımıza çıkmaktadır. “Size özel” ya da “sizin için seçtiklerimiz” önerileriyle yönlendirilen ve belirli bir alana dahil edilen kullanıcılar örtük bir biçimde kontrol edilmektedir. Netflix, Spotify ve YouTube gibi platformlar kullanıcıların ekran deneyimlerinden yola çıkarak yapay zekanın sunduğu öneriler “neye yönlendiriliyoruz?” sorgulaması yerine “kişiselleştirme” temasını ön plana çıkararak, gönüllük esasıyla ilerlemektedir. Bununla birlikte sesli asistanlardan örnekleyebileceğimiz “Siri”, “Alexa” ve “Google Asistan” uygulamalarının yapay sinir ağlarının doğal dil işleme (NLP) algoritmalarıyla kullanıcıların komutlarına karşılık vermesi ve komutları algılaması gelecekte dijital bir dilin oluşumuna yönelik bir öngörüü de beraberinde getirmektedir. Özellikle Web 2.0 uygulamalarından Facebook ve Instagram gibi mecralardaki görüntü tanıma özellikleri, resimlere ilişkin komutları anlayarak yanıt vermektedir.

Toplumların popüler kültür eksenindeki ihtiyaçları ve beklentileri dijital mecralarda yapay sinir ağlarının “özel hissetme” temasıyla öne çıkarılmaktadır. Kullanıcı deneyimlerini zenginleştirme gerekliliği, oluşturulan algoritmalar yardımıyla bu alanların talep edilebilirliğini pekiştirmektedir. Böylece kişiselleştirme, otomasyon ve güvenlik gibi özelliklerle kullanıcılar, sistemin içerisinde verilerini yine kullanıcıların rızasıyla oluşturabilmektedir. Uygulamalara dahil olan kullanıcıların ekran davranışlarının analizleriyle elde edilen verilerden kullanıcılara yeniden sistem içerisinde özel deneyimler sunulurken, sistemin devamlılığı ve talep edilirliliği sağlanabilmektedir. Toplumsal, ekonomi, sağlık, eğitim ve politika alanında yapay sinir ağları kullanıcıların deneyimleri ve etkileşimlerini analiz ederek, bir sonraki uygulamalar için yeniden sistemde servis edilmektedir. Genellikle bu süreç, kullanıcıların hayatlarını kolaylaştırma ve zenginleştirme kisvesiyle servis edilerek, yapay zekanın ilerleyen süreçteki uygulamaların temelini oluşturmaktadır. Bununla birlikte son dönemlerde yapay zekanın yaygın olarak kullanıldığı politika alanı ideolojik yansımaların uygulamalarla pekiştirilmesine olanak sağlamaktadır. Özellikle yapay sinir ağları ve algoritmalarla politikaya ilişkin konular hakkında toplum etkilenebilir, gündem objektif gerçekler yerine taraflı bilgilerle şekillenmektedir.

Yapay Sinir Ağı ve Politika

Siyasi stratejilerin belirlenmesi ve politikaların oluşturulmasına ilişkin süreçte yapay sinir ağları önemli bir rol oynamaktadır. Yapay sinir ağlarıyla bilginin girdi, işleme ve analiz katmanlarıyla hedeflenen ideolojinin algoritmalara yansması, uygulamalar süresinde politika alanına ait içeriklerin kullanılmasını karşımıza çıkarmaktadır. Çünkü politika stratejik bir biçimde katmanlı ilerler ve ideoloji belirli kalıplar içinde servis edilmektedir. Bu katmanlar da beyin nöronlarına benzer, aşamalı bir sistemde hedeflenen ideolojiye uygun algoritmalarla desteklenerek oluşturulan içeriklerle kullanıcıların politikaya ilişkin öğrenme modellerini geliştirmektedir. Yapay sinir ağları veri analizi, tahmin, kamuoyu araştırmaları, propaganda aşamalarında politik veri setleri kullanıcılar için yeniden inşa edebilir ve hedeflenen kitleye ulaşmayı kolaylaştırabilir. Veri analizi ve tahmin sürecinde yapay sinir ağları büyük veri setlerinde seçmen davranışları, kamuoyu eğilimleri ve seçimler hakkında öngörüler oluşturmaktadır. İkinci olarak, dijital platformlar ve sosyal medya uygulamalarının verilerini irdeleyerek, güncel politik yönelimleri belirleme ve yönetme planlamaları sağlamaktadır. Son olarak politika sürecinin temeli olan propaganda ve kampanya strateji verileri hedef kitleye yönelik algoritmalar oluşturularak desteklenmektedir. Bu süreç aslında avantaj ve dezavantajlarıyla yapay sinir ağlarının toplumsal konularda yardımcı mı? yoksa yönlendirici mi? olduğu sorularını gündeme getirmektedir.

Politika ve yapay sinir ağları değerlendirildiğinde; karar verme süreçleri, iletişim, seçmen katılımı ve mobilizasyon süreçlerinde yapay sinir ağlarının aktif rol aldığı gözlemlenmektedir. Çift yönlü iletişimle kullanıcıların katılımı, veri odaklı nesnel analizlerle toplumun karar verme aşamaları yapay zekâ ve algoritmaların yönlendirmesiyle şekillenebilmektedir. Özellikle sosyal medyanın politika süreçlerinde aktif kullanılması, yapay sinir ağları ve algoritmaların kullanıcılara yönelik doğrusal verilerini oluşturabilmektedir. Yapay sinir ağlarının oluşturduğu algoritmalarla siyasi süreçlere katılımın genişletilmesine yönelik belirlenen mesajlar ve kişiselleştirilmiş içeriklerle mobilizasyon stratejileri geliştirilebilir. Böylece politikacıların seçmene yönelik verilere dayalı stratejilerini inşa etmesi olanaklı hale gelerek, sürece ilişkin politikalar ve kampanyalar yürütülebilmektedir. Yapay sinir ağlarının bu sürece olumlu katkılarından farklı olarak gizlilik, güvenlik, yanlışlık, adalet ve şeffaflık temalarında irdelenmesi ve değerlendirilmesi gereken hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Türk ve Kiani, 2019: 31-32). Özellikle dijital mecralarda kullanıcıların kişisel verilerinin korunması ve gizlilik ihlallerinin önlenmesi ileride oluşabilecek sorunların engellenmesini de sağlayabilir. Oluşturulan algoritmalarla verilerin çıktı boyutunda yanlışlık olmaması için yapay sinir ağlarının objektif ve yalnızca hedeflenen amaca hizmet etmesi konusundaki denetim mekanizmasının sağlanması gerekliliğinin üzerinde durulmalıdır.

Yapay sinir ağları politika süreçlerinde politika stratejilerinin belirlenmesinde önemli rol oynarken, veri analizleri, tahminler, kamuoyu süreçleri, etkili ve verimli planlamada da gelişim sağlayabilmektedir. Modern toplum ağ tabanlı teknolojilerle entegre bir halde kullanıcıların gündelik yaşam eksenini belirleyerek, kullanıcıların özellikle siyasi konulara ilişkin yönlendirmelerini sağlamaktadır. Literatüre 2016 yılından itibaren Post Truth kavramı hakikat ötesini dijital bir mecrada inşa ederek, siyasi konjonktür söylemlerine yönelik sorgulanma sürecini başlatmıştır. Yapay zekanın bileşenlerinden sinir ağları ve algoritmalar bu söylemlerin dijital arka planı oluşturularak, toplumun hızlı bir şekilde yönlendirilmesini ve eyleme geçmesini tetikleyebilmektedir.

Post Truth ve Yapay Sinir Ağı

Çağımızın popüler kavramı haline gelen Post Turth, bireylerin karar verme sürecindeki gerçeklerin etkisi yerine, gerçeklerin farklı inançlarla belirlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Post modern dönemdeki tek gerçeklik algısının değişmesi ve gerçekliğin ağ tabanlı sistemlere evrilmesiyle birlikte hakikat kavramının yeniden irdelenmesi kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Ağ tabanlı sistemlerin geleneksel medyadaki tek yönlü bilgi akışını çift yönlü bilgi akışıyla değiştirmesi, dijital bir alanda toplumsal ve sosyal gerçekliğin farklı alternatiflerle değerlendirmesine neden olmuştur. Böylece bilginin akışkanlığı, karmaşıklığı, doğruluğu ve gerçekliği açısından yeniden bir paradoks oluşturabilmektedir.

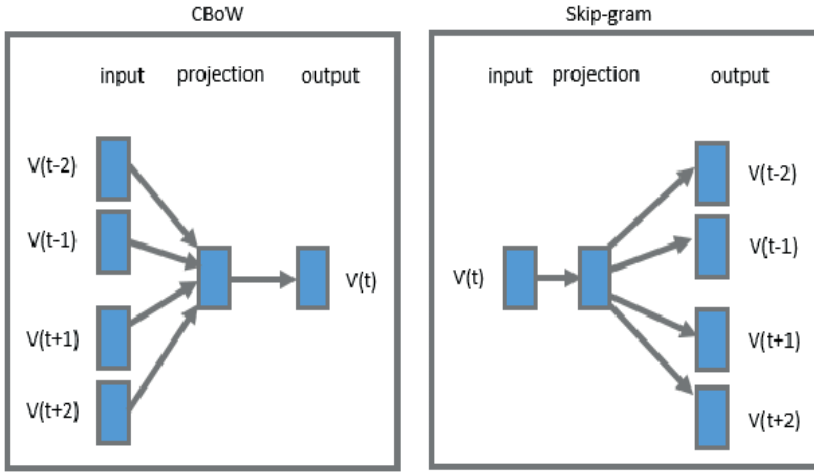
21. yüzyılda gerçeğin manipülasyonuna yönelik ekonomik ve politik kaos durumları yapay zekâ ve büyük veri araçlarıyla sorgulanarak, hakikat sonrası kavram inşa edilmiştir (Arencibia ve Velazquez, 2021:120). Bu manipülasyonların kümülatif etkisi sosyal medya uygulamalarında çift yönlü bir iletişim sağlarken, geleneksel örgütlenmelerdeki aile ve kabile üzerindeki toplumsal hareketlerin inşası pasifleşerek, dijital alanda bireysel bir aktiflik trend haline gelmiştir. Geleneksel toplum hareketlerinin ilkel olarak değerlendirilmesi yapay sinir ağları ve algoritmalarla inşa edilen dijital alandaki sanal toplulukların ivme kazanmasına olanak sağlamıştır. Farlas ve Schau'ya göre; toplumun kümülatif yapısını bireysel bir hale dönüştüren algoritmalar, yapay sinir ağlarının sistemsel kodlarıyla kültürel, politik ve felsefi ilkelerin değişimini gerçekleştirmiştir (Farlas ve Schau, 2020: 6). Objektif gerçekler de bu değişimden etkilenerek büyük veri içerisinde karmaşık ve dolayısıyla sorgulanan bir yapıya dönüşmüştür. Bu noktada hakikat sonrası olarak tanımlanan "Post Truth" kavramıyla öteki üzerine konumlanan bir gerçekliğin varlığı ortaya çıkmıştır. Gerçekler salt değerlerinden koparak, irrasyonel bir alanda duygu ve algılarla şekillenen bir hale dönüşmüştür. Bilginin farklı dijital mecralar aracılığıyla kullanıcılara ulaşması, kullanıcıların sorgulama yapmasına yardımcı olurken, diğer taraftan da karmaşıklığı beraberinde getirerek gerçeğin

yeniden inşa edilmesini karşımıza çıkarmaktadır. Yakın dönemde Trump'ın başkanlık seçimleri ve Hillary Clinton hakkındaki dezenformasyon süreçleri bilgiye ulaşmak isteyen kullanıcının yapay sinir ağları ve algoritmalarla nasıl şekillendirilebildiğine örnek gösterilebilir. Bilginin akışkanlığı ve sorgulanması farklı mecralardaki alternatiflerle karmaşıklık içerisinde kullanıcılar tarafından araştırılmaktadır. Dijital mecradaki kullanıcılar çeşitli uygulamalar üzerinden kümülatif bir etkiye geçerek herhangi bir konu hakkında karar verme sürecini doğru yönetemeyebilir. Bu nedenle, yapay sinir ağları ve algoritmaların güncel konulara ilişkin dijital mecra üzerinden yönlendirme yapabildiği, konuya ilişkin objektif ve taraflı gerçeklerin birbirinden ayrılmasını zorlaştırabilmektedir. Çünkü kullanıcılar, güncel konular hakkında gerçeğe ulaşmak isterken araştırma yaptığı mecralarda uyarıcılarla konuya ilişkin hedeflenen bilgilerle ikna olabilmektedir. Yapay sinir ağları, algoritmalarla oluşan sistemle kullanıcıları yönlendirmektedir ve kullanıcıların gerçeği araştırma sürecinde hangi gerçeği aradığı sorunsalını karşımıza çıkarmaktadır.

Post Truth dönemde bireylerin gerçeklik teması irrasyonel bir alanda ideolojik uyarıcılarla yeniden inşa edilmektedir. Modern toplumun teknolojik olanakları yapay sinir ağları ve algoritmalarla gerçeğin nesnel yargılarla yeniden inşa edilmesini ortaya çıkarmaktadır. Gerçeğe ulaşmak isteyen bireyler dijital bir alanda algoritmalar yardımıyla rasyonel gerçeklerden uzaklaştırılabilir ve kolayca ideoloji ekseninde şekillenen gerçeğe yönlendirilebilmektedir. Bu bağlamda “Var olan her şey hakkında doğru olan ve her türlü kanıtlamanın temelinde bulunan” (Aristoteles, 1996:42) ilkesi yapay sinir ağlarıyla birlikte hedeflenen ideolojiyle gerçeği tanımlamak olarak ifade edilebilmektedir. Dijital medyanın geleneksel medya tekelciliğine yönelimiyle gerçeklerin bu mecralar üzerindeki şartlarla bağlantılı işlemesi, yapay sinir ağlarının yönlendirmesiyle kolaylaştırılabilen ve kullanıcılar irrasyonel gerçeği de doğru olarak kabul edebilmektedir. Bu nedenle yaşamımızın bir parçası haline gelen yapay zekâ, yapay sinir ağları ve algoritmalarla neler yapılabileceği hakkında kullanıcılara farkındalık kazandırılmalıdır. Toplumsal kaoslara yönelik önlem amaçlı medya okuryazarlığı gibi yapay sinir ağları ve algoritmaların dijital mecradaki etkileri, sınırları hakkında eğitimler oluşturulmalıdır. Bu bağlamda yapay sinir ağlarının çalışma prensiplerine ilişkin detaylı bilgiler bu sorunu kavramaya yardımcı olabilmektedir. Yapay sinir ağları, kullanıcı profillerini sistemdeki uygulamalar sayesinde birleştirmektedir ve benzerlik hesaplamalarıyla algoritmaları yeniden kurarak, güncel konular hakkında kullanıcı katılımlarını filtreleyebilmektedir. Filtrelerle tanımlanan kategoriler, sık kullanılan kelimeler, hesap aktiviteleri ve kullanıcı ilgi şemaları yapay sinir ağları yardımıyla kolaylıkla oluşturulabilir.

Yapay sinir ağlarının Word2vec, Glove, Fast Text ve Word Embedding (kelime karıştırma) teknikleri sistemde vektörel farklardan bağımsız dijital bir

alanda anlamlı konseptler ve frekanslar yaratmaktadır. Bu frekanslar, sayma tabanlı 1 ve 0 girdi değerleriyle kelimeler arasında anlamlı çıktılar meydana getirirken, yapay sinir ağları eğitilerek kullanıcılar yönlendirilebilir. Özellikle algoritmaların girdi ve çıktı değerleri, kullanıcıların hakkında kapsamlı verinin elde edilmesiyle yeniden bir yönlendirme sürecini başlatabilmektedir. Aşağıdaki Word2vec tekniklerinden CBow ve SkipGram çalışma sisteme ilişkin temsilde farklılıklar gösterilmektedir.

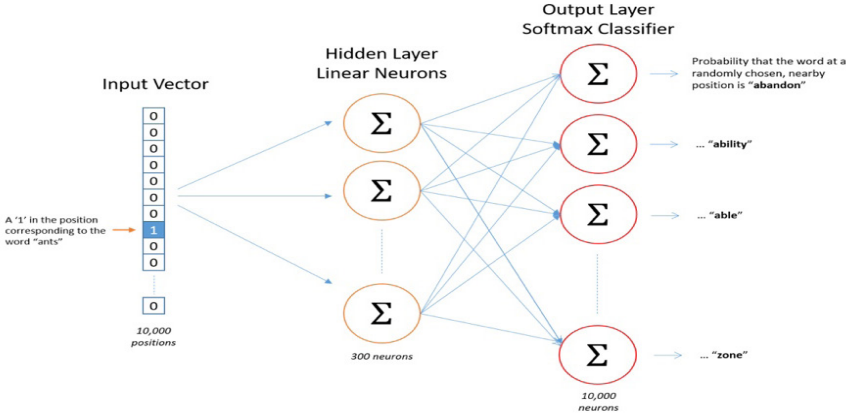

Şekil 1: CBow ve SkipGram Çalışma Sistemi

(Bilgin ve Şentürk, 2019: 662)

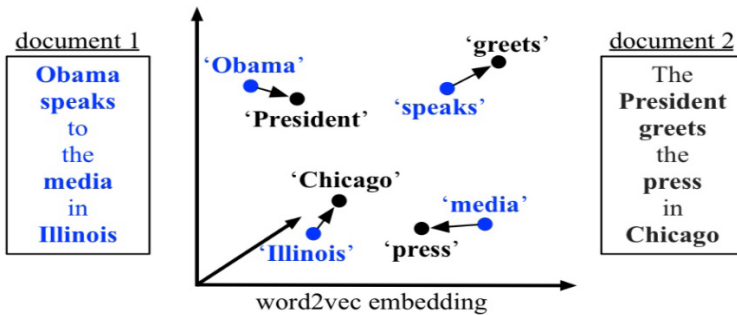
SkipGram modeli, kelimelerin etrafındakileri metin dizisinde üretebilmektedir ve sözcüklerin birbiriyle etkileşimiyle bağlamlar oluşturmaktadır. Bu model, algoritmalarla desteklenerek kelimelerin anlamları ve öngörü ilişkisini ortaya çıkarmaktadır. CBow ise girişi tek katmanlı kodlamayla sürdürerek sözcükler oluşturur ve her sözcük için ağırlık matrisinde gizli katmalarda elde edilmektedir. Böylece tek bir gizli katman halinde çıktılara ulaşmak için aktarılmaktadır. CBow ve SkipGram modellerinde ağırlık matrisleri değiştirilerek ana kelimeyi tahmin etmesi öğretilir (<https://www.baeldung.com/cs/word-embeddings-cbow-vs-skip-gram>). Sistemin bu özellikleri kullanıcıların sıklıkla tercih ettiği dijital uygulamaların arka planında çalıştığında kullanıcılar neye yönlendiriliyor sorusu karşımıza çıkmaktadır. Yapay sinir ağlarının CBow ve SkipGram gibi ana kelimeye ilişkin öngörü oluşturabilmesi özellikle politik konulara ilişkin kullanıcıların hedeflenen gerçeğe yönlendirebileceğini de ortaya çıkarmaktadır. Mikolov vd. göre; SkipGram'ın küçük veri kümelerinden iyi çalıştığı, sıklıkla kullanılan kelimeleri de daha iyi temsil ettiği, CBow'un da Skipgram'dan hızlı çalıştığı ve sık kullanılan kelimeleri daha iyi temsil ettiğini

ortaya çıkarmıştır (Mikolov vd, 2013: 1). Bu bağlamda nadir kelimelerin temsili için Skipgram, sık kelimeler için de CBow ile çözüm sağlanmaktadır.

Şekil 2: Skipgram ve Yapay Sinir Ağı

Yapay sinir ağlarına dahil edilen tek eleman 1 ve geri kalan elemanların 0 olan vektörlerle inşa edilmesi Şekil 3'te gösterilmiştir. Bu sisteme verilen hedeflerle çıktı katmanlarına sınırlamalar getirilebilmekte ve her kelime için kullanılan algoritma içerisinde ağırlık belirlenen kelime vektörü oluşturmaktadır. Kelime vektörünün oluşması hedef kelimenin merkezde konumlandırılmasıyla birlikte yapay sinir ağlarının eğitilme sürecini de inşa edebilmektedir. Buna ek olarak, Word Mover Distance (WMD) ile verilerin arasındaki uzaklığın hesaplanması sağlanmaktadır. Sistem Word Embedding üzerinde çalışarak, kelimelerin eşleştirilmesi ve eşleşmeden oluşan farklılıkların uzaklık değerlerini analiz edebilmektedir. Böylece WMD, aynı kelimelerin kullanılmasından bağımsız olarak iki veri arasındaki benzerliği ortaya çıkarmaktadır (Kusner, 2015). WMD, belgeler ya da metinler arasındaki mesafeyi göstermektedir.

Şekil 3: WMD Çalışma Prensipli Temsili

WMD çalışma sisteminde verilerin arasındaki kelime sayılarının aynı olduğu durumlarda yakın kelimelerin eşleşmeleri farklılık göstermektedir. Yapay sinir ağlarında içerik kelimelerinin birbiriyle eşleştirilmesi dokuman vektörün kullanılmasıyla eğitilmektedir. WMD’de kullanıcı erişimlerinin ölçülmesi, paragraf vektörlerinin çıkarılması, kelime korelasyonlarıyla anlamlı bağlantıların kurulması, varlıkların çıkarılması, kullanıcıların uygulamadaki tüketim analizleri yapay sinir ağlarıyla eğitilerek, algoritmalarla yönlendirilmektedir. Alan Turing’in “Makineler düşünebilir mi?” sorusunu sormasın ardından geçen yıllardaki teknolojik gelişmelerle yapay zekâ ve makineler üzerindeki çalışmalar, yapay sinir ağları ve algoritmaların sayesinde makinelerin de öğrenebileceği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. İnsan beyninden esinlenerek öğrenme, bilgi türetme, yeni bilgileri arama gibi yeteneklerle veriler arası ilişki kurmayı da sağlamaktadır (Uğur ve Kınacı, 2006). Verilerin arasındaki ilişkileri kurmada öngörü, tahminleme, sınırlandırma ve kümeleme özellikleriyle hedeflenen noktanın kontrol işlevini de yerine getirebilmektedir. Sosyal medya paylaşımları, ağ günlükleri, bloglar, fotoğraflar, videolarla oluşan verilerin işlem kapasiteleri algoritmalarla desteklenerek, ağırlık ve büyüklükleri değişerek, kullanıcıların gerçek hakkında görüşleri etkilenmektedir.

Yapay sinir ağları ve algoritmaların Web 2.0 uygulamaları üzerinden veri setlerine ilişkin detaylı analizler yapabileceği görülmektedir. Kullanıcının erişim benzerlikleri, kullandıkları kelimeler, tercihleri ve performanslarıyla anlamlı bir veri seti oluşturulmaktadır. Böylece oluşturulan veri setlerinden tümevarım yöntemiyle belirli benzeşimler kümelenecek, hedeflenen ideolojinin metrikler ve algoritmalar yardımıyla yayılması sağlanmaktadır. Özellikle toplumsal durumlara ilişkin konularda benzerlik temaları kelimelerle işlenerek, toplumdaki kümelerin benzer şeyler hakkında konuşması olanaklı hale getirilmektedir. Öbekleme ya da kümeleme seçenekleriyle sosyal medya hesapları, kıyaslama ve gösterim formatlarında sınıflandırılarak trend konular belirlenmektedir. Rasyonel yaşamdaki söylemler Web 2.0 uygulamalarında içerik haline dönüşerek, ağ tabanlı teknolojiler ekseninde benzerliğin kümelenmesinde ilerlemektedir. Bu kümelenmenin yeniden inşa sürecinde yapay sinir ağları ve algoritmalar bilgisayar programları içerisinde en doğru veri hedefine ulaşmayı amaçlamaktadır. Yapay sinir ağlarının temeli yeterli verinin oluşmasıyla işler ve verilerin birbirleri arasında etkileşimiyle doğrusal denklem kurulabilmektedir.

Yapay zekâ ve sinir ağlarıyla dijital mecradaki gerçeğe ulaşmadaki demokratik süreç kullanıcıların sisteme yalnızca dahil olmasını önemsemektedir. Gerçeklerin yanlış olması ya da yanlış bilgilere gerçek gibi dikkat çekilmesinin önemi olmaksızın, dijital teknolojilerle şekillenen bağlamlarla kullanıcılar irrasyonel bir ortamda kelimelerle yönlendirmektedir. Yapay sinir ağlarıyla

elde edilen kullanıcılar hakkındaki büyük veri, algoritma temelli inşa edilerek epistemolojik bakış açısı zayıflatılmaktadır.

Sonuç

Teknolojik gelişmelerin rasyonel yaşamdaki devrimleri, toplumsal konulara ilişkin farklı alanlarda bireyleri etkilemektedir. Modern dönemde yeniye entegre olan bireylerin yapay zekâ uygulamalarına talep göstermesi bu alanda yeni bir kamusal sürecin oluşmasına neden olmuştur. Özellikle Web 2.0 uygulamalarından sosyal medya kullanımıyla aktifleşen bilgi akışı irrasyonel bir ortamda bireylerin bilgiyi sorgulaması aşamasını gündeme getirebilir. Yapay sinir ağları ve algoritmalarla katmanlı bir şekilde ilerleyen uyarıcı ağ tabanlı sistemlerle bireylerin gerçeği bulma aşamalarında yol gösterici süreci oluşturabilir. Gerçekler hızlı bir bilgi akışıyla bu mecralarda algoritmalarla desteklenirken, bireyler bu sistemde belirlenen ve konumlandırılan bir kafesin içerisinde eylemlerini sürdürebilir. Çünkü Web 2.0 üzerinden insanın irrasyonel bir bütünü oluşturulur ve bireyler holografik benzerlerini dijital akılla yeniden sanal mecralarda yaratabilir. Rasyonel yaşamdaki döngüsel süreklilik gibi dijital alanlardaki süreklilik kullanıcıları bir durumun içerisine dahil ederek, gerçeği sorgulama veya farkına varma sürecini yaratabilir. Bu mecralarda maruz kaldığımız uyarıcılar ile hakikati arama sürecimiz yeniden sistemin bize sunduğu algoritmalarla yönlendirmektedir. Dijital holografik görüntüleme teknolojileri sanallık ve gerçeklik arasındaki sınırları kırdığı için insan irrasyonel bir varlığa dönüşebilmektedir. Bu bağlamda, cisimlerden gelen dalgalardaki veriler, yeniden hologram tekniğiyle ortaya çıkabilmektedir. Enformasyonu kayıt ederek, istenildiği zaman bu irrasyonel ortamda elde edebilir (Dalkıran, 2011). Post Truth dönem ve yapay sinir ağlarının ağ tabanlı verilerle işlenmesi gerçeğin arka planda hangi algoritmalarla şekillendiği sorunsalını ortaya çıkarmaktadır. Dijital bir ortamda algoritmalar tarafından oluşturulan gerçeklerin toplumsal hakikate dönüşmesi irrasyonel varlığa dönüşen bireylerin etik ve sorumluluk çerçevesinde değerlendirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Aksi takdirde yapay sinir ağları ve algoritmalarla oluşturulan gerçekler, irrasyonel varlığa dönüşen bireyler tarafından kabul edilen gerçeklere dönüşecek, yapay bir zekâ tarafından toplumsal yönetim meşru hale gelecektir.

Kaynaklar

- Arenbibia, M.G ve Velazquez (2024). M.R.H Critical Look at Post Truth Thinking. <https://www.sciencepublishinggroup.com/article/10.11648/10059053> , Erişim Tarihi: 28.07.2024.
- Anyoha, R. (2017). Can Machines Think? <https://sitn.hms.harvard.edu/flash/2017/history-artificial-intelligence/>, Erişim Tarihi: 12.12.2021.
- Arı, A. ve Berberler, M. E. (2017). Yapay Sinir Ağları ile Tahmin ve Sınıflandırma Problemlerinin Çözümü İçin Arayüz Tasarımı. *Acta Infologica*, 1(2), 55-73. <https://dergipark.org.tr/pub/acin/issue/33868/335553> , Erişim Tarihi: 10.6.2024
- Aristoteles (1996). Metafizik. Çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Dalkıran, H.P. (2011). Holografi Tekniğinin Haritacılık Alanında Uygulanması. *TMMOB 13. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı* 18-22 Nisan 2011, Ankara. https://obs.hkmo.org.tr/show-media/resimler/ekler/ef6a9290d4db44e_ek.pdf, Erişim Tarihi: 11.5.2024
- Erdoğan, A. E. (2018). Sosyal Medya Profilleri Arasında Benzerlik Tespiti ve Gösterimi (Master's thesis, TOBB University of Economics and Technology, Graduate School of Engineering and Science). <http://193.140.108.196:8080/bitstream/20.500.11851/2279/1/527382.pdf> , Erişim Tarihi 10.5.2024.
- Farkas, J., ve Schou, J. (2020). Post-Truth Discourses and Their Limits: A Democratic Crisis?.
- Gunning, D., Stefik, M., Choi, J., Miller, T., Stumpf, S.,ve Yang, G. Z. (2019). XAI-Explainable Artificial Intelligence. *Science robotics*, 4(37). <https://www.science.org/doi/10.1126/scirobotics.aay7120>, Erişim Tarihi : 01.5.2024.
- Heidari, E., Sobati, M. A. ve Movahedirad, S. (2016). Accurate Prediction of Nanofluid Viscosity using Kag, A.ve Saligrama, V. (2021). Training Recurrent Neural Networks Via Forward Propagation Through Time. In *International Conference on Machine Learning* (pp. 5189-5200). PMLR. <https://open.bu.edu/handle/2144/44862>, Erişim Tarihi: 2.02.2024.
- Jiang, Y., Li, X., Luo, H., Yin, S., ve Kaynak, O. (2022). Quo Vadis Artificial Intelligence?. *Discover Artificial Intelligence*, 2(1), 4.
- Karakurt, M., Hark, H., Erdoğan, M. C. ve Karci, A. (2022). Karıcı Sinir Ağlarının Uygulaması ve Performans Analizi. *Computer Science*, 7(2), 68-80.
- Kashiri, M., Daraei Garmakhany, A., ve Dehghani, A. A. (2012). Modelling of Sorghum Soaking Using Artificial Neural Networks (MLP). *Quality Assurance and Safety of Crops & Foods*, 4(4), 179-184.
- Kusner, M. (2015). From Word Embeddings to Document Distances. *International Conference on Machine Learning*.
- Matt J. Kusner, Yu Sun, Nicholas I. Kolkin, ve Kilian Q. Weinberger (2015) From Word Embeddings to Document Distances. In *ICML*, 957-966.
- McCormick, C. (2016). Word2vec tutorial-the skip-gram model. *Apr-2016.[Online]*. <http://mccormickml.com/2016/04/19/word2vec-tutorial-the-skip-gram-model>
- Mikolov, T., Sutskever, I., Chen, K., Corrado, G. S., ve Dean, J. (2013). Distributed Representations of Words and Phrases and Their Compositionality. *Advances in neural information processing systems*, 26.
- Miller, G. F., Todd, P. M.,ve Hegde, S. U. (1989). Designing Neural Networks Using Genetic Algorithms. In *ICGA* (Vol. 89, pp. 379-384).
- Multilayer Perceptron Artificial Neural Network (MLP-ANN). *Chemometrics and intelligent laboratory systems*, 155, 73-85.<https://www.infona.pl/resource/bwmeta1.element.elsevier-6d411f9b-7bd2-3765-9730-92c5245eec3f> , Erişim Tarihi: 02.04.2024.
- Ünal, T. (2019). Bir ve İki Gizli Katmanlı Yapay Sinir Ağlarının Matematiği (Master's thesis, Namık Kemal Üniversitesi).
- Rogachev, A., Melikhova, E., ve Atamanov, G. (2021). Building Artificial Neural Networks for NLP Analysis and Classification of Target Content. In *Conference on Current Problems of Our Time: The Relationship of Man and Society (CPT 2020)* (pp. 383-387). Atlantis Press.
- Sevim, Ş. ve Uğurlu, M. (2015). *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 14(1), 65-88. Gaziantep Üniversitesi. <http://jss.gantep.edu.tr>; Erişim Tarihi: 01.03.2024

- Türk, E. ve Kıranı, F. (2019). Yapay Sinir Ağları ile Talep Tahmini Yapma: Beyaz Eşya Üretim Planlama Örneği. *Istanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 30-37.
- Yamins, D. L. K. ve DiCarlo, J. J. (2016). Using Goal-Driven Deep Learning Models to Understand Sensory Cortex. *Nature Neuroscience*, 19(3), 356–365. <https://doi.org/10.1038/nn.4244>
- Yang, G. R. ve Wang, X. J. (2020). Artificial Neural Networks for Neuroscientists:a primer. *Neuron*, 107(6), 1048-1070.
- Wolf,F.A. (2011). Kuantum Bilmecesi. (Mihriban Doğan Çev.) Omega Bilim Dizisi. <https://www.baeldung.com/cs/word-embeddings-cbow-vs-skip-gram>, Erişim tarihi:8.07.2024 saat 15:02

YAZARLAR HAKKINDA

AYŞEGÜL ERYILMAZ ÇETİNKAYA

İletişim eğitimini Doğu Akdeniz İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık bölümünde, yüksek lisans eğitimini Yaşar Üniversitesi İletişim Anabilim Dalında tamamlayan Eryılmaz Çetinkaya, doktora derecesini Ege Üniversitesi Halkla İlişkiler Tanıtım Anabilim Dalında aldı. Başlıca çalışma alanları arasında; iletişim, siyasal iletişim, sembolik şiddet, dijital iletişim ve Z kuşağı gibi konular yer almaktadır. Özel sektör deneyimleri arasında Halkla İlişkiler Müdürü, İletişim Öğretmenliği, İletişim Uzmanı ve Ege Üniversitesi Tire Kutsan Meslek Yüksek Okulunda Öğretim Görevliliğini sürdürdü. Son olarak Uluslararası bir firmada Dış Ticaret Uzmanı olarak çalışmaktadır.

HÜSEYİN YAŞA

Lisans eğitiminin ilk 2 yılını Gaziantep Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü'nde, son 2 yılını ise yatay geçiş yaptığı Antalya, Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü'nde tamamladı. Yüksek lisans eğitimini Antalya, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Ana Bilim Dalında tamamlayan Yaşa, doktora eğitimini ise Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basın ve Yayın ABD'da YÖK 100/2000 Sosyal Medya Çalışmaları ve TÜBİTAK 2211-A bursiyeri olarak tamamlayarak doktora derecesini almıştır. Akademik ilgi alanları ve konuları arasında iletişim ve yeni medya çalışmaları, yeni iletişim teknolojileri, dijital medya, sosyal medya, gazetecilik, göstergebilim, nefret söylemi, toplumsal cinsiyet yer almaktadır.

MERVE ŞENTÖREGİL

Dr. Merve Şentöregil yüksek öğrenimine Süleyman Demirel Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu Radyo ve TV Programcılığı bölümünde başlamış, lisans eğitimini dikey geçiş programıyla yerleştiği Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Basın ve Yayın bölümünde tamamlamıştır. Aynı üniversitede lisansüstü eğitimine devam eden Şentöregil, 2017 yılında "Suriyeli çocuk sığınmacıların Türk yazılı basınında temsili" başlıklı yüksek lisans teziyle bilim uzmanı, 2024 yılında "Hakikat-sonrası çağda yanlış bilgiyle mücadele: Göçmenlere yönelik yalan haberler üzerine bir analiz" başlıklı teziyle doktor unvanını almıştır. Şentöregil Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı (ÖYP) ile yerleştiği Süleyman Demirel Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümünde araştırma görevlisi olarak görevine devam etmekte, medyada temsil, dezenformasyon sorunu, göçmenlerin medyadaki sunumu vb. alanlarda çalışmalarını sürdürmektedir.

REVŞAN ŞEN

Lisans eğitimini Akdeniz Üniversitesi Gazetecilik Bölümünde, yüksek lisans eğitimini Gaziantep Üniversitesi İletişim ve Toplumsal Dönüşüm Anabilim Dalında tamamlayan Öğr. Gör. Revşan Şen, doktora eğitimini 2020 yılından bu yana Kocaeli Üniversitesi Gazetecilik ve Medya Çalışmaları Anabilim Dalında sürdürmektedir. Başlıca çalışma konuları arasında; yerel medya, hiperyerel medya, göç, afet iletişimi, sosyal medya ve topluluk medyası konuları yer almaktadır. Gaziantep Üniversitesi Medya ve İletişim Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde araştırmalarına devam etmektedir.

SEYFİ KILIÇ

Lisans eğitimini Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nde, yüksek lisans eğitimini Akdeniz Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı'nda tamamlayan Kılıç, doktora derecesini ise Akdeniz Üniversitesi İletişim Bilimleri İletişim Anabilim Dalı'nda aldı. 2016 yılından itibaren Süleyman Demirel Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapan Kılıç'ın başlıca çalışma alanları arasında iletişimin ekonomi politikası, yeni medya ve internet gazeteciliği gibi konular yer almaktadır.

TÜLİN SEPETCİ

Tülin SEPETCİ, Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümünden 2008 yılında mezun oldu. 2011 yılında, Akdeniz Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalında, “toplum kültürünün üniversitelerde uygulanan halkla ilişkiler modellerine etkisi” konulu teziyle yüksek lisans öğrenimini tamamladı. 2017 yılında, “Dijital Oyunlar, Dijital Oyuncular: Karşı Hegemonya Pratikleri ve Sosyal Etkileşim” başlıklı doktora tezi ile aynı üniversitenin İletişim Ana Bilim Dalından doktora derecesini aldı. Yüksek lisans ve doktora öğrenimi boyunca Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesinde araştırma görevlisi olarak çalıştı. 2018 yılında Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümünde doktor öğretim üyesi olarak görev yapmaya başlayan ve halen aynı üniversitede çalışan SEPETCİ, 2022 yılında iletişim çalışmaları bilim alanından doçent unvanını aldı ve aynı üniversitenin Görsel İletişim Tasarımı Bölümünde çalışmaya başladı. Lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde iletişime giriş, iletişim kuramları, toplumsal cinsiyet ve medya, dijital oyunlar ve iletişim, iletişim sosyolojisi, yeni toplumsal hareketler ve dijital kültür derslerini vermektedir.

ZUHAL DEMİREL

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İletişim Bilimleri Anabilim Dalı'nda tezli yüksek lisans öğrencisidir. Çalışma ve ilgi alanları arasında bireysel medya bağımlılığı, netlessfobi, medya okuryazarlığı ve kriz iletişimi gibi konular yer almaktadır. Kamu kurumlarında habercilik, haber fotoğrafçılığı, sosyal medya yönetimi, halkla ilişkiler ve tanıtım alanlarında deneyim kazanmıştır. Halen, İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Yayınevi'nde kitap ve kapak tasarım editörlüğü görevini yürütmektedir. İletişim alanındaki araştırmaları ve profesyonel geçmişiyle alana katkı sağlamaktadır.